

**KUR'ÂN'A GÖRE PEYGAMBERLERİN RİSALETİNDE
İLAHÎ RUBÛBİYET TECELLİLERİ**

Hossein GHANNADI

**Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Hossein GHANNADI

**KUR'ÂN'A GÖRE PEYGAMBERLERİN RİSALETİNDE İLAHİ
RUBÛBİYET TECELLİLERİ**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE**

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “KUR’ÂN’A GÖRE PEYGAMBERLERİN RİSALETİNDE İLAHÎ RUBÛBİYET TECELLİLERİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

07.08.2019

Hossein GHANNADI

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

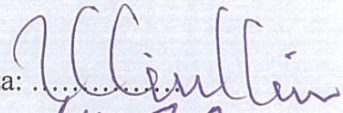

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE danışmanlığında, Hossein GHANNADI tarafından hazırlanan bu çalışma 07 / 08 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

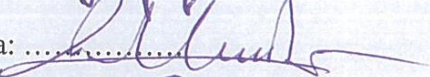
Başkan : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

İmza:

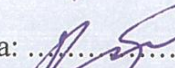
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet DAĞ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hasan YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi. Resul ERTUĞRUL

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
II. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE RUBÛBİYET	3
1.1. RAB KAVRAMININ LUGAVÎ VE İSTİLAHÎ ANLAMLARI	5
1.2. ULÛHİYET VE RUBÛBİYET	7
1.3. ULÛHİYETİN RUBÛBİYET İLE İRTİBATI.....	9
1.3.1. Ulûhiyet	11
1.3.2. Rubûbiyet	13
1.3.3. Hâlikiyet	14
1.4. FATİHA SURESİ 1. AYETİ ve RUBÛBİYET.....	14
1.5. TAHA SURESİ, 50. AYETİ ve RUBÛBİYET	17

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBERLERİN RİSALETİNDE RUBÛBİYET TECELLİLERİ	21
2.1. HZ. ÂDEM'İN RİSALETİNDE RUBÛBİYET TECELLİLERİ	28
2.1.1. İlahi Halifenin Tayini ve İsimlerin Ona Öğretilmesinde.....	29
2.1.2. Kelimeleri Öğrenme ve Allah Katından Tövbenin Kabul Edilişinde	34
2.1.3. İlkâ Olunan Kelimelerin Beyanında.....	37
2.1.4. Tövbeyi Kabul ve Hidayette.....	38
2.2. ULU'L-AZM PEYGAMBERLER'İN RİSALETİNDE RUBÛBİYET TECELLİLERİ	40
2.2.1. Hz. Nuh (a.s)	40
2.2.1.1. Neslin Bekasında	40
2.2.1.2. Selamı Teblîğde	43

2.2.2. Hz. İbrahim (a.s).....	46
2.2.2.1. İbadetlerde	46
2.2.2.2. Din ve Can Emniyetini Teminde	48
2.2.3. Hz. Musa (a.s)	50
2.2.3.1. Seçme Makamında.....	50
2.2.3.2. Beraberlikte.....	53
2.2.3.3. Nimetlerde	56
2.2.4. Hz. İsa (a.s).....	56
2.2.4.1. Ubudiyette.....	56
2.2.4.2. Tezkiye Makamında	58
2.2.5. Hatemu'l-Enbiya Hazreti Muhammed (s.a.s).....	60
2.2.5.1. Salat ve Selam Makamında	60
2.2.5.2. İlahî Lütuflarda	61
2.2.5.3. Nusret ve Fetihte	63
2.2.5.4. Risalet Tebliğinde	65
2.3. DİĞER PEYGAMBERLER	66
2.3.1. Hz. İdris (a.s)	66
2.3.1.1. Makam Yüceliği ve Sadakatta	66
2.3.2. Hz. Hud (a.s).....	68
2.3.3. Hz. Sâlih (a.s)	70
2.3.3.1. Mutlak Kullukta Rubûbiyet Tecellisi	70
2.3.4. Hz. İsmail (a.s)	74
2.3.4.1. İlahi Emri Kabullenmede.....	74
2.3.4.2. Rıza Makamını Kazanmada.....	77
2.3.5. Hz. Zülkifl (a.s)	78
2.3.5.1. Sabır Makamında.....	78
2.3.6. Hz. İshak (a.s).....	80
2.3.6.1. İhlas ve Basiret Makamında	80
2.3.7. Hz. Lut (a.s).....	81
2.3.7.1. Günahkârların Akıbeti ve Müminlerin Kurtuluşunda.....	81
2.3.7.2. İlim ve Hikmet Vermede	82
2.3.8. Hz. Yakup (a.s): Hidâyet ve Islâhta.....	82

2.3.9. Hz. Yusuf (a.s).....	83
2.3.9.1. Makamlarda	83
2.3.9.2. Belayı Bertaraf Etmede.....	86
2.3.10. Hz. Eyyub (a.s).....	87
2.3.11. Hz. Şuayb (a.s)	89
2.3.12. Hz. Davud (a.s).....	90
2.3.13. Hz. Süleyman (a.s): Fazilet ve İlimde	91
2.3.14. Hz. İlyas (a.s).....	92
2.3.15. Hz. Elyesa (a.s): Fazilette	92
2.3.16. Hz. Yunus (a.s): Üzüntüden Kurtulmada	93
2.3.17. Hz. Zekeriya (a.s): Duaya İcâbette	94
2.3.18. Hz. Yahya (a.s).....	95
2.3.19. Hz. Üzeyr (a.s): İbret Almada	98
2.3.20. Hz. Harun (a.s): Tesbih Makamında	100
2.4. ENBİYANIN KISSALARINDAKİ RUBÛBİYET KONULARI.....	101
2.5. ENBİYANIN RİSALETİNDE İLAHÎ MUCİZELER VE VAHYİN ROLÜ..	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKLAR	109
ÖZGEÇMİŞ.....	113

ÖZET**DOKTORA TEZİ****KUR'ÂN'A GÖRE PEYGAMBERLERİN RİSALETİNDE İLAHİ RUBÛBİYET
TECELLİLERİ****Hossein GHANNADI****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****2019, 113 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU****Prof. Dr. Mehmet DAĞ****Doç. Dr. Hasan YILMAZ****Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL**

Allahü Teâlâ bütün âlemlerin mürebbisidir. Kur'âni bakışa göre, varlık nizamının mecmuasının Allah'ın elinde olmasının yanı sıra cüz'ıyyâtındaki rubûbiyet ve idare de Allaha mahsustur. İnsandan tutun tüm cinler ve melekler, yerler ve gökler, gecenin karanlığı ve o karanlığın yarılp aydınlanması, kısacası bütün âlemler, o mukaddes zatın mürebbiliği ve rubûbiyeti altındadır. İnsan da onun tedbir ve rubûbiyeti altında bulunmaktadır. Nasıl ki insanın tekvini eğitimi ve gelişimi yüce yaratanın tekvini kanunları doğrultusunda, aynı şekilde insanın teşrii eğitimi de yüce yaratanın belirlediği ve itibar kıldığı kanunlar dışında olmayacaktır. Böylelikle ilahi kanunun dışında hiçbir kanun ve kural, beşeri toplumlar için ebedi saadeti temin edemeyecektir. Zira ancak tekvini nizamla uyum içinde olan bir kanun insanlığın saadetine kefil olabilir. Sonuç olarak bu iki kanunun uyumluluğu yalnız bütün yönleriyle her şeye agâh olan zâtın uhdesindedir ve bu kanunları getirenler sadece peygamberlerdir. Her peygamberin risaletinin ve nübüvvetinin özü de onun getirdiği din ve kitaptır.

Anahtar Kelimeler: Rab, Rubûbiyet, Uluhiyyet Tevhid-i Rubûbiyet, Peygamberler, Rubûbiyet Tecellisi, Risalet.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****DOMINICALTY MANIFESTATIONS OF THE PROPHET'S ACCORDING TO
THE QUR'AN****Hossein GHANNADI****Advisor: Professor Veysel GÜLLÜCE****2019 Page: 113****Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU****Prof. Dr. Mehmet DAĞ****Assoc. Prof. Dr. Hasan YILMAZ****Assist. Prof. Dr. Resul ERTUĞRUL**

God is the Lord of the creation. In the view of the Holy Qur'an, not only is the control of the set of the system of being in the hands of Allah, but also the livelihood and the administration of minorities is for God. From Hence to Jenny and angil, from the earth to the sky, from the fertile land to breaking the darkness of the night at dawn, and ultimately all the worlds and the worlds, under its greatness and lord it is holy essence. Human beings are also under his control and livelihood, and as human developmental development in the light of the laws of the Lord's development, his disciplinary education will not be by any means other than the formulation of his credit rules, and no law other than the heavenly law will provide for the eternal prosperity of human societies. Because the law can guarantee the happiness of mankind, which is in harmony with its developmental system, and the coordination of these two laws is only for the one who is aware of all these aspects and is the source of that law of the Prophet. The extract of prophecy and the mission of each prophet is his book and his religion.

Keywords: Passion, Loyalty, Unity of Prophecy, Prophets, Prophecy.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s	: Aleyhi's-selâm
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
h.	: Hicri
h.k.	: Hicri Kameri
h.ş	:Hicri Şemsi
Hz.	: Hazret
b.	:İbn
Nşr.	: Neşreden
r.a.	: radiyallahu Anh
s.	: sayfa
s.a.s	: sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları ve Yayınevi

ÖNSÖZ

Kerim kitâbını göndererek insanlığa ulûhiyet ve rubûbiyetini tanıtan Cenab-ı Hakk’a hamd ederiz. Yüce kitabımızın ve varlıklar âleminin tercümanı sevgili Resûlüne hânedan ve arkadaşlarına sâlât ve selam olsun.

Yüce Rabbimizin, rızasını tahsil husûsunda, bize bir âhiret azığı olur ümidiyle, böyle bir tez çalışması için, bize olan lütuf, inayet ve tevfikini anarak söze başlamayı, bir tahdis-i ni’met sayarız. Maksada gelince;

İnsanı ”konuşan hayvan”, “düşünen hayvan” gibi çeşitli ayırıcı vasıflar nisbet ederek tarif etmektedirler. Bizce, onu “İnanan veya dindar olmaya kabiliyetli varlık” diye tarif etmek daha uygun olsa gerektir. Yani inanç, insan davranışlarının çekirdeğini teşkil eden bir âmildir.

İnsan, akîde mevzuunda bir karara varmadıkça, Allah hakkında sabit bir görüşe ulaşmadıkça, hiç bir mevzuda sıhhatli bir karar veremez. İnsanın, Allah ve kâinatla olan alâkalarını açıklayan ve insanın kâinattaki yerini belirten âlemşümül bir inanca ihtiyaç vardır. Bu itibarla Ulûhiyet ve Rubûbiyet mefhumu, İslâm’da bütün sistemin mihverini teşkil eder. Diğer bütün prensip ve fikirler bu yüksek mefhumun etrafında örülür.

Her zaman olduğu gibi, bugün için de Rubûbiyet inancı, insanın en mühim meselesidir. Bu fikirden hareketle, Allah’ın insanlara son ilahi mesajı olan Kur’an-ı Kerîm’de Rubûbiyetin nasıl tanıtıldığını pegamberlerinin risaleti çerçevesinde ele alarak bu konuyu çalışma mevzuu olarak seçtik. Şüphesiz ki, Allah’ın zâtını en iyi tanıtan yine kendisidir. Bu çalışmamızda, O’nun, insanları varlığından habardar ediş usûl ve üslûplarını anlamaya gayret ederken Kurân’ın tanıtmasına perde olmamaya ihtimam gösterdik.

Peygamberlerin geneli hakkında ilahi rubûbiyet tecellisi hakkında Mü’min Suresi 51. âyette şöyle buyrulur:

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ

“Şüphe yok ki biz, elbette peygamberlerimize ve inananlara, dünyâ hayatında da yardım ederiz, tanıkların getirileceği günde de.”

Peygamberimizin şahsındaki ilahi rubûbiyet tecellisi hakkında da Hud Suresi 120. âyette şöyle zikredilmiştir:

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

“Peygamberlere âit haberlerin hepsinden, gönlünü yatıştıracak olanlarını, sana hikâye ediyoruz ve bu kıssalarda, sana gerçek haberler, inananlara da öğüt ve ibret var.”

Çalışmamızın birinci bölümünde Kur’ân-ı Kerim’de Rubûbiyetin genel yeri ve Rab sözcüğü hakkındaki lugavi ve ıstilaî konuya dair araştırmalar yapıldı. Uluhiyetin Rubûbiyet ile olan irtibatı incelendi. “el-Hamdu Lillahi Rabbil Âlemin” Cümlesindeki “Rab” sözcüğü hakkında tefsirlerde yer alan görüşlerin incelenmesi yapıldı.

Çalışmamızın ikinci bölümünde risalet konusunda rubûbiyet tecellisi, insanın yaratılış, talim ve terbiyesindeki ilahi rubûbiyetin cilveleri Alak Suresi 1-5 Ayetleri ve Rahman Suresi 1-4 Ayetleri çerçevesinde araştırıldı. Ondan sonra, rubûbiyet tecellisi Hz. Âdem (a.s) ve Ulu’l-Azm Peygamberler ve diğer Peygamberler makamında incelendi.

Bu çalışmamızda esas kaynaklar, Kur’ân tefsirleri olmakla beraber, inanç meselesi günümüzde daha çok üzerinde durulan bir mevzu olduğu için zamanımıza yakın tefsirlere daha çok başvurulmuştur.

Çalışmamız boyunca cesaret verici ve yönlendirici yardımlarını esirgemeyen muhterem tez hocam Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE’ye teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tezimi okuyarak fikir ve eleştirileriyle çalışmamızın olgunlaşmasına katkıda bulunan Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU, Prof. Dr. Mehmet DAĞ, Doç. Dr. Hasan YILMAZ ve Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Naçiz çalışmamızın, dünya ve âhirette, bize ve okuyanlara faydalar getirmesini Rabbimiz Teâlâ’dan niyaz ederiz. Gayret bizden muvaffakiyet Allah’tandır.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Tevhid, itikadi usul sütunlarının en başında yer alır. Öyle ki, ilahi sıfatların tümünün arasından, yalnız tevhid dinin usulleri zümresinde karar bulmuştur. Tevhid aynı şekilde çok önemli kelâmî konular arasındadır. Binaenaleyh kelam ilmine “tevhid ilmi” de denilmiştir. Tabii tevhidin bir kısım mertebeleri vardır ki onların hepsini mülâhaza ettiğimizde, tevhid kâmil olur. Kâmil muvahhid ise bütün bu mertebelerin hepsine inanan kimseye denir. Ancak böyle bir tevhid idari düzeni sağlayabilir. Çünkü kâmil tevhide inanan kimseler, bu itikadı yaşamın bütün yönlerine yaymalıdırlar. Böylece kesinlikle velâyet hakkı ona münhasır olacaktır. Yani, insanın hakiki velisi, Allah’tır.

Rubûbiyette tevhid; bütün cihanda ve mahlûkatın bütün işlerinde, kimseden izin ve müsaade almadan, müstakil olarak onlarda tasarruf edebilen, onları tedbir ve idare edenin yalnız Allah olduğuna inanmaya denilir. Bu tanıma göre, insan yaratıldıktan sonra, tedbiri kendi eline bırakılmamış, aksine ilahi tedbirle yaşamını sürdürmektedir. Elbette bu, Allah’ın failiyet alanında sebeplere yer vermediği anlamına gelmez. Zira Allah’ın kendisi başka şeyleri sebep olarak karar kılmakta ve onların kanalıyla âlemde bir takım etkiler tahakkuk bulmaktadır ki, bunlardaki hakiki etki ise Yüce Allah’a aittir.

Allahu müteal, kendisinin rabbu’l- âlemin olduğu manasının tahakkuk bulması için, ilk etapta melekleri yarattı. Zira onlar yaratılış ordusu ve arş-ı rubûbiyetin taşıyıcısıdırlar. Ondandır, zaman, mekân, yer ve gökleri yaratmaya koyuldu ve canlıların ihtiyacı olan su, bitki ve ihtiyaç duyulan her şeyi yarattı. Ve daha sonra cin ve hayvanları yarattı. Son olarak bütün ihtiyaçlarını giderdikten sonra insanı yarattı.

Allah’ın, Kur’ân’ı inzal etmesindeki en asli hedef, insanların hidayetidir ve bu yoldaki en esaslı öğretisi tevhiddir ki, Kur’an diğer bütün öğretilerin payesidir ve onun gayesi insanları saadete ulaştırmaktır. Bu hedefin vuku bulmasındaki tevhidî marifetin esası, tevhîd-i rubûbiyetin üstünde var olan tevhid-i ulûhiyettir. Tevhid-i rubûbiyet, ef’al-i tevhidin en mühim kısımlarından birisidir. Allahü Teâlâ’nın fiillerinin külli taksimine teveccüh ile rubûbiyet de muhtelif mertebe ve bölümlere sahip olacaktır ki, onun en önemlileri teşride tevhid, velâyetinde tevhid ve itaatte tevhiddir. Teşride tevhid olan teşriî rubûbiyet, insanın iradesi ve ihtiyari fiilleri ile ilgilidir. Bu manaya, Allahu müteal

insanlar için kanun koyma hakkına sahiptir. Çünkü yalnız o insanların gerçek mefasit ve mesalihini ihata etmekte ve kâmil bir bilgiye sahip olmaktadır.

Teşriî rubûbiyet kanun koymak demektir ve teşrii velâyet ise ilahi kanunları insanların yaşamında icra etmek anlamındadır. En iyi kanun, şayeste bir icra eden olmaksızın, en üstün mücri ise kanun olmadan işe yaramayacaktır. Allah velâyetinin tahakkuk bulması için, kendi şeriatını halka duyurur ve daha sonra toplumda icra eder. Bu iş ancak insanlarla Allah arasında bir vasıta sayesinde mümkün olabilir. Öyle ise vasıta kimdir? Tabi ki onu Allah'ın kendisi tanıtmalı ve izin vermelidir ve Allah bu görevi kendi halifesinin uhdesine koymuştur. İlâhi halifeler ilk derecede peygamberlerdir. Onların ahlakı bu iddiayı teyit etmektedir. Zira onların birçok cihad ve mübarezeleri bu mananın tahakkuku için olmuştur.

II. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırma, doküman incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Bu yöntemde muhtevanın mefhumunu tahlilden istifade edilmiştir. Bu tez başta tefsir ilmi olmak üzere çeşitli sosyal disiplinleri ilgilendiren bir çalışmadır.

Dolayısıyla bu tezde öncelikli olarak Tefsir, Hadis, Fıkıh, Sosyoloji, Psikoloji, Din eğitimi ve Din bilimleri kaynaklarından istifade edilerek bu kaynaklardaki bilgiler çeşitli yönleriyle analiz edilecektir. Bu analizler sonucunda inşa sureci çeşitli boyutlarıyla sentezlenecektir.

Kur'an'ın nüzul sırası irdelenecek ve insanın ve toplumun eğitiminde, konuların hangi sıralama ve konu tercihiyle yapıldığı ve konuların bağlantıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE RUBÛBİYET

Kur'ân ayetlerinin birçoğunda Allah, “Rabbu'l-âlemin” unvanıyla tanıtılmıştır. Bu da gösteriyor ki, Kur'ân'ın tevhid-i rubûbiyet meselesine özel bir inayeti vardır. Rubûbiyet tevhidi veya müdebbirin birliği meselesi, Kur'ân-ı Kerim'de yaratıcının birliği meselesinden daha açık olmuştur. Birçok yer Hâlikin vahdetinin kabulü ve açıklığı göz önünde bulundurularak, yaratıcının vahdeti inkâr edilemez bir gerçek olduğu kanaatine varıldığından, tevhîd-i rubûbiyet, teveccüh konusu olmuş ve tekit edilmiştir. Bazen de âlemdeki tedbirin vahdeti, yaratıcının birliğine nişane olarak tanıtılmıştır.

Peygamberlerin tebliğinin yörüngesi tevhîd-i rubûbiyettir. Dünya görüşü kategorisinde olan bazı dinî maariflerin, sadece ilmi semeresi vardır. Ama diğer bir kısmının da ameli getirileri vardır. Vâcibü'l-vücûda inanmak ve yaratıcının tevhidi birinci kısımdan sayılır. Münkirler şöyle söylüyorlardı: Cihanı Allah yaratmıştır lakin yarattıktan sonra onunla işi kalmamıştır ve insan da onun karşısında cevap vermek zorunda değildir. Böylece onlar her ne kadar Allah'ın mutlak rubûbiyetini cihanın tamamına nispeten kabul etseler de, cüzî rubûbiyeti örneğin; insanın Rabbi, yerin Rabbi gibi şeyleri kabul etmiyorlardı ve onu putlar, yıldızlara veya bazı kutsal insanlara nispet ediyorlardı. Onlar için bazı put yapıyorlar ve onların şefaatine ulaşabilmek için ise, o yaptıklarına ibadet ediyorlardı. Bundan dolayı, Allah'ın varlık âlemine dâir mutlak rubûbiyet ve halikiyetini kabul etmek kolay bir iştir ama onun cüz'i rubûbiyetini kabul etmek, insanı Rabbi karşısında mesûl etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Tevhid-i Rubûbiyet iki burhanla ispat edilmektedir:

Birinci delil: Akli tahlile göre, rubûbiyet hilkatın bir çeşididir ve Allah'ın Halık (خالق) olduğunu kabul etmek, onun rubûbiyetini de kabul etmenin aynısıdır.

Konunun açıklaması şöyledir: Rubûbiyet, hakikatte kemal ile kemale ulaşan arasında bir bağ oluşturmak demektir. Eğitmek, aslında vasfedilene vasıf ve kemal bağışında bulunmaktan başka bir şey değildir. Örneğin; ağacın eğitimi, onu geliştirmek ve meyve vermesini sağlamanın dışında bir şey değildir. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerim en güzel yöntem ile Allah'ın yaratıcılığına delil olsun diye müşriklerden ikrar almaktadır. Cüz'i rubûbiyeti inkâr eden müşrikler şöyle söylüyorlardı: “Allah bize bir şey vermiyor

ki ona ibadet edelim ve ona karşı sorumluluğumuz olsun.” Onlar sadece cüz’i erbab olarak zannettikleri putların karşısında kendilerini sorumlu biliyorlardı ve onlara tapıyorlardı.

İkinci delil: Halikiyet ve rubûbiyet arasında telazüm ve ilişki vardır. Yani; sadece yaratıcı rubûbiyet görevini yapabilme gücüne sahiptir. Bir şeyi yaratmayan ve varlık organizasyonundan bihaber olan, insanı tedbir ve eğitime de kudret sahibi olmayacaktır. Öyleyse varlık âleminin yaratıcısı, sadece onun Rabbi olacaktır. Bir şeyi eğitip terbiye eden, onun bütün gizli sırlarına agâh olmak zorunda, onunla irtibatta olan şeyleri tanıyıp aralarındaki gerekli bağlantıları kurabilmek durumundadır. Böyle bir haberdarlık yalnız yaratıcılığa mahsustur. Zira sadece Yaratan her şeyin diğer mevcudatla olan olumlu yönlerini, irtibatlarını, koordinasyonlarını ve uyumsuzluklarını bilebilmektedir. Bu yüzden Kur’ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

“رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ”

“Rabbimiz her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolunu gösterendir.” (Taha 50)

Kur’ân-ı Kerim’in bildirdiğine göre Allah subhanehu ve tealanın yaratıcılığını müşrikler de ikrar ediyordu.¹ Bu, Allah’ın rubûbiyetini kabul etmektir. Binaenaleyh, rubûbiyet bu iki tahlil ile halikiyete dönmektedir ve yaratılış ayetleri bu iki senedin takriri ile rubûbiyeti ispat etmektedir.

Rububi tevhide ispat ederek ibadî tevhid de ispat edilmiş olur. Zira Allah’tan başka Rab olmadığına göre, onun dışında da bir mabut olmayacaktır. Eğer ibadetin kaynağı, nimeti ve tedbiri terk etme, zarar korkusu, bağışa ulaşma şevki veya hırsı ise her hâlükârda yalnız eğitmene ve tedbirin mebdesine revadır.

Ve yine onun kökü mabudun didarı ise bile, yine nimet veren ve kemalin kaynağına işaret edecektir.²

¹ Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38.

² Amuli, Abdullah Cevadi, *Tefsir-i Tesnîm*, Merkezi Neşri İsra, Kum H.Ş. 1377, II, 346.

1.1. RAB KAVRAMININ LUGAVÎ VE İSTİLAHÎ ANLAMLARI

“Rab” sözcüğü, “r-b-b” kökünden gelmekte olup İslami istilahların en önemlilerindendir ki, onun açık ve parlak manasını derk etmek zaruridir. Öyle ki, genel olarak birçok Kur’ân ayetlerini ve özel olarak ise Allah’ı tanımak, bu sözcüğü doğru ve açık bir şekilde anlamaya bağlıdır. Hakeza, peygamberleri, kıyamet gününü ve müşrikle muvahhidi tanımak bu manayı anlamaktan geçer.

Allahü Teâlâ’nın sıfatlarından olan bu sözcük, Kur’ân-ı Kerim’de bütün sıfatlardan daha fazla tekrar olmuştur. “Rab” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de tam 968 yerde geçer. Rab kelimesinin çoğulu olan “erbâb” 4 yerde ve bu kelimedenden türemiş olan “rabbâniyyûn” 3, “ribbiyyûn” ise bir yerde kullanılır. Toplam olarak “rab” kelimesi ve türevleri “رب- ربك- ربى ربكم- ربنا- ربى” Kur’an’da 976 yerde tekrar edilir.

Bu şerif isim, kutsal kitaplarda ve bilhassa Kur’ân-ı Kerim’de üstün haysiyete sahiptir. Bu kelime, mukaddes isimlerden olan “hayy” ve kayyum” (Bakara, 2/ 255) kelimelerindendir ve hatta bu sözcük tek başına Hak tealanın bütün kelimeleri için asıl ve kök sayılmaktadır. Çünkü halik, âlim, azim, kadir, müdebbir, hakîm ve bunlara benzer diğer kelimeleri de içermektedir.³

“Rab” sözcüğü, bir asli köke sahiptir ama birçok dalları ve farklı kullanım alanları vardır. Ragıb Müfredat’ta onun asıl kökünün “Bir şeyi kemale doğru yönlendirmek ve terbiye etmek manasında”⁴ olduğunu söylemektedir. Öyle ki, bu eylemde bulunmak başka kavramlarla da aynı manaya gelmesine sebep olmaktadır. Örneğin; ıslah, tedbir, hükümet, malikiyet, musahibet, siyadet, içtima ve talim gibi. Sözün özü şudur ki, bu sözcük ilk etapta ve aslında eğitip geliştirmek ve kemale yönlendirmek manasında kullanılmıştır. Lakin daha sonra, onun mülazimi için de itlak olmuştur. Bundan dolayı Farsçada perverdigâr (eğitmen) olarak tercüme edilmektedir.⁵

³ Sebzevari, Muhammed b. Habibullah, *Mevahibu’r Rahmân*, Der-ul Tearufu Lilmetbuat, Beyrut H.K. 1419, I, 24.

⁴ İsfehânî, *Mufredât*, Rab Maddesi...

⁵ Teveccüh edilmesi gerekir ki “رب” sözcüğü “ربب” maddesindendir, hâlbuki “تربيت” kelimesi “ربو” maddesindendir. Ve “رب” kelimesi için lügatlarda geçen sözlerden tefsirlerde “ربو” ve “ربب” sözcükleri mana yönünden birbirlerine yakın benzerlikleri olduğu ifade edilmektedir. Tabersi, *Mecmeu’l-Beyân fi tefsiri’l-Kur’an*, ...

“Rab” Arap dilinde dört manaya gelmektedir: Birincisi, “seyyid-efendi” “فَيْسَيِّدِي رَبُّهُ” “efendisine yine şarap sunacak”⁶ ayetinde olduğu gibi. İkincisi, “malik” “رَبْ غَنَمٍ” “koyunun sahibi” gibi. Üçüncüsü, “müdebbir ve muslih” ve son olarak (dördüncüsü), “mürebbi”dir.⁷

Lügat âlimlerinin sözlerinden istifade edildiği üzere, bu sözcük mutlak bir şekilde kullanılırsa yalnız Allah’a ıtlak olmaktadır. Çünkü yalnız o hakiki mürebbi ve maliktir ve her şeyin muslihi O’dur. Eğer Allah’ın dışında bir manada kullanılacaksa, mutlaka bir ek ile gelmelidir. Örneğin; “رَب الدار” “rabb’ü’l-dar” yani *evin sahibi* رَبِّ السَّفِينَةِ *geminin sahibi* gibi. Bu sözcük Allahü Teâlâ hakkında kullanıldığı zaman, onun rubûbiyetinin farklı yönlerine işaret etmiş olabilir. Bu yönler; malikiyet, tedbir, ıslah, terbiyet ve kayyumiyet olabilir.⁸ “Rab” kelimesi aslında bir şeyin maliki, sahibi, onun terbiye ve ıslahı için çaba gösteren kimse manasındadır. “رَبِّبَهُ” “Rebibe” kelimesi, eşinin kızı anlamını taşımakta ve bu kelime için bu kavram alınmaktadır. Zira rebibe annesinin eşinin himayesi altında yaşamaktadır. *Mecmau’l Beyân* tefsirinin sahibi bu sözcük için “seyyidu’l-meta” ifadesini kullanmıştır. Lakin her iki mananın da bir asla dönmesi uzak bir ihtimal değildir.⁹

Allame Tabatabai *el-Mizân* adlı tefsirinde şöyle beyan etmektedir: “Rab kelimesinin manası, memlукunun işlerini tedbir eden bir maliktir. Öyleyse Rab kelimesinde malik manası yatmaktadır. Bizlerin nezdinde mülk, bir çeşit mahsus ihtisastır ki, o ihtisastan ötürü bir şey başka bir şeye üstün gelmektedir ve onun getirisi tasarrufta bulunmanın sıhhatidir. Tasarrufun sıhhati o şeye sahip olan kimseyle kaim olmasıdır. Mesela; “filan meta benim mülkümdür” dediğimiz vakit o metanın benimle bir çeşit ilişkisi var demektir ve ancak ben onda tasarruf edebilirim ve başkasının tasarruf hakkı yoktur¹⁰ manasına gelir.

“Rab” kelimesinin ıstılahî manası hakkında görüşler bu kelimenin kökü hakkındaki iki farklı yoruma göre, iki gruba ayrılmaktadır:

⁶ Yusuf, 12/41.

⁷ Reşiduddin Mibedi, *Keşful Esrar ve İddetul Ebrar*, İntişarati emir kebir, Tahrân H.Ş. 1371, I, 13.

⁸ Mekarimi Şirazi, Nasir, *el-Emsile fi Tefsiri Kitabillahil Munzel*, Emamali Madresesi, Kum, H.K 1421, I, 40.

⁹ Tabersi, Fazl İbni Hasan, *Mecmau’l-Beyan, fi Tefsiri Kur’an*, Muterciman, İntişarati Ferahani, Tahrân H.Ş. 1360, I, 97.

¹⁰ Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin *el-Mizan fi Tefsiri’l Kur’an*, Tercüme Muhammed Hüseyini Hemedani, Defteri İntişarati İslami, Kum H.Ş. 1374, I, 22.

Birincisi, bu sözcüğün aslını “r-b-b” kökünden geldiğini ve manasının malikiyet olduğunu kabul eden gruptur.

“المالك لتدبيرهم” yani; âlemdeliklerin tüm işlerinin tedbirinin maliki olan kimsedir.¹¹ “مالكهم وسائسهم، اى مدبر امورهم على ماينبغى” yani; müdebbir olan maliktir.¹² “onların maliki, onların idarecisi yani; onların işlerini layıkıyla tedbir eden kimsedir”.¹³ fi zilalil Kur’ân tefsirinde de Rab sözcüğü “مالك ومتصرف للصالح والتربيه” yani; “kendi memlûkunun bütün işlerinde tasarruf hakkına sahip kimse ki onları ıslah ve terbiye eden malik” manasında geçmektedir.¹⁴

İkinci grubun perspektifinde Rab kelimesi terbiye manasındadır.

“منشاء الخلق ومربيا لهم ومصلحا لشأنهم” yani; “varlığı yaratan ve eğiten ve onların işlerini düzene koyan” demektir.¹⁵ “السيد المربى الذى يسوس من يربيه ويدبر شئونه” yani; “öyle bir efendi ve eğitmendir ki rabbi olduğu kimsenin idaresi onun elinin altındadır ve o kimsenin işlerini tedbir edendir.”¹⁶

Her hâlükârda bu kelimelerin hiçbiri tek başına “Rab” sözcüğünün manasını karşılamamaktadır. Gerçi her iki sıfat da ayrı ayrı Allah’ın sıfatlarındandır ancak “Rab” sözcüğünde hem ihtiyar sahibi mefhumu yatmakta hem de eğitip geliştiren mefhumu yatmaktadır. O Allah’tır ki hem âlemin tek ihtiyar sahibidir hem de bütün âlemleri kemale ulaştırandır.¹⁷

1.2. ULÛHİYET VE RUBÛBİYET

Tevhid, bir ve tek olan Allah’a kulluk yapmak demektir ve bir takım derece ve mertebeleri vardır. Tevhidin mukabilinde olan şirk de, bazı merhalelere sahiptir. Öyle ki, eğer insan tevhidin aşamalarını geçmez ise gerçek anlamda muvahhit olamaz.

¹¹ Kummî, Meşhedî, *Kenz’ud Dekâik ve Bahrul Ğaraib*, İntişarat-i Vezareti İrşad İslami, Tahrân H.Ş. 1368 I, 43.

¹² Tabâtabâî, I, 21.

¹³ Sebzivari, Muhammed İbni Habibullah Necefi, *İrşadu’l-Ezhân İla Tefsiril Kur’an*, Der-ul Tearufu Lilmetbuat, Beyrut H.K. 1419, I, 6.

¹⁴ Seyyid Kutub, İbn İbrahimi Şazeli, *fi Zilalil Kur’an*, Daru’l-Şuruk, Beyrut H.K. 1412, I, 23.

¹⁵ Tabersi, *Mecme-ul Beyan fi Tefsiril Kur’an*, I, 97.

¹⁶ Ahmed b. Mustafa Meraĝi, *Tefsirul Meraĝi*, Daru’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut H.K. 1420, I, 30.

¹⁷ Murtaza Mutahhari, *Mecmua Asar*, İntişarati Sadra, Tahrân H.Ş. 1370, XXVI, 91.

Zatî tevhid, Hakk'ın zatının vahdetine ve birliğine inanmak demektir. Herkesin Allah'ı tanımakta edindiği ilk bilgi, onun gani ve ihtiyaçsız olduğudur. Yani; öyle bir zattır ki, hiçbir yönden ve hiç kimseye muhtaç değildir ve Kur'ân'ın tabiri ile (غنى) ganidir. Herşey ona muhtaçtır ve ondan yardım dilemektedir. O ise herşeyden ganidir. “يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ” “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O’dur.” (Fatır, 35/15) Yüce Allah, hikmet sahipleri ve filozofların tabiriyle “vâcibü’l-vücûd” tur.

Onun “evveliyeti”; başlangıç, kaynak ve yaratıcı oluşudur. O diğer tüm varlıkların başlangıcı ve yaratıcısıdır. Varlıkların hepsi ondandır ama o, herhangi bir şeyden değildir ve filozofların tabiriyle, “علت أولى” ilk illet ve sebeptir.

Sıfatî tevhid ise, hakkın zatını sıfatlar ile aynı birlik olarak derk etmek ve sıfatların birbiriyle olan birliği demektir. Zati tevhid, ikincinin olduğunu, aynısının olduğunu ve benzerinin olduğunu nefyetmek demektir ve sıfatî tevhidte ise, kendisinden her türlü kesreti ve terkibi nefyetmek anlamındadır. Allah'ın zatının kemaliyye vasıfları, cemal ve celal sıfatları ile olması, nesnel olarak muhtelif yönlerde sahip olduğu anlamına gelmez. Zatin sıfatla olan ihtilafı ve aynı şekilde sıfatların kendi aralarındaki ihtilafları, varlıkların sınırlandıran kaynaklanmaktadır.

Subhan olan Allah, bütün âlemin rabbidir ve onu münasip olan kemale doğru sevk etmektedir. Âlem, vesilesi ile ilmin hâsıl olduğu şey anlamına gelmektedir. Varlık âleminde her varlık Allah'ın nişanesi olduğuna göre, her varlık kendi haddi zatında bir âlemdir ve Subhan olan Allah'ın rubûbiyeti nezaretinde kendi kemaline doğru ilerlemektedir.¹⁸

Kur'ân-ı Kerim, varlık âlemlerinin tümünü Subhan olan Allah'ın mahlûku bilmekte ve herşeyi iyi ve güzel saymaktadır. “قُلْ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ”. Binaenaleyh, bir şeyin misdakı olan ne varsa iyi ve güzeldir. Öyleyse hamdetmek kemal, cemal ve nimet karşılığında olduğuna göre, mutlak hamd ezeli ve ebedi olarak Allah’a mahsus olacaktır ve hiç kimse hamde malik olamayacaktır. Hatta aralardaki sebepler dahi, ilahî feyzin kanalları ve feyz silsilesinin başlangıcı da yalnızca Allah tabareke ve tealadır.

¹⁸ Amuli, *Tefsiri Tesnim*, II, 150.

Bundan dolayı rububi tevhid, yalnızca Allah'ın yaratıcı, rızık veren, yaşamın ve ölümün sahibi olduğuna inanmaya denir. Mabud Rab olandır ve Allah'tan başka Rab olmayacağına göre, öyleyse ondan başka mabut yoktur.¹⁹

Tevhid-i Ulûhiyete ibadî tevhid de denilmektedir ve ondan kasıt; insanın bütün ibadetlerini Allah için yerine getirmesidir. Zira sadece o tapılmaya layıktır ve onun dışında hiç kimse hatta dünyevi veya dini çok yüce makamlara sahip olan birisi bile olsa, bu liyakate sahip değildir. Bu tevhid, Allah'ın bütün peygamberleri seçip ümmetlere bunu anlatması için gönderdiği tevhiddir. Neticesi ibadi tevhid olan Kur'ân'ın iddiası, sadece ilahın mabut olacağı ve Subhan olan Allah'tan başka ilah olmadığı ve sonuç olarak Allah'tan başka mabut olmadığıdır.²⁰

1.3. ULÛHİYETİN RUBÛBİYET İLE İRTİBATI

Kelâm kitaplarında sıkça kullanılan “Vâcibü'l-vücûd” kavramı Kur'ân-ı Kerim'de geçmezken, çok kere “ilah” ve “Rab” kavramlarına yer verilmiştir. Ve işaret edildiği üzere ulûhiyet ile rubûbiyet arasında bir ilişki vardır. Mabut olan ve tapılmaya layık varlık, ihtiyar sahibi olan kimse olmalı, itikadı infikak olmasın. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın vahdeti konusu bu şekilde beyan olmuştur ve birçok ayet bu esasta mevcuttur. “وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ” “sizin ilahınız tek bir ilahtır”²¹ ayeti İslam'ın şiarı olup ulûhiyetin vahdetini ispat etmektedir. “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” “Allahtan başka ilah yoktur” kelime-i tevhid cümlesi ise rubûbiyette vahdetin gerekliliğini belirtmektedir.²²

Fiilî sıfatlar o sıfatlardır ki, onun intizasında (çıkarılmasında) zata ilave olarak, başka bir işe de ihtiyaç duyulmaktadır ve o da ilahi fiillerdir. Örneğin; yaratma ve rızık verme gibi.²³

Rubûbiyetin muhtelif işlerini iki kısma ayırabiliriz: Tekvini rubûbiyet, bütün varlıkların işlerini idare etmek ve onların ihtiyaçlarını temin etmek; teşrii rububbiyet, -şuur ve ihtiyar sahibi varlıklara mahsustur- peygamberleri göndermek, semavi kitap

¹⁹ Amuli, Abdullah Cevadi, *Tefsiri Mevzui Kur'an-ı Kerim*, Merkezi Neşri İsrâ, Kum. H.Ş. 1379, 522.

²⁰ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'anı Kerim*, 524.

²¹ Bakara, 2/163.

²² Yazdi, Muhammad Tagi Misbah, *Amuzeş Ekayed*, Tahrân, Çap ve Neşr Beynemilel, H.Ş. 1384, 79.

²³ Cafer Subhani, *el-İlahiyat alâ Hedyi'l-Kitap ve Sünne Vel Akl*, Merkezil Âlemi li'd-dirasati'l-İslamiye, Kum H.K. 1411, I, 82.

indirmek, vazife belirlemek ve kanun koymak gibi işleri kapsamaktadır. Bu esas gereği Allahü Teâlâ rubûbiyeti vasıtası ile Efendimizi halkı hidayet etmesi için göndermiştir.

Halikiyet ve rubûbiyet mefhumlarına dikkatli bakınca anlıyoruz ki bu iki lafız birbirini ile bağlantılıdır. İşte bundan dolayı âlemlerin Rabbinin, onu yaratandan başkasının olması mümkün olmamakla birlikte, mahlûkatı şahsa has özellikler ile yaratan ve aralarında bağ oluşturan kimseden başka koruyacak ve idare edecek biri bulunamaz. Hakikatte rubûbiyet mefhumu, mahlûkatın birbirini ile olan bağımlılığı ve yaratılışlarının keyfiyetinden anlaşılmaktadır.²⁴

Allah ile mahlûkat arasında düşünülen irtibat ve ilişkilerin, herhangi bir haddi ve sınırı yoktur. Lakin onları iki genel kısma ayırabiliriz: Birinci kısım, direkt olarak Allah ile mahlûkat arasında düşünülen kısımdır. Örneğin; yaratma, başlangıç gibi, diğer kısım, bir takım ilişkiler ve irtibatlar sonrası ortaya çıkan durumlardır. Örneğin; rızık gibi. Zira ilk olarak rızıklanılacak şey ile rızık alacak varlık arasında rabıta düşünülmelidir ki, daha sonra onun teminini Allah tarafından düşünebilelim. Bu şekilde rızık veren mefhumu ele gelmiş olsun. Hatta bazen mümkündür ki, Allah'ın fiili sıfatını çıkarmadan önce mahlûkat arasında birkaç çeşit irtibat düşünülmeli ki, onların Allah ile olan rabıtası düşünülebilinsin veya Allah ile mahlûku arasında birleşmiş bir irtibat, ondan önceki irtibatlara bağlı olsun. Mesela, mağfiret, ilahi teşri-i rubûbiyete ve Allah tarafından teklif getirecek ahkâmın tayin edilmesine ve kulun isyan edip o kuralları çiğnemesine bağlı gerçekleşir.²⁵

Binaenaleyh, fiili sıfatları ele getirmek için Allah ile mahlûkatı mukayese etmek gerekir. İrtibat ve ilavenin şekli ortaya çıkmalı ki, izafelerin içeriği ve izafenin iki tarafının kaimliği ele gelsin. Bu yüzden ilahi mukaddes zat, kendi kendine, hiçbir nisbet ve ilaveleri gözetmeksizin, fiili sıfatların misdakı olmayacaktır. Fiili sıfatlarla zati sıfatlar arasındaki en esaslı fark işte budur.

Peygamberlerin tebliğinin ana teması, tevhid-i rubûbiyete dairdir. Çünkü bu tevhid türü insana sorumluluk getirmekte ve onu yaratan Rabbine ibadet ve itaate davet etmektedir.²⁶ Allah ile yarattığı arasında gözetilen irtibatlardan biri de mahlûkatın yaratılışında Allah'a muhtaçlıklarının yanı sıra bütün varlık işlerinde ona bağımlı

²⁴ Yezdî, 48.

²⁵ Yezdî, 80.

²⁶ Amulî, *Tefsiri Tesnim*, I, 352.

olmaları ve müstakil olmayışlarıdır ve Allah her nasıl isterse sunnetullah çerçevesinde onlar üzerinde tasarruf ve tedbirde bulunabilir. Bu rabıtayı külli olarak ele alırsak, rubûbiyet mefhumu çıkmaktadır ve onun gereksinimi de işlerin tedbiridir ve birçok mısdağı vardır. Örneğin; korumak, hayat vermek, öldürmek, rızık vermek, kemale vardır, yol göstermek vs.

Sonuç: Allah'ın mutlak rubûbiyeti mahlûkun bütün işlerde ona bağı olmaları manasına gelmektedir. Varlıkların birbirlerine olan bağılıkları da sonuçta onların hepsinin Allah'a olan bağılılığına dönmektedir. Zira yarattıklarının bir kısmı ile diğerk kısmını idare eden O'dur. Yarattığı nimetler ile yarattıklarına rızık vermektedir. Şuur sahibi varlıkları içsel vesileler (akıl ve diğerk idrak güçleri) ve dışsal vesileler (peygamberler ve kutsal kitaplar) ile hidayet etmektedir. Mükellef olanlara ise kanun koymakta ve bazı görevler belirlemektedir.

1.3.1. Ulûhiyet

“İlah” kavramı, “tapılacak” veya “ibadet ve itaate layık olan” manalarına gelmektedir. Bu manaya göre “ulûhiyet”, kulların ibadet ve itaatının mercii olması düşünülen bir sıfattır. Her ne kadar sapkınlar kendileri için batıl mabutlar seçmiş olsalar da, yine de ibadet ve itaate layık olan kimse, onların yaratıcısı ve rabbidir. Bu inanış, Allah'a itikadı olan herkes için bir ölçüdür. Yani, Allah'ı vâcibü'l-vücûd, yaratıcı ve cihan üzerinde ihtiyar sahibi olarak tanıyan kimse, onu ibadet ve itaate de layık bilmek zorundadır ve bundan dolayı, bu kavram İslâm'ın şiarı olan “la ilahe illallah” cümlesinden alınmıştır.²⁷

“İslâm inancının temeli olan "La ilâhe illallah" cümlesi Allah'ın dışında hiçbir ilah ve tanrı kabul etmez; ancak, insanların Allah'tan başka varlıkları da kendilerine "ilahlar" edinmeleri bir realite olduğundan, insanların kendi kafalarından doğan bu düzmece ilahların ilahlıklarını inkâr masadıyla Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (c.c) onlardan "sahte ilahlar" olarak söz etmiştir. Sahte ulûhiyetin iki yönü vardır.

²⁷ Yezdî, 81-85.

Birincisi; kendileri de diğer varlıklar gibi bir yaratık oldukları halde Allah'ın yarattığı, hiç bir güçlerinin olmadığını, ölümlü olduklarını bile bile diğer canlılar üzerinde üstünlük iddiasıyla onları kendisine boyun eğdirmeye çalışan, Allah'ın yeryüzündeki egemenliğini kendinde toplamayı hedefleyen ve ikna ya da hile, korkutma, baskı veya daha başka metodlarla kendisinin yeryüzünde itaat edilmeye layık "ilah" olduğunu kabul ettirdiği insanlara ilahlık taslayan kişiler ulûhiyetin özneleridir.

İkincisi, kendileri ilahlık taslamayıp, Allah'ın yeryüzündeki egemenliğini gaspeden sahte ilahlara boyun eğerek onların ilahlıklarını onaylayan veya cinlere, şeytanlara, meleklerle, gök cisimlerine, ateşe, değişik hayvanlara, üstün insanlara, kahramanlara, peygambere, atalarına, din adamlarına, bilginlerine, siyasetçilerine ibadet edercesine tapan; onları sanki Allah'ın sıfatlarını kendilerinde topluyormuşçasına ululayan; Allah'ı bırakıp söz konusu varlıklara veya kendi heva ve heveslerine uyan kişiler, ulûhiyeti Allah'tan başkalarına vermekle "müşrik (çok tanrıcı)" konumuna düşmekte; tek Allah'ın hakkı olan ulûhiyyet sıfatını çeşitli varlıklara layık görmektedir.

Yahudiler ve hristiyanlar da tek Allah'a kulluk yapmakla emrolunmuşken Allah'ın peygamberlerini ilah edinip, Allah ile kendileri arasında aracılar yapıp, ardından bununla da yetinmeyerek "Bilginlerini ve rahiplerini (din adamlarını) rab yerine koydular" (et-Tevbe, 9/31); uyulan bu kişiler ise "Kendilerine kitaptan (ilimden) bir pay verilenler oldukları halde, (hurafelerle uğraşan) cibte ve (Allah'ın kanunlarını yasaklayıp kendi kafalarına göre yasalar-ilkeler yapan ve bunu halka zorla kabul ettiren) tağuta inanıyor ve Allah'ın ilkelerinden sapmış bu gibi kafirler için, "Bunlar, inananlardan daha doğru bir yol üzerindedirler diyorlar(dı)"(en-Nisa, 4/51)

Kendilerinden önce hiç bir toplumun işlemediği çirkinliğe bulaşıp, "Kadınları bırakıp erkeklere şehvetle yaklaşıyor, yol kesiyor ve özel toplantılarınızda (her türlü) çirkin şeyleri yapıyorsunuz öyle mi?" (e/-Ankebut, 29/28) diyerek bu fuhuşu terketmeleri için kendilerine gelen kardeşleri Lut'u şehirden çıkarmakla tehdit eden kavmi, temiz olarak kalmak isteyen Lut gibi insanların varlığına tahammül edemiyorlardı. Allah ise onların "üzerine bir (taş) yağmuru yağdırdı ki" (el-A'raf, 7/84) köklerini kazıdı."²⁸

²⁸ Fedakâr Kızmaz, Ulûhiyet, Sorularla İslamiyet sitesinden

1.3.2. Rubûbiyet

Yaratıcı ve yaratılanlar arasında düşünülen irtibatlardan bir diğeri de, mahlûkatın vücuda gelmelerinde Allah’a olan ihtiyaçları ve hatta bütün vücudî işlemlerde ona olan bağılıklarıdır. Hiçbir şekilde istiklalleri söz konusu değildir. O her ne şekilde isterse onlarda tasarruf sahibi olan ve işlerini tedbir edendir.

Bu irtibatı külli olarak düşündüğümüz zaman, rubûbiyet kavramı ortaya çıkıyor ki, onun lazimesi ise işlerin tedbiridir. Bu konunun birçok misdaki vardır. Örneğin; korumak, hayat vermek, öldürmek, rızık vermek, rüşte ve kemale erdirmek, hidayet etmek vs.

Rubûbiyetteki farklı işleri iki genel kısma ayırabiliriz. Birincisi tekvinî (yaratılışla ilgili) rubûbiyet; bütün mevcudatın işlerini idare etmek ve onların ihtiyaçlarını temin etmek, kısacası “cihanı yönetmek” konusuna şamil olmaktır. İkinci kısım ise, teşriî rubûbiyet, muhtar ve şuur sahibi mevcudata mahsustur ve enbiyaları göndermek, kutsal kitapları nazil etmek, teklifleri ve vazifeleri tayin etmek ve ahkâm ve kanun koymak gibi konuları içermektedir.

İlahî mutlak rubûbiyetin manası, mahlûkatın tüm işlerde Allah’a muhtaç olduğu ve birbirlerine olan bağımlılıklarının da sonuç itibari ile yaratıcıya döneceğidir. O öyle bir zattır ki, bazı yarattıkları ile diğer yarattıklarını idare eder ve yarattığı rızıklar ile kullarını rızıklandırır. Şuur sahibi varlıkları ilhamî (akıl ve diğer idrak kuvvetleri) ve aşikâr vesilelerle (peygamberler ve kutsal kitaplar) hidayet eder, mükellefler için ahkâm ve kanun koyar ve böylelikle vazifeleri belirler.

Rubûbiyet de halikiyet gibi izafi bir kavramdır. Rubûbiyetin muhtelif alanlarında, mahlûkatın kendi arasında da -rezzakiyet hakkında söylendiği gibi- özel bir takım izafeler düşünülmektedir. Halikiyet ve rubûbiyet kavramlarına dikkat ettiğimiz zaman, bu ikisi arasındaki o güçlü bağ aydınlanmış oluyor. Öyle ki, cihanın rabbinin onu yaratandan başka birinin olmasını düşünmek, muhaldir. Aksine mahlûkatı birbirine bağı ve bir takım özel ayrıntılarla yaratan kimse, ancak onları koruyup idare edebilir.²⁹

²⁹ Yezdî, 82.

1.3.3. Hâlikiyet

Mümkinu'l-vücud olan varlıklar için ilk sebep niteliğindeki vâcib'ül-vücûdu ispat ettikten ve onların hep birlikte ona muhtaç oldukları düşüncesini tasavvur ettikten sonra, halikiyet sıfatı vâcib'ül-vücûd, mahlukiyet sıfatı ise mümkinu'l-vücud için intiza olunmaktadır. “Halık” kavramı, vücudi bu irtibat esasınca ele gelmektedir, varlık bağışlayan illet ve mucit olarak anılmakta, bütün mümkün ve muhtaç olan vücutlar, ona izafe olan kısım ve mahlûkat olarak muttasıf olmaktadır.

Lakin bazen halık sözcüğü daha sınırlı manada düşünülmüş ve sadece önceki maddeden vücuda gelmiş varlıklar onun izafe tarafı olarak karar bulmuştur ve onun mukabilinde, “ابداع” *ibda* yani; önceki maddeye bağlı olmayan varlıklar hakkında kullanılmıştır. (ilk madde ve soyut maddeler gibi). Bu bağlamda icat, yaratma (halk etme) ve ibda olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁰

Her halükârda, Allah'ın yaratması, insanın eşyalardaki tasarrufu gibi değildir. Çünkü O'nun hareket ve beden gücüne ihtiyacı yoktur ve fiil ünvanı ile hareket ondan hâsıl olmuştur.

1.4. FATİHA SURESİ 1. AYETİ ve RUBÛBİYET

El-hamd, fiil olarak ve hal dili ile nesnelerden hedeflerin hâsıl ve kemalatın zahir olmasıdır. Zira müstehakkı olduğu şeyden dolayı mevlayı methetmektir. Demek ki, bütün varlıklar kendilerinde olan kalite ve özellikler ile gayelerine olan teveccühleri ve kemal sıfatlarını potansiyelden çıkarıp fiiliyata dökmeleri ile onu tesbih ve hamd etmektedirler. Allahü Teâlâ şöyle buyuruyor: “وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ” “O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur”³¹ demek ki, onu tesbih etmek, onun tekliğine dayanarak aynen onu eksik ve aciz sıfatlardan tenzih etmek anlamına gelmektedir ve onun delaleti, vahdaniyetine ve kudretine, onu hamdetmek müterettip kemalata ve onun mazhariyeti cemal ve celal sıfatlarına işaret etmektedir.³²

³⁰ Yezdî, 81.

³¹ İsrâ, 17/44.

³² İbn Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed, *Tefsiri İbn Arabî*, Daru'l-Terasu'l-Arabî, Beyrut H.K. 1422, I, 1.

Bu kelimenin başında gelen elif ve lam (ال), istiğrak ve umumiyet manasını katmaktadır, aynı zamanda elif lamin cinsiye olması da mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’de Allahü tebareke ve teala şöyle buyurmaktadır: “ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ” “*Rabbiniz olan Allah her şeyin halikidir*”³³ ayetinde “şey” kelimesinin misdakı olan her varlığın, Allah’ın mahlûku olduğu vurgulanıyor. Ve yine şöyle buyuruyor: “الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ” “*yarattığı herşeyi güzel kıldı*.”³⁴ Böylelikle her yarattığı varlığın onun eseri olduğunu ve ona mensup olma yönünde güzelliğini ispat etmiş oldu. Öyleyse, güzellik yaratılışın kurulmuş yörüngesidir ve aynı zamanda yaratılış da güzelliğin kurulmuş yörüngesidir. Yaratılan hiçbir varlık yoktur ki, onun ihsanı ile güzel olmasın, ona mensup olmayan hiçbir güzel var olamaz.³⁵

Her şey, onun başlangıç olması yönünden onun zatına mahsustur ve onun hafiziyyeti ve müdebbirliği, bütün âlemler için rubûbiyet manasındadır. Yani; Allah’ın bilgisi olan herşey için geçerlidir. Örneğin; hatem, onunla hatm olan şeyler; kalıp, onunla şekil bulan şeyler, umumi-hususi hayırlar yani, aşikâr nimetleri olan rızık ve sağlık gibi ve batini olan nimetler, marifet ve ilim gibi. Münteha olması yönünden din ve ceza günü nesnelerin maliki manasına gelir. Hakikatte mabut olan kimsenin dışında biri ceza veremez. Baki olanın nimetlerinin ispatı ile kul fiillerinden ayrıldığı vakit, fiillerin tecellisi ve zühdün vesilesi ile fani olanın onlardan soyutlaşması anında ve sıfatların değişimi sonucunda ona hakiki vücut bahşedilmektedir. Öyleyse mutlak hamd onun içindir ve mahiyeti ezelden ebede zati istihkak yönünden, başlangıç ve son itibari ile ve bu ikisinin arasında olan herşey ona aittir. Herşeyin başı ve sonu onunla başlar ve onunla son bulur.³⁶

“Rabbi’l-âlemin” yani; mahlûkatı yaratan, onların efendisi, onların sahibi, onların işlerini ayarlayan ve onlara rızık veren demektir. Vasiti, Rab manası sorulduğunda şöyle dedi: “Rab ilk olarak kudretiyle yaratan, sonra nimetiyle büyüten ve rahmetiyle bağışlayandır.” Ebu’d Derda şöyle dedi: “Rab Allah’ın en azametli ismidir.”

³³ Mü’min, 40/62.

³⁴ Hacc, 22/7.

³⁵ Tabâtabâî, I, 20.

³⁶ İbn Arabî, I, 10.

Övgülerin hepsi ister beyan diliyle ve isterse vücut diliyle olsun, kemalin başlangıcı olan ve tüm âlemleri terbiye eden zata aittir. Öyle bir başlangıç ki, onun zati sıfatı, kâmil etmek ve varlıkları layık oldukları kemalata ulaştırmaktır.

“Âlemin” canlılar âleminin adıdır. Herşey merbubtur ve Allah ise onların rabbidir. En doğru söz, âlemin kelimesinin bütün mahlûkatın adı olduğudur. Bunun beyanı ayette geçmektedir. Allahü Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“*Firavun, Âlemlerin rabbi de kimdir? diye sordu. Mûsâ, Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin rabbidir diye cevap verdi.*”³⁷

Âlemin sözcüğü üç türlü tefsir edilmiştir: Bütün âlem, canlılar, akıllı varlıklar âlemi.³⁸

Ancak Yüce Allah’ın “Rabbil âlemin” sözünde “Rab”, izafe olan ve “âlemin” izafe olunandır ve bir şeyin başka bir şeye izafe olması, iki tarafa olan ilim hâsıl olduktan sonra marifete vardırır. Öyleyse, Rab ve âlemin tanımları hâsıl olmadan, Allah’ın âlemlerin Rabbidir ilmi hâsıl olmayacaktır. *Âlemin*, Allah’ın dışındaki her varlığa denir ve üç kısımdır. Maddi varlıklar, madde olmayan soyut varlıklar ve sıfat. Bütün bunlar Rabbil âlemin cümlesinin altında bulunmaktadır.³⁹

Rab mürebbi ve eğitmen manasındadır. Hakk’ın mukaddes zatı bütün mevcudatın mürebbisidir. Terbiye, her şeyi yetenek ve kabiliyet makamından, fiiliyet makamına ulaştırmaya ve layık olduğu kemali ona bahşetmeye denir. Bu iki çeşittir. Tekvini terbiye ki, mücerret âlemden tut, maddi âleme kadar mümkünün bütün mahiyetine vücudun izafe olması ve onları bir takım sebepler ve ihtiyacı olan mukaddemeler vasıtası ile kabiliyet makamından fiiliyata ulaştırmasına denir. Teşrii terbiye ise, neticesi ebedi nimetler, uhrevi feyizler ve saadet olan, salih amel, güzel melekeler ve hak maariflerin vesilesi ile insani nefislerin tekmil olma durumudur.⁴⁰

“El-hamdu lillahi rabbil âlemin” ayeti hamdın ispatı ve ihtisasının Allah için olduğu iki burhanla açıklanmıştır.

³⁷ Şuara, 26/23-24. Ayrıntılı bilgi için Bkz., Mibedi, *Keşful Esrar ve İddetül Ebrar*, I, 13.

³⁸ Ebubekir Etig İbni Muhammed Surabadi, *Tefsir-i Surabadi*, Ferhengi Neşri no., Tahrân H.Ş. 1380, I, 22.

³⁹ Fahrüddin Razi, *Mefatihul Gayb*, Daru’t-Turasi l-Arabi, Beyrut H.K. 1420, I, 24.

⁴⁰ Seyyid Abdul Huseyn Tayyib, *Etyabul Beyan fi Tefsiril-Kur’an*, İntişarati İslam, Tahrân H.Ş. 1378, I, 99-102.

İlk burhan; Allah mevcut tüm kemalatın en kapsamlı halidir. Hamd, kemal karşısında yapıldığına göre, Subhan olan Allah Mahmuddur. “El-hamdulillah” ayeti hükmün vasfa talik olması ile böyle bir burhanda müfit olmuştur. Eğer şöyle denseseydi; “el-hamdu lehu” yani hamd onun içindir, o zaman herhangi bir delili olmadığını iddia edecek ve burhan isteyeceklerdi. Tabi öyle bir durumda ise bizim delilimiz şu olacaktı; Allahu müteal kemalatın hepsine sahip olduğundan, hamda layık olacak tek zat yine o olacaktır ama “el-hamdulillah” cümlesinde hüküm (hamdın sübutu), “Allah” vasfına talik olmuştur ki konu, delilin kendisini beraberinde bulundurmakta ve hükmün müteallakının kendisinin konu için mahmulün ispatının illet ve sebeplerini getirdiği durumlarda istidlal getirmeye artık gerek kalmamaktadır. Nasıl ki, “cennet itaat edenlerindir” ve “cehennem dinden çıkanların” sözlerinde olduğu gibi, mahmülün kendi vasfı (itaat ve dinden çıkmak) itaat ehlinin cennetlik olduğunu ve dinden çıkanların cehennemlik olduğunun ispatının en büyük delilini beyan etmektedir. İşte, “el-hamdulillah” cümlesinde de Allah mevzusunda hamdın ihtisas ve sübut sebebi aynıdır.

İkinci burhan, haddı vasatı rubûbiyet olan delildir ve “rabbi âlemin” tabirinden istifade edilmiştir. Mümkün varlık âlemlerinin hepsinin Rabbi Allah’tır ve rubûbiyette hiçbir şeriki yoktur. (bundan dolayı âlemin kelimesi çoğul gelmiştir). Hamd rubûbiyet nimetinin karşılığında (her varlığı layık olduğu kemale yönlendirmek) yerine getirildiğine göre, demek ki hamd o mukaddes zata ait olacaktır ve hamda hiçbir şeriki olmayacaktır. Binaenaleyh, elif ve lam hamd kelimesinde, istiğrak ve cins içindir ve faydası şudur; her mahmud için ve her hamidden yapılan her hamd aslında Allah’a yapılmış sayılır.⁴¹

1.5. TAHA SURESİ, 50. AYETİ ve RUBÛBİYET

Hiz. Musa (a.s)’ın beyanında Hak teâlâ için kullanılan Rab sözcüğüne teveccüh edersek manasını bulabiliriz. Hiz. Musa ve Hiz. Harun, firavunu âlemlerin rabbine inanca davet ettikleri vakit, o Hiz. Musa ve Harun’a sizin rabbiniz kim? Diye sordu ve Musa (a.s) şöyle buyurdu: “Bizim rabbimiz o kimsedir ki, her şeye varlığını bahşeden ve sonra yolunu gösterendir.” (رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى) Taha-50.

Putperest ümmetler arasında kesin ve aşikâr olan inançlardan biri de şöyledir; “tüm âlemleri var eden yaratıcı öyle bir hakikattir ki, kıyaslanma imkânı olan herşeyden daha

⁴¹ Amuli, *Tefsiri Tesim*, I, 23.

büyüktür. Öyle ki, hiç kimsenin akli veya vehmi onu ihata edemez ve ibadet ile ona müteveccih olmak muhaldir. Öyleyse, onu ilah ve Rab olarak görmemeli ve ibadetlerde ona yakın kimseleri aracı kılmalı ve o aracı için kurbanlar kesmeli ki, Allaha yakın olunsun ve Allah katında şefa'at etsin. Bu vesileler, ilahlar ve Rabler diye adlandırılmıştır. Allah ise ne ilahdır ve ne de Rab. Aksine o ilahlar ilahı ve Rabler Rabbidir. Demek ki, eğer birisi benim rabbim var derse kastı Allah dışında olan ilahlardan biridir ve kendi konuşmalarında da buna işaret etmişlerdir.⁴²

Kur'ân ayetlerinin birçoğunda rubûbiyet ünvanı, tevhidin haddi vasat burhanlarında, ilahi hamd karar kılınmıştır. Şöyle ki, cihanın mutlak rubûbiyeti Allah'ındır ve Allah'tan başkasının bunda herhangi bir payı yoktur ve onun rubûbiyeti öyle bir şekildedir ki, dâhili ve harici nizamda, herşey en güzel nizam esasınca olmaktadır. Hem onun rubûbiyeti güzeldir hem de yaratması güzeldir. “قال رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى” *“Mûsâ, Bizim rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir diye cevap verdi.”*⁴³ Hz. Musa Firavuna dedi: “Benim Rabbim o kimsedir ki, hedefi bulabilmek için bütün vesileleri ona bahşetmiş ve sonra onu hedefe hidayet etmiştir. Bundan dolayı, yalnızca böyle bir Rab hamd edilmeye layıktır. Öyle ki, onun güzel tedbiri sayesinde, ister teşrii nizam ve isterse tekvini nizamda hedefe doğru seyr etmek güzellik kazanmıştır. Netice olarak hamd Rabbe mahsustur ve âlemde Allah'tan başka Rab olmadığına göre, hamd Allah'a mahsus olacaktır.”⁴⁴ Bizim rabbimiz ona delil ve yol göstermeyle hidayeti bahşeden kimsedir ve burhan ve hüccet vesilesi ile ona basiret verendir. Yani; yarattığına bahşetmesi zatının maslahatlarına, hidayetine, maksatlarına, menfaatına ve özelliklerine uygun vesileleri ele getirmek için münasip olan şeylerdir.⁴⁵

أَعْطَى خَلْقَهُ (e'ta) fiilinin birinci mefuldür. Yani; mahlûkatın ihtiyaç duyduğu her şeyi bahşetmesidir. İkinci manası; her şeyin şeklini ve suretini menfaatine uygun şekilde bahşetmesidir. Göze görme kabiliyetini vermesi, kulağa duyma işlevini gerçekleştirmesi için vermiş olduğu şekil ve diğer organlar burun, el, ayak ve dilin işlevleri gibi. Bunların her biri, kendilerini ilgilendiren bir takım menfaatler ile mutabıktır; her hayvan için ona

⁴² Tabâtabâî, XIV, 168.

⁴³ Taha, 20/50.

⁴⁴ Amulî, *Tefsiri Mevzui Kur'anı Kerim*, 541.

⁴⁵ İbn Arabî, II, 26.

benzeyen çiftler ve eşler yaratılması gibi.⁴⁶ “Kendisine çağırdığınız Allah’ınız kim? Musa (a.s) söyle buyurdu: Bizim Allah’ımız her şeye yaratılışını verendir. Elle tutmayı, ayakla yürümeyi, dille konuşmayı, gözle görmeyi ve kalbe bilgiyi verendir. O ki her şeyi çiftiyle yarattı, ona benzeyen, onun cinsi, onunla hem-ahenk”.

Demek ki, yaratılan herşey, tabii ve fitri olarak yaratıldığı vazifeye hidayet olmuştur ve mahlûkatın yaratılışı ile vazifenin yaratılışında zaman farkı yoktur. Sadece bir şeyin yaratılışı ile vazifesine doğru hidayeti, arasında derece farkı vardır. Öyleyse her şeyin vazifesine doğru hidayeti hilkatinden daha yukarı mertebeye sahiptir.⁴⁷

Netice olarak ayetin manası şöyle olacaktır: “Benim rabbim o kimsedir ki, bütün varlıklar arasında bir bağ kararlaştırmış ve her varlığın vücudunu onun teçhizatı ile kuvvetler, eşyalar ve eserler bu vesile ile hedefe ulaştırıyor, o diğer varlıklarla irtibatlıdır. Örneğin; insandan olan bir cenin nutfе iken, özlüğünde bir takım kuvvetlere ve azalarla, eserler ve fiillerle münasebeti vardır, onu donanımlı kılmıştır. Böylelikle bu münasebet onu kâmil insan yoluna götürmektedir. Hem nefis olarak kâmil ve hem de beden olarak kâmil. Demek ki, insan nutfesine kendine has yaratılışı olan insan olabilmek kabiliyeti vermiştir ve bu özel yaratılış, insana has vücudun ta kendisidir. Ve yine hidayetten kasıt, her şeyi kapsayan umumi hidayet olduğu anlaşılmış olmuştur ve aynı şekilde umumi hidayetin manası, insana has hidayetin analizi ile de belirginleşmiş ve daha sonra onun insani özelliklerinin ilkası iyi bir şekilde malum olmuştur. Zira her şeyin hidayeti ona yolunu göstermektir. Öyle bir yol ki, onu matlup olana ulaştırır. Kısacası yol, kasıt ile maksudun arasındaki rabıtaya denir. Demek ki, bir takım donanımlar ile donatılmış her şey, onu bir şeye ulaştıracak ve onunla irtibatlandırarak ise hakikatte o şeye doğru hidayet olmuş demektir. Bu itibar üzere donatılmış olan şey, o donatımlarla kemaline doğru hidayet olmaktadır. Onu hidayet eden ise Allah tebareke ve tealedir.⁴⁸

Binaenaleyh, tüm mevcudatta olan fiil ve infial nizamı, her bir mevcudun kendine has cüzi nizamı ve tüm cüzi nizamların birleşimi olan genel nizam eczasının, birbirine olan irtibatı ve varlıkların her bir cüzinin başka bir cüze intikal bulması yönünden, Allah’ın hidayetinin misdaklarındandır. Başka bir açıdan da onun tedbirinin misdakı

⁴⁶ Mahmud Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hegaigi Ğevamizil Tenzil*, Daru’l-Kitabu’l-Arabi, Beyrut H.K. 1407, III, 68.

⁴⁷ Seyyid Kutub, IV, 2339.

⁴⁸ Tabâtabâi, XIV, 168.

sayılabilir. Malumdur ki, tedbir yaratmayla sonuçlanır. Yani, varlıkların tedbiri ve hidayeti kendisine nisbet verilen kimse, aynı zamanda onları var eden kimse demektir. Demek ki, her varlık ve varlıksal her sıfat ona münteha olmakta ve onunla kaim olmaktadır.

Bu ayetlerde Hz. Musa (a.s) varlığın ve yaratılışın esası olan iki hususa işaret etmektedir ki, her biri ayrıca Rabbı tanımada müstakil ve açık birer delildir. İlk olarak, Allahü Teâlâ her varlığa ihtiyacı olan her şeyi bağışlamıştır. Diğer mesele ise, varlıklara rehberlik ve hidayet edilmesi meselesidir. Allah'ın varlıkları hidayet etmesinin içinde, insan, aklın hidayetine yol bulmalı ve ilahi risalet vesilesi ile kendisinin hakiki maslahatları ve faydalarını tanımalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBERLERİN RİSALETİNDE RUBÛBİYET TECELLİLERİ

Âlemin yaratılışı, ilim ve hikmet üzerine dayalıdır. Bu ilahi ilim ve hikmet, bütün varlığın tahakkukunu, insanın yaratılışı ve tabiatını, aşikâr, uyumlu ve hedefli bir düzen ile yapmıştır. İnsan, ilahi halife ve varlık yörüngesinin işleyeni olması ünvanı ile hedefli olan bu nizamın ve bu nizamda olan kanunların kodlamasını, kendinde ve diğer varlıklarda keşfederek, kendisinin hakiki makamına ulaşmalıdır.

İslam, kapsamlı bir dindir ve bu kapsamlılık İslam'ın insana bakışında tüm boyutlarına bakmasından kaynaklanmaktadır. İslam, insanı âlemdeki varlıklarla bağlantılı olarak gören bir dindir. Şimdi bu insan diğer varlıklarda olmayan akıla sahip olma imtiyazı gereği, bizi Allah'ın ona takdir ettiği ilahi halifelik makamına ulaşması gerektiği gerçeğine yöneltmektedir. Öyle ki, hem dünya hem ahiret saadeti bundadır. Böyle bir makama ulaşmak, Allah'ı yegâne hakiki varlık ünvanı ile tanımak ve ondan gayrisından yüz çevirmekle mümkündür.

Rabbın rububi tevhidine dayalı öğretiler ve beşerin saadeti için vahiy kelamının nüzulüne teveccüh etmek, Allah tarafından insana beyan edilen ilk öğretilerdendir. Zira beşeriyetin her dönemde sürçtüğü yer, Allah'ın bu işteki rubûbiyeti ve vahdaniyetidir. Bundan dolayı rubûbiyetin hakiki özelliklerini tanımak, özel bir ehemmiyete sahiptir.

Bu bakış sayesinde ilahi rubûbiyet cilvelerini insanın yaratılışı, talim ve terbiyesinde bu şekilde tahlil edebiliriz: Allah'ı âlemin ve insanın yegâne Rabbi olarak tanımak, onu kendine Rab olarak seçmek; ona yönelip gayrisından yüz çevirmek demektir. Şüphesiz tanımayı elde etmek, seçimin zeminini oluşturmaktır. Bu özellikteki maksat, insanın ele getirdiği tanıma, Allah'ı kendine Rab olarak seçmesi demektir.

“ان هذه تذكره فمن شاء اتخذ الى ربه سبيلاً” *“Şüphesiz bu (Kur’ân), Rabbine doğru yol almak isteyen için hatırlatıcıdır.”*⁴⁹ Bu ayette açık bir şekilde Allah'ı Rab edinmek, onun yolunu sürmek ve bu hareketin neticesini elde etmek, bütün bu işler insanın isteği ile olmak zorundadır ve onsuz (isteksiz) ne Allah'ın yolunda gitmenin manası olacaktır ne de bu yolun neticesi hâsıl olacaktır.

⁴⁹ Müzzemmil, 73/19.

Buna teveccüh ile diyebiliriz ki, insanın tekâmül özellikleri, onun vücudi ve mahiyetinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İnsan iki boyuta sahip bir varlıktır. Bu konu onun başka varlıklardan ayrıcalıklı olmasına sebep olmuştur. Birincisi maddi ve tabii boyuttur ki, temayüller ve kabiliyetlerden oluşur. İkincisi manevi boyuttur. Yani onun melekuti yönü vardır ve bu, felsefede ruh olarak adlandırılmıştır.⁵⁰ İnsanın maddi boyutu, manevi yönünden daha hissedilir ve eylemseldir. Hâlbuki insanın manevi boyutu potansiyel bir iştir ve mana, önem ve hayati yönlerinden daha hassastır. Yani, başlangıçta ortaya çıkmasında potansiyel bir gücü ve tabiatla aynı seviyedeydi. Öyle ki, cevheri tekâmül neticesinde mücerret (soyut) oluverdi. İnsanın manevi boyutunun tahakkük etmesi ve fiiliyata geçmesi, münasip şartlara bağlıdır. Öyle ki, şartların uygun olup olmamasına göre fiiliyata geçip geçmemesi ve fiiliyata geçince de, nakıs ve kâmil olarak tahakkuk bulması söz konusu olacaktır. Aynı şekilde oluşumunun keyfiyeti, farklı konulardaki şartlara bağlıdır ki, bu durumda ifrat ve tefrite düşmesi ya da onun farklı yönlerinin uyumu söz konusu olacaktır.⁵¹

İnsanın iki boyutu arasındaki irtibat çok güçlüdür. İlk olarak maddi yön, insan ruhunun faaliyet alanıdır ve bu boyut maddi yönde fiiliyata geçmektedir. İnsanın ruhu onun cisminde doğup kemale ve istiklale ulaşır. Elbette insandaki insaniyet, asalet ve istiklal sahibidir, sırf hayvani yaşamının yansıması ve aksetmesi değildir.⁵² İkinci olarak maddi boyut ise, her zaman kayıtsız şartsız doyum ve kendini sağlama almak ve temin etmeyi talep etmektedir. Cazibeler ve telaşlar örneğin; yemeğe, yatmaya, dinlenmeye vb. şeylere olan istekler, insanı maddi boyuta çekmektedir. Aynı zamanda insanın manevi boyutu da bir takım telaşlar içerisinde ve insanı kendine doğru çekmektedir. Bundan kaynaklı insanın içerisinde iki zıt kutub sürekli keşmekeş halindedir ki, bir tarafı öbür tarafı çekmektedir. Bu içsel aykırılık din dilinde akıl ve cehalet aykırılığının aynısıdır. Bu, nefis, ruh ve beden olarak da adlandırılmıştır. Üçüncü olarak ise, insanın bedensel yönden tekâmülü durulmuştur. Demek ki, asıl insanın tekâmül sınırları manevi boyutundadır. İşte bu boyutun bir takım yetenekleri vardır ve bundan dolayı, insanın kemali var olan bütün yeteneklerin ve kendi çeşidinin tüm sıfat ve özelliklerinin, kemal

⁵⁰ Hüseyin Mezahiri, *Cihad ba Nefis*, Fedek, Tahrân. H.Ş. 1361, I, 39.

⁵¹ Gulam Huseyn Şukuhi, *Telim ve Terbiyet ve Merahili An*, İntişarati Astani Mukaddesi Rezevi, Meşhet. H.Ş. 1387, 428.

⁵² Muhammed Taki Caferi, *Şinahti İnsan Der Tes'idi Hayati Tekamül*, Emir Kebir, Tahrân H.Ş. 1362, 186-189.

haddinde ortaya çıkmasıyla mümkündür. Demek ki, bir tek yeteneğini ortaya çıkarıp geliştiren insan değil, bütün kabiliyetlerini rûşt veren insan, kemale ulaşacaktır.

Kur'âni ve İslami bakışta, insanın bütün hüviyeti sadece maddi cisimden oluşmamaktadır. Zira insanın hamurunda bitki ve hayvanlarda olan vücut unsurunun yanı sıra, daha iyi ve üstün olduğunu gösteren kabiliyet ve güç unsurları da bulunmaktadır. İnsan vücudunda bulunan bu ülv ve üstün unsur, tenin, maddi beden ve cismin bozulmasından olmasından sonra bile var olmasına ve insanın ebedi bir hayata sahip olmasına sebep teşkil etmiştir. Burada, insanın muhtelif mertebe ve makamlara sahip olmasına ve onun getirisi ile diğer canlılardan farklı ve özel terbiyesine vurgu yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın rubûbiyetinin cilvesi, rahmetin mazharı, insanın marifet ve terbiye kitabıdır. Bu kitabın dakik mütalaa ve tefekkür yoluyla incelenmesi istenmiştir. Bu sayede, insanın yücelik ve tekâmül yolunu bulması ve her iki cihanda rahat yaşamını temin etmesi sağlanacaktır. Binaenaleyh bu mukaddes kitapta, hikmeti öğretme, ilahi ayetleri tilavetin yanında varlığın hakikati, tezkiye ve vahyin talimi, insanın dalaletten kurtulması için müessir amil olarak zikredilmiştir. “يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ” *“Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.”*⁵³ Buna göre Kur'ân, insanın terbiye ve risalet talimini üstlenmiştir.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim insanı da beden ve ruhtan terkip olmuş bir varlık olarak tanımaktadır. “وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي” *“ona ruhumdan üfledim.”*⁵⁵ ayetinde bu ruh, onun maddi vücut unsurunun tekmlisidir. “ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ” *“Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ettik.”*⁵⁶ Ama tabiata mahpus olmamalı ve tekâmül yolunu katetmelidir. Aksi durumda “esfel-i safilin” olan diğer çehresi ile cehennemde kalacaktır. “فَأَمَّهُ هَٰوِيَهُ” *“Onu kucaklayacak olan hâviyedir.”*⁵⁷ ayeti bu duruma delalet etmektedir.⁵⁸ İnsan kendi ilahi boyutu gereği, yaratılışın başlangıcından beri müteali ve insani fitrat ile iç içedir. Fıtratın hakikati, insani özellikler ve fitri yönelişler olan⁵⁹ dini sevmek, hakikati aramak, güzelliği

⁵³ Cuma, 62/2.

⁵⁴ Mutahhari, *Mecmua Asar*, III, 510.

⁵⁵ Hicr, 15/29.

⁵⁶ Mu'minun 23/14.

⁵⁷ Karia, 101/9.

⁵⁸ Mutahhari, *İnsan-ı Kamil*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1370, 209.

⁵⁹ Mutahhari, *Mecmua Asar*, III, 455.

sevmek ve rüşt yolunu fiiliyata geçirmek, potansiyel olarak sahip olduğu ahlaka ilgi duyması gibi fitri eğilimlerden oluşmaktadır.⁶⁰

Kur’ân bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“*Artık*” “فَأَقْمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ” *Artık yüzünü tam doğru dine döndür, Allah’ın ilk yarattığı fitrî haline ki, insanları o tabii halde fitrî halinde yaratmıştır. Allah’ın yaratışı değiştirilemez.*”⁶¹

İnsanın akıl ve fikir makinası, his yolundan kıvam bulmaktadır. Makulata ulaşma yolu mahsusattan geçmektedir. Bundan dolayı, Kur’ân mahsusat üzerinde tedebbür etmeğe davet etmektedir. Zira bu hissedilenlerden makulata ulaşmalıyız ama mahsusatta kalmamalıyız. “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır.*”⁶² Yani yerin ve göğün yaratılışını, âlemin zahiri görüntüsünü müşahade etmekle, O’nun varlık, birlik, kudret ve rahmetine dair delil ve nişaneleri görmekteyiz.⁶³

Esas olan gayb âlemidir. Bu şahadet, gayb için alamet ve nişanenin zuhur etmesidir. “Ayet” sözcüğünün bir manası da, bir şeyin mahiyeten başka bir yeri işaret etmesidir. Öyleyse, âlem esasen varlık olarak alametten başka bir şey değildir. Bize anlatmaktadır ki, eğer insan kendini tanırsa, melekut âlemine aşına olur ve onu tanımış olur.⁶⁴ “*Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur.*”⁶⁵

Binaenaleyh, ilahi nişane ve ayetlerin tabiatında, teali ve rüştün iktizası saklanmıştır. Cihana bu bakış ile bakarsak beraberinde insanın tekâmül ve rüştünü getirebilir. Kur’ân plan yapıcının tevhid nişaneleri hakkında şöyle buyuruyor:

Varlık âleminde hakiki ve yegâne Rab, yalnızca Allah’ın mukaddes zatıdır ve ondan gayrı herşey ve herkes, sebeptir ki Allah onları varlıkların terbiyeti ve onların kabiliyet mertebelerinden fiiliyet merhalesine geçmesi için bu âlemde mukarrer kılmıştır.

⁶⁰ Mutahhari, *Mecmua Asar*, III, 492.

⁶¹ Rum, 30/30.

⁶² Ali İmran 3/190.

⁶³ Mutahhari, *Mecmua Asar*, III, 372.

⁶⁴ Mutahhari, *Şınakt Kur’an*, İntişarati Sadra, Tahrân H.Ş. 1383, 162.

⁶⁵ Casiye, 45/3-4.

Hakkın mukaddes zatı, bu âlemdeki her varlık için, terbiyet ve tekâmül yeteneğini kendi içinde gizlemiştir ve bu terbiyet iki kısımdan oluşmaktadır. Bu terbiyet tekvinidir. Örneğin; güneş, ay, hava gibi. Ya da teşriidir. Örneğin; enbiya, asfiya, hekimler ve bilgeler vs. gibi ki, bunların hepsi birer sebepler silsilesidir.

Bu nedenle bisetin felsefesini insanın terbiyet sektöründe aramak gerekir. Öyle ki, insanın gayb ile olan irtibatı, onun tekâmül ve rüşte olan ihtiyacı minvalinde vahiy yolu ile tahlil olmaktadır ve bu konuyu Kur’âni bir gerçek ve Allah’ın sözlerinde mütalaa etmek mümkündür.⁶⁶ “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ” *“Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir.”*⁶⁷

Allahü Teâlâ insanları yarattığı vakit, onların vesilelere, beslenmeye ve himayete ihtiyacı olduklarını bilmekteydi. Öyleyse, kendi fazlı ve kereminden onu bütün bu işlerde faydalandırmıştır. Allah’ın herşeyin yaratıcısı ve hidayet edicisi olması yönünden insan, ilahi risalet ve aklın hidayeti ışığında yolunu bulmalı ve kendi maslahat ve menfaatlarını tanımalıdır.

Başka bir deyişle insan, âkil ve muhtar olması hasebiyle, hayvanlarda olmayan tekâmül programı gerektiren vazife ve görevlerini yapmalıdır. Bu delil üzere tekvini hidayetlerin yanı sıra, teşrii hidayetlere de ihtiyaç vardır.

Peygamberlerin gönderilmesi, Rab isminin mazharıdır ve bu yüzden Kur’ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır: “إِنَّا كُنَّا مَرْسَلِينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ” *“Rabbinden bir rahmet olarak biz devamlı peygamber göndermekteyiz.”*⁶⁸ Yani Rabbin, yerlerin ve göklerin eğiticisi, beşerin yeteneklerini terbiye ve takamül için peygamberler göndermiştir.⁶⁹ Allah, beşeri terbiye etmek istiyor ve terbiye ve tekâmül olmuş bir mektep göndererek peygamberine şöyle buyuruyor:⁷⁰ “اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ... اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ” *“Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir.”*⁷¹

İnsanların yaratılışı ile oluşan ve fitratının kökünde yer alan din hakkında şöyle buyuruyor: “فَأَقْمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا” *“O halde sen hanîf olarak bütün*

⁶⁶ Mutahhari, *Kitabı Hikmetha*, 25-27.

⁶⁷ Kasas, 28/56.

⁶⁸ Duhan, 44/5-6.

⁶⁹ Mutahhari, *Şinakt Kur’an*, 109-112.

⁷⁰ Mutahhari, *Tefsiri Kur’an*, İntişarati Sadra, Tahrân H.Ş. 1383 I, 223.

⁷¹ Alak, 96/1-5.

varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel!”⁷² Başka bir deyişle, din öyle bir renktir ki, hakkın eli, tekvin ve yaratılış esnasında insanı o renge boyamıştır.⁷³ “صِبْغَهُ اللَّهُ وَمِنْ أَحْسَنَ مِنَ اللَّهِ صِبْغَهُ” “Allah’ın boyasıyla boyandık. Boyaca O’ndan daha güzel olan kim vardır?”⁷⁴ Dolayısıyla, enbiyanın biseti, insanın içinde olan talebe bir cevaptır ve peygamberler (a.s) müzekkirdir. Beşerin fitri kuvvetlerinin uyanık olmasının ardından, onun vücudunda gizli olan aşkın gizemli şuurunu tutuşturmak, işin bir başka yönüdür.⁷⁵

Enbiyanın mektebi ve vahiy yoluyla, fitratın ve insanın fitri bakışlarının fiiliyata ve tecelliye dönüşmesi, aklın ufku ve onun bakış meydanının daha geniş olmasının yanı sıra, âdemoğlunun akıl ve hislerinin daha yukarısında olan birçok hakikatlere ulaşabilmektedir. Zira resuller Allah tarafından görevli ve onun ahkâmını cihanda icra edenlerdirler. Bu esasa göre onlar, onun sırlarının emanetçileridirler ve varlığın boyutlarından haberdardırlar.⁷⁶

İbnu’l-Arabî de başka bir açıdan *Füsûsu’l-Hikem* adlı eserinde şöyle açıklamıştır:

Allah bu en büyük baba-imama yerleştirdiği şeyleri bana sırrımda bildirince bu kitaba bütün öğrendiklerimi değil, yalnızca bana, tanımlanmış hususları koydum. Çünkü bana bildirilen şeyleri herhangi bir kitap sığdıramayacağı gibi hali hazırda mevcut âlem de onları sığdıramaz.

Hiz. peygamberin bana tanımladığı şekilde, bu kitaba koyduğumuz hususlardan gördüklerim şunlardı:

Âdem kelimesindeki ilahlik (ilahıyye) Hikmeti.

Şit kelimesindeki Hibe (nefsiyye) Hikmeti.

Nuh kelimesindeki Tenzih (subbuhiyye) Hikmeti.

İdris kelimesindeki Takdis (kuddüsiyye) Hikmeti.

⁷² Rum, 30/30.

⁷³ Mutahhari, *Mecmua Asar*, III, 459.

⁷⁴ Bakara, 2/138.

⁷⁵ Mutahhari, *Mecmua Asar*, II, 324.

⁷⁶ Humeyni, Seyyid Ruhullah, *Misbahul Hidaye İlel Hilafe ve l-Vilaye*, Müessesese Tanzim ve Neşri Asari İmam, Tahrân H.Ş. 1368, 43.

İbrahim kelimesindeki sevgi (Müheyyeme) Hikmeti.

İshak kelimesindeki Doğruluk (Hakkıyye) Hikmeti.

İsmail kelimesindeki yücelik (aliyye) Hikmeti.

Yakub kelimesindeki Ruhanilik Ruhiyye Hikmeti.

Yusuf kelimesindeki Nuranilik (Nuriyye) Hikmeti.

Hüd kelimesindeki Mutlak Bırlık (Ahadiyye) Hikmeti.

Salih kelimesindeki Açılış (Fatihıyye) Hikmeti.

Şuayb kelimesindeki kalp (kalbiyye) Hikmeti.

Lut kelimesindeki güç (melkiyye) Hikmeti.

Üzeyr kelimesindeki kader (kaderiyye) Hikmeti.

İsa kelimesindeki üstünlük (Nebviyye) Hikmeti.

Süleyman kelimesindeki Rahmet (rahmaniyye) Hikmeti.

Davud kelimesindeki varlık (vücudiyye) Hikmeti.

Yunus kelimesindeki nefes (Nefesiyye) Hikmeti.

Eyyüb kelimesindeki bilinmezlik (gaybiyye) Hikmeti.

Yahya kelimesindeki sahiplik (malikiyye) Hikmeti.

Zekeriya kelimesindeki sahiplik (malikiyye) Hikmeti.

İlyas kelimesindeki ünsiyet (inasiyye) Hikmeti.

Lokman kelimesindeki ihsan (ihsaniyye) Hikmeti.

Harun kelimesindeki önderlik (imamiyye) Hikmeti.

Musa kelimesindeki ulvilik (ulviyye) Hikmeti.

Halid kelimesindeki ululuk (samediyye) Hikmeti.

Muhammed kelimesindeki teklik (ferdiyye) Hikmeti.⁷⁷

Dolayısıyla görünen o ki, genel anlamıyla varlığı tanımak, sadece ilahi kanunlar yoluyla müyesserdir. Bu bakış açısı, insanın daha geniş düşünmesine sebep olmakta ve insanı bu dünyanın yanı sıra, hislerinin derkine sığmayacak başka bir âlemin de var olduğuna müteveccih etmektedir.

Bu bakış esasınca söylenir ki, ilahi resullerin seçilmesi aklın kabul ettiği ve hatta zaruri gördüğü bir durumdur. Çünkü peygamberlerin biseti ve kitapların nüzulünün tek sebebi, beşeriyeti tekâmül mesirine, saadete ve terbiyeye, hidayet etmesidir. Şeriatın adabı ve öğretileri ile kemalatın yolu, onların ihtiyarına verilerek onları inhiraf ve eğri gitmekten alıkoyar. Efendimiz şöyle buyurmaktadır: *انى بعثت لأتمم مكارم الاخلاق* “*Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.*”⁷⁸

2.1. HZ. ÂDEM'İN RİSALETİNDE RUBÛBİYET TECELLİLERİ

İnsanların talim ve tezkiyesini üstlenmiş olan Kur’ân-ı Kerim, bir yandan ilimlerin ve maarif görüşlerin genel çizgilerini beyan etmekte, diğer bir yandan insani faziletlerin mihveri unsurlarını teşrih etmekte ve en kâmil ve asili peygamberler olan saliklerin siresini nakletmektedir. Önceden de dediğimiz gibi peygamberler ilahi rubûbiyetin tecelli vasıtalarıdır. Beşeriyet kendi varlık kemaline, sadece faydalanabildiği enbiya sayesinde ve onların tariki vasıtası ile ulaşabilir. Bundan dolayı, bu bölümde uygun olanın Kur’ân-ı Kerim’de adı geçen ilahi enbiyanın ameli yaşamına ve marifet siresine değinmek olduğu ve ilk olarak da enbiya silsilesinin ilk halkası olan Hz. Âdem’den (a.s) başlamanın doğru olacağıdır.

Kur’ân-ı Kerim birçok ayette Hz. Âdem (a.s)’ın marifet siresini beyan etmiştir. Örneğin; Bakara suresinin 30-39 ayetlerinde çeşitli konular işlenmiştir. Mesela, insanı kâmil için ilahi hilafetin kararlaştırılması, halife seçimi hakkındaki meleklerin sorusu, Allah’ın onlara cevabı, isimlerin Hz. Âdem’e öğretilmesi, isimlerin hakikati ve marifetlerinin meleklerle sunulması ve onların Allah’a cevap vermede aciz olmaları, Allah’ın Hz. Âdem’e isimleri meleklerle öğretmesi emrini vermesi, meleklerle isimlerin

⁷⁷ İbni Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, (çev. Ekrem Demirli), Kbalce Yayınevi, İstanbul 1999, 32.

⁷⁸ İmam Malik, *Muvatta*, Husnu'l-Huluk, 8.

talimi, ilahi gayb ilmi hakkında Allah'ın meleklerden ikrar alması, meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri emrinin verilmesi, meleklerin secde etmesi ve iblisin kibirlenerek kâfir olması vs...⁷⁹

2.1.1. İlâhi Halifenin Tayini ve İsimlerin Ona Öğretilmesinde

İlâhi hilafet, Hz. Âdem'deki ilahi sıfat ve isimlerin zuhuru ve varlığının kapsamlılığına dönmektedir. Öyle ki, melekler ondan gaflet etmişlerdi.⁸⁰ Başka bir deyişle, Hz. Âdeme verilen velâyet ve hilafetin hakikati, ulûhiyetin tezahürüdür. O varlığın aslı ve onun kemalidir. Varlıktan bir nasibi olmuş her mevcut, hilafetin zuhurundan ve velâyetin hakikati olan ulûhiyetin hakikatinden bir nasip sahibi olmuştur ve ilahi lütuf, kâinatın tamamında gayb âlemlerinden şehadet âleminin sonuna kadar hepsini kaydetmiştir. Lakin insan kâmil bir varlıktır. Hissi, akli ve misali bütün mertebeleri kapsamakta ve şuhut ve gayb âlemleri ve onlarda olan herşey, onda toplanmıştır.⁸¹

İnsan tanıma meselesinde müteali işlerden müstakil ve biniyaz olamaz. İnsanın ilâhi halife makamında olmasının mülazimesi, onun tanıma yerinde olmasıdır. Üstat Mutharri bu konuda şöyle söylüyor: Kesinlikle hiçbir kitap Kur'ân kadar insanı övmemiş ve kutsamamıştır. Yaratılışa başlarken meleklerle şöyle dedik: “إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً” “Şüphesiz ben yeryüzünde halife karar kıldım.” Melekler bu duruma itirazvari soru yönelttiler. Allah ise onlara; “Benim bildiğim şeyler var ki sizler bilmiyorsunuz” diye buyurdu. Burada neyi anlatmak istemektedir? Gayet açıktır ki bu, yaratılanların varlığında olan birçok yeteneğe işaret etmektedir.⁸²

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَيْمَنًا يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Ve Rabbin meleklerle: Muhakkak ki ben, yeryüzünde bir halife kılacağım. demişti. (Melekler de): Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Biz seni,

⁷⁹ Amuli, *Tefsir-ii Mevzu-i Kur'anı Kerim*, VI, 126.

⁸⁰ İbn Arabi, I, 26.

⁸¹ Humeyni, *İmamet ve İnsan-ı Kamil*, Müessese Tenzim ve Neşri Aşari İmam, Tahrân H.Ş. 1387, 32-73.

⁸² Muthahhari, *Azadı Manevi*, İntişarati Sadra, Tahrân H.Ş. 1365, XXIII, 677.

*hamd ile tesbih ve seni takdis ediyoruz. dediler. (Rabbin de): Muhakkak ki ben, sizin bilmediklerinizi bilirim*⁸³ diye buyurdu.

Hız. Âdem'in hilafeti hakkında matrah olan suallerden bir kısmı budur ki, acaba yeryüzünde kimin halifesi olacak? Bu suale cevap olarak, çeşitli tefsirler göze çarpmaktadır ki, onların bazılarını işaret edeceğiz.

1) Cin ve nesnas varlıkların Hz. Âdem'in yaratılışından önce yeryüzünde yaşadığı kabul edilir. Fesat ve kan dökme sonucunda soyları tükenmiştir ve Âdem (a.s) onların halefi olmuştur.⁸⁴ Âdem yaratılmadan binlerce yıl önce orada cinler ve çocukları yaşamakta ve yeryüzünde çeşitli fesatlar işleyip kan dökmekteydiler. O vakit, meleklerden bir grup asker onlarla tartışmaya girdiler ve onları adalara sürdüler. Demek ki Allah,

”إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ“
da cinlerin yaptıklarını yapacaklarını zannettiler ama Allah şöyle buyurdu; ”إِنِّي أَعْلَمُ“
”مَالَا تَعْلَمُونَ“ şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi de bilmekteyim.⁸⁵

2) Bazı rivayetler açısından, Âdem'den kaç devir önce insan türünden insanlar yeryüzünde yaşamaktaydı ki, Âdem onların halefi oldu.⁸⁶

3) Bazı müfessirlerin dediğine göre, Âdem'in yaratılışından önce melekler, yeryüzünde kalıyorlardı ve Âdem onların halefi oldu.

4) Âdem Allah'ın yeryüzünde halefi sayılmaktadır.⁸⁷

Halife karar kılmak iki çeşittir. Birisi tekvini seçim ki halife var etmek, diğeri ise teşrii seçim ki hilafet makamını vermektir ve bu ayet ise her iki çeşit seçim türüne de delalet etmektedir. Yani öyle birini yaratayım ki hilafet makamını ona verme liyakatine sahip olsun.⁸⁸

⁸³ Bakara, 2/30.

⁸⁴ Seyyid Haşim Bahrani, *el-Burhan fî Tefsiril Kur'an*, Bonyadı Biset, Tahrân H.K. 1416, I, 171.

⁸⁵ Celaluddin Suyuti, *ed-Durrul Mensur Fi Tefsiril Mesur*, Kitaphane Ayetullah Mereşi Necefi, Kum H.K. 1404, I, 45.

⁸⁶ Muhammed İbni Ali İbni Babeveyhi Kummi Şeyh Saduk, *et-Tevhid*, Defteri intişarati İslami, Kum H.K. 1398, 277. (Çeşitli rivayetler bu mezmunda naklolmuştur ki)

et-Tevhid kitabı) لَقَدْ خَلَقَ اللَّهُ الْفَافَ أَدَمَ وَالْفَافَ عَالَمًا وَانْتَفَى آخِرَتَكَ الْعَوَالِمَ وَأَوَّلَكَ الْأَدَمِيَّينَ

⁸⁷ Tabâtabâî, I, 115; Geniş bilgi için bkz. Güllüce, Veysel, *İnsan Allah'ın Halifesi midir?* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2001, sayı, 15

⁸⁸ Tayyib, I, 498.

Dikkat edilmelidir ki, Hz. Âdem'in hilafeti ne Allah'ın meydanı boş bırakması ne de ulûhiyetini ona bırakılması demektir. Zira ne Allah'ın mahdudiyeti diye bir şey doğru tasavvurdur ne de insanın işleri tedbir etmesinde istiklal sahibi olduğu. Çünkü mümkinu'l-vücut ve mutlak fakir olan varlık kendi işlerini idare etmekten bile acizdir nerde kaldı ki başkalarının işlerini idare edebilsin.⁸⁹

“خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ” “Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın”⁹⁰

Hâlbuki maddi unsurun tek olmadığı konusundan gafil oldular. Zira insanın terkihi cismani madde ve aklani cevherden oluşmaktadır. Öyle ki, bu terkihin kendisi, hakkın kudretinin en üst mertebesini göstermektedir ki soyut ve mücerret olanı, madde ile terkip etmiştir. Lakin melekler bu manayı idrak edemiyorlardı, mücerret olan akıl, madde olan cisim ile kemali kesb edebilir. Hatta bu sayede meleklerden bile üstün olabilir. Çünkü meleklerdeki kemaller fiiliyettir ve terakki kabiliyeti yoktur. Bundan dolayı meleklerin sual etmeleri itiraz değil aksine, bunun hikmet yönünü merak etmeleridir. Allah'ın cevabı ise, bu konu üzere oldu; sizler bilmiyorsunuz ve sizler esmayı talim ehliyetine sahip değilsiniz ama o (insan) sahiptir.

Allah meleklerin sözüne karşı şöyle buyurdu: “إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا”

Muhakkak ki ben, sizin bilmediklerinizi bilirim. Âdem'e bütün isimleri öğretti.”⁹¹

el-esmâ kelimesindeki “Elif ve lam” ve “kulleha” kelimesi, her ikisi de esmanın umumiyetine delalet etmektedir. Netice olarak esmanın tamamı Âdem'e öğretilmiş denilebilir. Ve bütün bu isimlere olan farkındalık, hilafete olan liyakati göstermektedir. Diğer bir taraftan, Allahü Teâlâ Âdem'e isimleri öğrettikten sonra meleklerle şöyle buyurdu: “أُنَبِّئُوكَ بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ” “bunların isimlerini bana haber verin.” Ama onlar cevap olarak kendilerinin agâh olmadıklarını itiraf ettiler ve Allah bu itirafları üzere onların hilafete layık olmadıklarını anlattı ve buyurdu; “acaba size demedim mi ki, ben göklerin ve yerin gaybını bilmekteyim” bundan anlaşılıyor ki, onların göklerin ve yerin gaybını bilmedikleri “مَا لَا تَعْلَمُونَ” cümlesinden çıkmaktadır. Onlar böyle bir gayb ilmine sahip değillerdir. Calip olan nükte şudur ki, Âdem onlara esmayı haber verdikten sonra bile, yine de hilafete liyakatleri olmadı. Çünkü haber vermek öğretmek demek değildir. Yani onlar, haberdar olduktan sonra bile yine de esmaya agâh olmadılar. Zira uyum

⁸⁹ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'anı Kerim*, VI, 127.

⁹⁰ Araf, 7/12.

⁹¹ Bakara, 2/30-31.

eksikliğinden mütevellit böyle bir ilmi ihata etmeye kadir değillerdi. Belki de esmanın insanoğluna sunulmasından dolayı insanların ruhları, meleklerden daha üstün olma imkânına sahiptir.⁹²

Allahü Teâlâ'nın; “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ” ifadesi, bu isimlerin ya da isimlendirilen şeylerin canlı ve akıl sahibi varlıklar olduklarını göstermektedir. Öyle ki, gayb hicabı altında örtülüdürler ve onların isimlerine olan ilim ile eşyaların isimlerine olan bizim yanıımızdaki ilim farklıdır. Eğer böyle olmasa idi Âdem (a.s) meleklerle isimleri haber verdiği zaman, onun gibi âlim ve onunla aynı olurlardı. Öyle ki, Âdem (a.s) için olan ikram ve saygınlığı, Allah'ın ona talimi yoluyla olan kerameti ve diğer taraftan meleklerle öğretmemesi açısından olaya baktığımız vakit, bu sebeplerden anlaşılıyor ki, esmaya olan ilim yani, onların hakikati ve vücutlarından perdenin kaldırıldığı görülüyor. Binaenaleyh bu isimler, harici hakikatler ve ayni varlıklardır. Öyle ki, göklerin ve yerin gayb perdesinde örtülüdürler ve onları oldukları gibi bilmek müyesser ve mümkündür.⁹³

Anlaşıyor ki, Âdem'in Allah'tan aldığı şey ve Allah'ın Âdeme öğrettiği ilim, meleklerin Âdem'den öğrendiği ilimden farklıdır. Âdem'in elde ettiği ilim, esmaya olan hakiki ilimdir ki, Âdem için onu öğrenmek mümkün idi ama melekler için öyle değildi. Âdem (a.s)'ın hilafete layık ve müstahak olması, bu esmaya olan ilminden dolayı idi. Yoksa o ilimlerden haber vermesinden dolayı değildi. Zira öyle olsaydı onun meleklerle haber vermesinden sonra, melekler de onun gibi haberdar olmuşlardı ve artık meleklerin şöyle demeleri yersiz olurdu; “bizim bilgimiz yoktur.”⁹⁴

Hız. Âdem (a.s) Allah'ın lütfu ile varlık hakikatlerini derk edebilmek için fevkalade bir yeteneğe sahipti. Öyle bir yetenek ki, melekler ondan mahrumdu ve bu yetenek insanın varlığının yapısına dönmekteydi. Muhtelif mertebelerden; his, hayal, vehim, akıl güçlerinden yararlanmıştı. Başka bir deyişle insan, cisim ve ruhtan terkip olmuş ve ilmi ve ameli bütün mazharlar ile karşı karşıyadır ve netice olarak, meleklerde yapısal olarak bulunmayan, eşyanın ve hakikatlerin tümünü fehmetme gücüne sahiptir.⁹⁵

Bundan dolayı hilafetin şifresi, Allah'ın vasıtasız talebesi olmak ve ledunni ilim ile yoğrulmak; marifetler, hakikatler ve esmanın tamamına agâh olmaktır. Varlık

⁹² Seyyid Haşim Bahrani, I, 164.

⁹³ Tabâtabâî, I, 119.

⁹⁴ Tabâtabâî, I, 119.

⁹⁵ Amuli, *Tefsiri Tesnim*, III, 205-206.

hakikatlerinin tümüne agâh olmak, insan-ı kâmil ve melekler arasında temayüze ve onların hilafet makamından mahrum olmasına sebep olmuş olabilir. İlahi hakikatler olan esma-i hüsnâ, matematiksel dakik bir nizam ile iç içedir. Bazısı hastır ve bazısı daha hastır. Bazısı umumidir ve bazısı daha umumidir. Has veya daha has olan isimlerin her biri de, daha üstün bir ismin mecmuası altındadır ve Allah'ın bütün işleri, onun hikmetinin mecmuası altında ve ilahi hikmet de, onun ilminin mecmuası altındadır. Yani, Allah âlim olduğundan, hakimane olarak amel etmektedir. Bu yüzden, süphan olan Allah, hakim ve kendi haleflüğünün akışını, ilim yolundan başlattı ve ilahi esmayı talimi, bu hakimane işinin başlangıcı karar kıldı. Öyleyse, ilahi hilafetin yolu, onun esma-i hüsnâsına olan ilim yoludur ve esmaya ilmi olan kimse Allah'ın halife kıldığı kimselerden olur.⁹⁶

Hiz. Âdem (a.s.)'a ilahi nişanelerin ve ayetlerin talimi, ledünni idi ve ilm-i ledünni, talim eden ile talim görenin arasında hiçbir vasıta olmayan ilimdir. Ledün, bir şeyin yanında ve huzurunda bulunmak demektir. İnsan-ı kâmilin ilimlerinin hepsi ledünnidir. İnsan-ı kâmil ile Allah arasında hiçbir vasıta bu konuda mevcut değildir ama meleklerin ilmi ledünni değildir. Zira onlar bütün ilimleri vasıta ile öğrenmekteler lakin Allahü Teâlâ Hiz. Âdem'e vasıta olmaksızın bütün hakikatleri öğretmişti.⁹⁷

İnsanın yaratıcısı, onu yetiştirmek ve yükseltmek için, en iyi yol olan, esma-i hüsnânın beyanı ve ilahi sıfat-ı ülyayı ona sunmuştur. Böylelikle halife insan, ilk olarak bu esma ve sıfatları anlamalı ve bu mihvere göre amel etmeli ve devamında diğer insanların hidayetini üstlenmelidir ve insanın asumanî hilafetini ve insani hayatın muhaliflerini, hikmet, güzel nasihat ve ahsen cidal ile sarat-ı müstakimi takip ederek ilerlemeğe davet etmelidir. Bu tertibe göre şöyle diyebiliriz ki, insanın kerametinin ve secde edilmesinin kriteri, esmayı öğrenmesidir. Bu surette insan tanıma yeri olarak matrah olmakta ve ilim ve agâh olmak Allah tarafından ona izafe olmuştur. Allah'ın insanı yarattıktan sonra ilim kesp etmede, kendi yaratıcısından ayrı olduğu ve kendi başına bırakıldığı düşünülemez. Aksine o, mutlak feyyaz insanın cismi ve ruhunu varlık süsü ile süslemiş ve insan varlığının en değerli yönü olan marifeti tanıma boyutunu ilimin ışığı doğrultusunda rubûbiyet etmektedir. İşte bundan dolayı Allahü Teâlâ insanın ilk muallimidir.⁹⁸

⁹⁶ Amuli, *Suret ve Seyret İnsan der Kur'anı Kerim*, Asra, Kum. H.Ş. 1393, 266.

⁹⁷ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'anı Kerim*, VI, 129, 139, 156; III, 210-211.

⁹⁸ Tabâtabâi, I, 219.

2.1.2. Kelimeleri Öğrenme ve Allah Katından Tövbenin Kabul Edilişinde

”فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ“

“Derken Âdem, Rabbinden tövbeye götüürücü sözleri belleyip aldı ve ona yalvardı. Allah’da onun tövbesini kabul etti. Çünkü tövbeyi çokça kabul eden ve kullarına çokça acıyan odur.”⁹⁹

Neticesi Âdem’in yeryüzüne düşmesine sebep olan şeytanın yanlış yönlendirmesinden sonra Âdem (a.s) kendi hatası ve sürçmesini anladı ve kendine zulüm ettiğinin ve büyük bir hüsrana uğradığının farkına vardı. “قالا ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفرلنا “ وترحمنا لنكونن من الخاسرين “Dediler ki: Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!”¹⁰⁰ ayetinde bu duruma işaret etmektedir. İşte bu nedenle telafi yoluna koyuldu. Bahis konusu olan ayette önemli olan nükte Âdem’in nasıl o hatasını telafi ettiğidir. Ayette buyrulduğu üzere Âdem yeryüzüne indikten sonra tövbe için bir takım kelimeler rabbinden öğrendi ve Allah katına o kelimeler ile tövbe etti, Allah’da tövbesini kabul etti. Zira o tevvab ve rahimdir.¹⁰¹

”تلقى“ kelimesi telkin manasındadır ve telkin ise sözü almak anlamındadır ama idrak ve ilim ile sözü almak ve kavramaktır. Âdem (a.s) hakkındaki telakki, onun için tövbe yolunu kolaylaştıran bir tarik idi.¹⁰²

Yani, Allah tarafından bir takım nurları aldı. Veya ondan marifetler, ilimler ve hakikatleri almıştır. Allah onu bağışlayarak tekrar dergâhına dönüşü maddiyat elbisesinden tecerrüt ile melekuti nurlarda sulûk ve kutsi kemalata ittisaf ve hakiki ilimlere tecelli ile kabul etti. “وتاب عليه” aslında şöyledir; kendine rücu etmeği ilka etti ve onu dönücü olarak karar kıldı. Kesinlikle o tövbe kabul idi. Gerçekten Allah tevvabdır yani, kullarının tövbeleri çokça kabul edendir. Rahimdir yani, rahmeti gazabını geçen kimsedir. Öyleyse kuluna gazaplanınca bile mihribanlık etmektedir. Âdem’e olan gazabının onun kemaline, dönüşüne ve daha önemlisi Allah’a daha yakın olmasına sebep olduğu gibi.¹⁰³

⁹⁹ Bakara, 2/37.

¹⁰⁰ Araf, 7/23.

¹⁰¹ Amuli, *Tefsiri Tesnim*, I, 158.

¹⁰² Tabâtabâî, I, 134.

¹⁰³ İbn Arabî, I, 29.

İbn-i Mesut'tan naklediliyor ki, “ Allaha söylenecek en iyi söz babamız Âdem'in hata ettiği vakit söylediği sözdür: (Münezzehtir Allah, hamd sanadır ve mübarek ismin ve yüce merteben hürmetine ya rabbim! Senden başka mabut yoktur. Ben kendime zulüm ettim, beni bağışla. Gerçekten senden başka günahları bağışlayacak kimse yoktur)” ve İbn-i Abbas'tan naklediliyor ki, şöyle demiştir: “Ey rabbim! Beni kendi ellerinle yaratmadın mı? Dedi ki; “evet”. Ey rabbim! Kendi ruhundan bize üfledin mi? Dedi ki; “evet”. Ey rabbim! Rahmetin gazabından önde değil mi? Dedi ki; “evet”. Ey rabbim! Bizi cennete sakın etmemiş miydin? Dedi ki; “evet”. Ey rabbim! Eğer tövbe edip salih amel işlersem acaba tekrar bizi cennete döndürür müsün? Dedi ki; “evet” Allah Havva'nın tövbesi olmadan Âdem'in tövbesine iktifa etti. Zira Havva Âdem'e tabi idi. Nasıl ki, kadınların zikri Kur'ân'ın çoğu yerinde gizli olmuştur. Âdem ve Havva da böyle zikretmişler: ¹⁰⁴“قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا”

Bunu da bilmek gerekir ki, Âdem (a.s.)'in kendine sitem etmesi ve dünya yaşamı olan saadet ve şekavet uçurumuna atması, eğer bu düşüşünde dünyada kalıcı olsaydı helak olurdu ve yine eğer eski saadetine dönmek isteseydi bu defa da kendini eziyete atmış olacaktı. Her iki durumda da kendine sitem etmiş sayılır. Sadece bu amel ile kendini saadet ve kemal yoluna sokmuş oldu. Eğer bu ameli yapmasa ve dünyaya nazil olmasaydı veya hatasız bir şekilde dünyaya gelmiş olsaydı, bu saadet ve kemale ulaşamazdı. Evet, eğer beşeriyetin anası ve babası yeryüzüne gelmeseydi ne zaman kendi kusur, acziyet, zillet, fakr ve ihtiyaçlarının farkına varacaklardı? Ve nasıl zahmetsiz ve sıkıntısız yaşam ile hazirat'el kudsda ruha ve rahatlığa ve Rabb'ül âleminin civarına ulaşabilirler ki? Ve Allah'ın esma-i hüsnasının cilve etmesi için, (af, mağfiret, rafet, tövbe, fazl ve rahmet) hiçbir kimse bulunmazdı. Çünkü bu esmanın muhatabı, günahkârlardır ve Allah'ın rahmet esintisinin estiği bazı özel günler var ki, ona yüz tutmuş günahkârlardan başka kimse o esintiden faydalanmamaktadır. Öyleyse bu tövbe, insanın yüzüne hidayet yolunu açan tövbedir ve onu kendine yol etmelidir. Menzil tanzifidir, onda kalınmalıdır ve o hidayet ve yolun ardı sıra gidilmelidir ki, beşer için her asırda teşrii olmuştur.¹⁰⁵

“Tövbe” aslında “dönüş” manasınadır ve Kur'ân dilinde gûnahtan dönüş manasına gelmektedir. Bu mana günahkârlara nispet verildiği vakit böyledir ama bazen Allah'a nispet veriliyor ki, o vakit rahmete dönüş anlamı taşımaktadır. Yani, o rahmet ki kul

¹⁰⁴ Zemahşeri, I, 129.

¹⁰⁵ Tabâtabâi, I, 135.

günah işleyince ondan alınmaktadır ve kul tekrar tövbe edip dönünce rahmet de yeniden ona dönmektedir. Bu yönden Allah hakkında “tevvab” (rahmete çok dönüş yapan) diye tabir olmaktadır.

Başka bir tabirle “tövbe”, Allah ile kulları arasında müşterek bir lafızdır. Kullar onunla vasıf edildiği vakit, Allah’a doğru döndüler mefhumunu taşımaktadır. Zira her günahkâr hakikatte yaratıcısından firar etmiş ve tövbe ile tekrar geri dönmüş sayılır. Allah ise kulları isyan edince onlardan yüz çevirir ve Allah’ın tövbe ile vasfedilmesi yani, lütuf, rahmet ve muhabbet nazarını tekrar o kullarına döndürmesi manasındır.¹⁰⁶

Binaenaleyh, kasıt herhangi bir lafız ya da yazı değildir ki, Âdem (a.s) onu görmüş ya da duymuş olsun. Belki, bir hakikat ve mana idi ki, Âdem’in aklı ve idraki onu alarak yüreğini Rabbine doğru yöneltti. O kelimeler ki Âdem’in manevi boyutu ile Rabbinin rubûbiyeti arasında rabıta idi ve onunla çok özel bir tenasübü vardı. Öyle ki, onu nihai düşüşten “Rabbe” doğru çekip çıkardı. Demek ki, bu kelimeler Âdem peygamberin akıl ve fitratına mahsus ve münasiptir. Ve herkesin tövbesi, o kelimeleri alması, kendi istidat oranına göredir. Ses ve harflerin terkibi ile veya varlıksal suretlerin göz ve kulak yolu ile yürekte ve derunda bir yer etmektedir ve o şahsı söyleyiciye ve o kelimeleri var edene doğru yöneltmekte, onunla bağ oluşturmaktadır. İşte bu kitaptan kelimeler insanın canına yerleşirse onu çeşitli cazibelerden ve düşmanlıklardan kurtarır, fikir ve irade ile diyene veya yazana bağlanır. Öyle ki, her duyan ve okuyan söyleyenin ruhunu bulur ve o yazıların, kitabın arasında söyleyenin içindeki sırlar ile demlenmekte, belki de bu kelimelerde sürekli kendinden geçerek söyleyenin ruhu ile müttehit olmaktadır. Kelamın rubûbiyeti Her ne kadar fazla ve mebdesi üstün olursa onu daha yukarı götürür. Bu birliktelik ile söyleyen ve bulanın zamiri “tabe” fiilinin zamiri hem Rabbe ve hem de Âdem’e nispet verilebilir. “Tabe” manası tövbe ve dönüş manasındır yani, o rubûbiyet ki kelimelerde zuhur etti ve Âdem’in vicdanı ile müttehit oldu. Âdem’e nispet yönünden “على” musahebe için ve Rabbe dönen zamirdir. Rabbin rubûbiyeti kelimelerde yüz gösterdi ve kelimeler Âdem’in vicdanında (derun) düşüncesinde oluştu. Öyleyse onunla birlikte Âdem Rabbine döndü ve tövbe etti.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Mekarim Şirazi, *Tefsiri Numune*, I, 197.

¹⁰⁷ Seyyid Mahmud Taligani, *Pertovi ez Kur'an*, Şirketi Sehami İntişar, Tahrân H.Ş. 1362, I, 133.

Öyleyse, nasıl ki tövbe etme başarısı Allah'tan ise, tövbenin nasıllığı ve yolunu da Allah'tan öğrenmemiz gerekir: “مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ”. Tövbenin kabulü ve yolunun gösterilmesi onun rubûbiyet ve terbiyet işlerindendir: “مِنْ رَبِّهِ”. Bütün bu lütuflar ve tövbenin kabulü, sadece Allah'ın işidir: “هُوَ”. Eğer tövbe gerçek olursa Allahü Teâlâ onu kabul eder: “هُوَ النَّوَّابُ”. Allah'ın özürleri kabul etmesi rahmeti ile beraberdir. Suçlama ve serzeniş ile değildir: “النَّوَّابُ الرَّحِيمُ”¹⁰⁸

2.1.3. İlkâ Olunan Kelimelerin Beyanında

“قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” *“Her ikisi de Rabbimiz dedi, kendimize zulmettik biz, bizi yarlıgamazsan, bize acımazsan ziyankârlardan oluruz.”*¹⁰⁹

“قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا” ayeti önce zikr olan ayete işaret etmektedir ki şöyle buyurmuştu: “لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ” ve kasıt kendi nefesine zulüm etmektir ki, cennet feyizleri ve ilahi nimetlerden mahrum oldular ve Âdem gibi meleklerin muallimi ve secde ettiği ve esma ilmine âlim birisinden melekler yanındaki simasının hilafına böyle bir iş beklenmezdi. Bunun için, mağfiret ve rahmet talebinde bulundular.

“وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” ve “وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا” cümlesine atıftır dir. (Yani لم ترحمنا). Hüsrandan kasıt, ilahi feyizlerden alıkonulmak ve terk-i evla ederek derece düşüşü yaşamaktır ve bağışlanmaktan kasıt ise, günahıtan bağışlanma manası taşımamaktadır aksine bu hatadan geçmek anlamındadır ki, cennetten ve onun nimetlerinden mahrum kalmasınlar ve rahmetten kasıt ise, derecelerinin sabit kalması ve düşüş yaşamamaları anlamına gelmektedir.¹¹⁰

Bu insanın özelliklerindendir ki, Rabbine yöneliyor ve onun için bir takım kapılar yüzüne açılıyor. İtiraf, pişmanlık, istiğfar, zaafına agâh olmak, Allah'tan yardım dilemek ve onun rahmetini talep etmek, güç ve kuvvetin Allah'ın rahmeti ve yardımı dışında olmayacağına yakın etmek ile birlikte olmalıdır, yoksa ziyan edenlerden olunur.¹¹¹

Buna binaen, Âdem (a.s) ve eşi Rablerinin nasihatlerine muhalefet sonucu zor bir yaşama düşer oldular ve refah dolu yaşamları yüzlerine kapandı. Bütün bunlara rağmen

¹⁰⁸ Muhsin Kıraati, *Tefsir-i Nur*, Merkezi Ferhengi Dershayi ez Kur'an, Tahrân H.Ş. 1383, I, 99.

¹⁰⁹ Araf, 7/23.

¹¹⁰ Tayyib, V, 295.

¹¹¹ Seyyid Kutub, III, 1271.

Rablerinden bir an olsun ümitlerini kesmemiş ve hemen bütün hayır ve saadetin ondan olduğuna teveccüh etmişler, rablerinin tüm hayırların kaynağı olan rubûbiyet ve tedbir sıfatının başlangıcını yâd ederek hayırlara ulaşmak ve tüm tehlikelerden emanda olmak istemişlerdir. Bu tedbir ve rubûbiyet sıfatı, beşeriyeti yaratıcıya bağlayan bir sıfattır ve onları tehdit eden bütün şer ve tehlikelerden korumaktadır. Zira onlar kısa bir lezzet uğruna Rablerinin nasihatini unuttular. Her bir varlık Allah'ın vermiş olduğu fitrata nazaran derk etmektedir ki, yaratıcının tedbir işlerinden biri de bekâya doğru yola çıkmış her bir yaratılanın sürekli eksiklerini ve sürçmelerini gidermektir. Böylelikle maksada ulaştırır. Onlar şöyle dediler; “Ey rabbimiz! Biz kendimiz hakkında zulüm ettik zillet ve muhalefet zinciri bizi kuşatmıştır ve senin sonsuz rahmet ve affına muhtacız. Eğer bize acımaz isen, kesinlikle ziyankârlardan oluruz ve bu ziyanımız hiçbir zaman telafi olamaz.”¹¹²

Her türlü hilaf, kendine zulüm etmektir. Çünkü Allah'ın fermanına muhalefet aslında kendi kemali ve saadetine muhalefet demektir. Bundan dolayı Âdem (a.s) ve eşi Hak tealanın rubûbiyet sıfatına yapıştılar ki, onun yardımı ile yeniden tekâmül yolunu bulsunlar.

2.1.4. Tövbeyi Kabul ve Hidayette

“ثُمَّ اجْتَبَا رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ” *“Daha sonra Rabbi onu seçerek tövbesini kabul etti ve hidayete erdirdi.”*¹¹³

“اجْتَبَا” seçmek için toplamak manasındadır. Bu ayette de Allahü Teâlâ kulunu kendisi için toplamıştır, öyle ki, Allah'tan başkası onda şerik değildir ve onu halislerden karar kılmıştır.¹¹⁴ Risalet ve hilafet için Allah'ın seçtikleri enbiyadır ki, şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ” *“Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı.”*¹¹⁵ “Daha sonra onu seçti ve bağışladı” yani, af, mağfiret, hidayet ve rüşt ile dönüşü doğru yöneldi öyle ki, pişmanlık ve istiğfara rücu etti ve Allah da kabul etti.¹¹⁶ Bu nedenle, “فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ” cümlesinin manası çok iyi bir şekilde açıklık kazanmaktadır.

¹¹² Hemedani, 277.

¹¹³ Taha 20/122.

¹¹⁴ Tabâtabâî, XIV, 223.

¹¹⁵ Al-i İmran, 3/33.

¹¹⁶ Razi, XXII, 110.

Yani, sanki onu çeşitli eczalardan farz edip, onun o eczasını oradan buradan toplayıp öncesi ayrı olan bu yapıyı, bir yerde bütünlemiş gibi. Ve daha sonra ona dönerek hidayet etmiş, kendi yoluna ve kendisine doğru yola bırakmıştır. Bu ayetteki hidayeti, ona doğru hidayet olarak mana etmemizin sebebi, “ictiba” kelimesinden karine olarak ele almamızdır ve bu manada hidayetin ıtlakı ile herhangi bir çatışma söz konusu değildir. Bundan dolayı Allah’a doğru hidayet, bütün hidayetlerin aslı ve kökü konumundadır. Bunu da eklemeliyiz ki, hidayetten kasıt, din işinde hidayettir, hak itikat ve salih amelden ibarettir ve bu mananın delili ise, ayette hidayeti “ictiba”nın bir ferî (şubesi) olarak görmesidir.¹¹⁷

Ayet-i kerime buna delalet etmektedir ki, Allah tövbe ve hidayetten sonra, hem *Mevlevî* (yapılması vacip olan ve terki haram ve azap sebebi) emirlerde hem de *irşadi* (yapılması terakki için gerekli ama terki haram olmayıp azap sebebi olmayan) emirlerde o cenaba ismet vermiş, onu hem dünya işlerinde ve hem de din işlerinde hatadan masum kılmıştır. Bu hidayet kaçınılmaz olarak öyle bir hidayet idi ki, Allahü Teâlâ ve ona doğru hidayet olan şahıs arasında herhangi bir vasıta yok idi ve bu yönden hiçbir şekilde ihlal söz konusu değildi. Nasıl ki, şöyle buyurmaktadır: “فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ” “Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidayete erdirmez.”¹¹⁸

Dünya yaşamına doğru olan ilgi her ne kadar Allah tarafından olsa dahi Allah ve kulu arasında başka sebepler ve vasıtalar araya girmektedir ve birçok vakit, sebepler müsebbibin kurallarını ihlal etmektedir. “تاب” kelimesi eğer “ila” ile müteaddi (geçişli fiil) olursa, kulun fiili olur. Örneğin; “إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ” (Ahkaf, 46/14) ve eğer “ala” ile müteaddi olursa, aynen bu ayette olduğu gibi ilahi fiil olur.

“وَهَدَى” Âdem’i hidayet etti. Yani, ilk peygamberi karar kıldı, ona risalet makamını inayet buyurdu, enbiyayı onun neslinde karar kıldı ve bir takım diğer inayetler ve faziletler...¹¹⁹

Ayetten icmali olarak ele gelen konular aşağıdaki şekildedir:

¹¹⁷Tabâtabâî, XIV, 224.

¹¹⁸ Nahl, 16/37.

¹¹⁹ Tayyib, IX, 117.

-Birilerini seçerken onların pak doğasına teveccüh edin ve bir iki ayak sürçmesini onları reddetmek için kriter olarak görmeyin: “تَمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ” “Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti”¹²⁰

-Âdemin hatası onun peygamberlik makamına seçilmesinden önceydi: “تَمَّ اجْتَبَاهُ”

-Zamanın seçimde rolü vardır: “تَمَّ اجْتَبَاهُ”. “تَمَّ” kelimesi zamanın geçtiğine işaret etmektedir.

-Tövbeyi kabul etmek, ilahi rubûbiyetin işlerindendir: “تَمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ”

- Cezalandırmak yerine, onları af ederek cez ve hidayet edelim: “فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى”

-Tövbe hidayet alt yapısıdır: “فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى”¹²¹

2.2. ULU’L-AZM PEYGAMBERLER’İN RİSALETİNDE RUBÛBİYET TECELLİLERİ

2.2.1. Hz. Nuh (a.s)

Hz. Nuh (a.s) Allah’ın büyük peygamberlerinden ve ilk ulu’l azim peygamberdir ki, onun getirdiği risalet ilk kitap, beşeriyetin ilk şeriatı idi. Kur’ân-ı Kerim, Nuh (a.s)’un risalet yönü ve nübüvvet makamının beyanına ilave olarak aynı şekilde risaletindeki zorluklar, tebliğinin uzun olması, kavminin huşuneti ve isyanı, evrensel mucize ve müstekbirlerin tarihi helaketinin sonunu ve onun birçok manevi makam ve ruhi kemallerini açıklamıştır.¹²² Bu kısımda ilahi rubûbiyetin tecellisini bu büyük peygamberin risaletinde inceleyeceğiz.

2.2.1.1. Neslin Bekasında

Hz. Nuh artık kavminden ümitsiz olduktan sonra rabbine şikayette bulundu ve ondan yardım istedi. Allah da ona vahiy etti ki bu iman edenlerin dışında artık kimse iman etmeyecektir ve onu teselli etti. İşte o vakit Nuh kavmine beddua etti: “Ey rabbim! Bu kavmi yok et ve hiç kimseyi sağ bırakma.” Ve Allah da onun duasını kabul etti: “حَتَّىٰ إِذَا”

¹²⁰ Taha, 20/122.

¹²¹ Kıraati, I, 99.

¹²² Amuli, Tefsiri Mevzui Kur’anı Kerim, VI, 241.

جاء أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلَ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ “Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh’a dedik ki: “Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki ailen ile iman edenleri ona yükle.” Ama onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti.”¹²³

Bu durum Allah’ın emri sadır olup azap görününceye kadar öylece devam etti ve su tandırın derinliklerinden kaynamaya başladı. Ayette geçen “التَّنُّورُ” dan kasıt, Türkçedeki tandır kelimesidir ve tandırdan suyun feveran etmesinden kasıt ise, ya ilahi kahrın şiddetini göstermektedir ki, ateş mahalli olan tandırdan bile su kaynamaya başladı ve o özel bir tandırdır ki, ondan suyun kaynaması ilahi azabın başladığına işaretir.¹²⁴

“قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ” bu ayeti iki şekilde tilavet etmişlerdir. Birincisi “كل” kelimesini kesr ile ve tenvinsiz okumaktır ki bu durumda mana şöyle olacaktır. “su kaynamaya başlayınca Nuh’a dedik ki: hayvanların her bir türünden bir çift kendinle götür.” Diğer bir okunuşa göre, “كل” tenvin ile okuyorlar ki, bu durumda ise “اثنين” lafzı tekit sayılır ve mana şöyle olur. (her çiftten iki tane al).¹²⁵

Bu ayet bir taraftan Hz. Nuh’un imansız eşine ve oğlu Kenan’a işaret etmektedir ki, ileriki ayetlerde geleceği gibi, iman yolundan inhiraf olma sonucu ve günahkârlar ile iş birliği yapma neticesinde Nuh ile olan bağlarını kopardılar ve bundan dolayı kurtuluş gemisine binme hakları yoktu. Çünkü o gemiye binmenin ilk şartı imandı. Diğer taraftan buna işaret etmektedir ki, Nuh (a.s)’ın kendi dinini tebliğindeki yıllarca süren tebliğinin mahsulü çok az bir grup dışında bir şey değildi ki, tıpkı bazı rivayetlere göre bu uzun yılların sonucunda yalnızca seksen kişi ona iman etti ve hatta bazıları daha da az olduğunu yazmıştır. Bu durum şunu göstermektedir ki, bu büyük peygamber ne kadar istikamet etmiş ki, onların her birinin Allah’a yönelebilmesi için ortalama birkaç yıl zahmet çekmiştir. Öyle bir zahmet ki normal insanlar, hatta kendi çocuklarını kurtarmak için bile bu zahmete katlanamazlar.

“وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا” yani: “Allah’ın adı ile ...” Şüphesiz benim rabbim gafurdur. Bütün günahlarını bağışlar ve rahimdir. Bir takım ilmi ve keşfi nimetleri

¹²³ Hud, 11/40.

¹²⁴ Kıraati, I, 99.

¹²⁵ Tabersi, Mecmeu ’l-Beyan fi Tefsiri ’l-Kura’n, V, 249.

izafe ederek ve sizi kurtardığı ilahi nurlar ile size karşı merhametli davranmaktadır. Eğer onun rahmet ve mağfireti olmasaydı, sizi de kardeşleriniz gibi gark ederdi ve helak olurdunuz.¹²⁶ Ve “الباء” harfinin bismillahtaki manası birlikteliktir ve o “ارْكَبُوا” zamirinin hâlini beyan etme pozisyonundadır. Yani, o hâldeyken bile bismillah demektedirler.

“إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ” cümlesi Allahü Teâlâ’nın ismini zikrederek gemiye binme emri için talil (sebeup) dir. Binaenaleyh, rahmet ve mağfiretin illet olarak beyan edilmesinde bir sır vardır. Şöyle ki, Allah onların kurtuluşu için vade vermiştir ve bu onun rahmeti ve mağfiretindendir.¹²⁷

Nuh’un (a.s) yaşamında belirgin birkaç özellik vardır; onlardan biri, gemiyi yapmasıdır. O geminin hem hareket etmesi ve hem de durması “Allah’ın izin ve iradesiyle” olmuştur. “وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ” *Hz. Nûh, Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah’ın adıyla. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir, dedi.*¹²⁸ Bundan anlaşılan belli bir manada olan kelimelerin sırf kullanılması ile önemli tekvini işler ve mucizeler gerçekleşmez. Demek ki, o lafzı söyleyenin güçlü iradesi, sıra dışı işlerin var olmasında etkilidir.¹²⁹

Allah’ın mübarek ismini söylemekten kasıt, o isimden bereket almak ve bu vesile ile geminin hareketi ve durmasında hayrı celp etmektir. Zira eğer insan bir işini veya fiilini Allah’ın adına mülhak eder ise, bu vesile ile o iş veya fiil helak olmaktan ve fesattan mahfuz olur, dalalet ve hüsrandan korunmuş olur. Evet, nasıl ki Allahü Teâlâ fena, butlan, yanlış sapma ve yorgunluk kabul etmiyorsa ve yine refi’ud-deracat ve yüksek makam sahibi olduğundan, hiç şüphesiz onunla irtibatlandırılan işler ve fiiller de kötü etkilerden emânda olacaktır.¹³⁰

Nuh (a.s) Allah’ın kitabında ilk bismillahi söyleyen olarak anlatılmıştır. Demek ki, o Allah’ın Kerim ismine sarılma kapısını açan ilk insandır. Ve yine tevhid meselesi hakkında ilk hüccet getiren kimsedir. Kitap ve şariat getiren ve sınıfsal farklılığı ortadan kaldıran ilk insan yine odur.¹³¹

¹²⁶ İbn Arabi, I, 301.

¹²⁷ Alusi, XI, 262.

¹²⁸ Hud, 11/41.

¹²⁹ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’anı Kerim*, VI, 265.

¹³⁰ Tabâtabâî, X, 228; Amuli, *Tefsir-i Mevzu-i Kur’an-ı Kerim*, VI, 257.

¹³¹ Tabâtabâî, X, 229.

Nuh'un Allah ve halk ile olan irtibatından, onun ilmi makamını anlamaktayız. Nuh'un (a.s) makamına delalet daha belirgin şey ise, onun kendi sözüdür ki, o şöyle buyurmuştur: “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا”. Bu sözden anlaşılıyor ki, Nuh (a.s) bütün sorunların çözümünün yalnız Allah'ın elinde olduğuna inanıyor. Salık ve salih kulun Allah'ın ismi ile yaptığı iş, yüce yaratanın “kun” kelimesi ile yaptığı işin bir örneğidir.¹³²

Allah, ayeti kerime aracılığı ile Nuh'un (a.s) halisane amelini beşeriyet toplumuna talim ve terbiye amaçlı açıklamıştır. Her hayır amel, o yüce yaratanın ismi ile başlamalı ve son bulmalıdır. Böylelikle tehlikelerden emanda olacaktır ve Allah'ın ismi ile başlamayan her iş beyhude ve faydasız olacaktır.¹³³ Bu tertip üzere ayetten anlaşılıyor ki, Allah'ın ismi ile başlayan her işte, yardım istemenin ve tevekkülün sırrı, o işe ilahi bir renk vermek demektir.

“ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ” hareket ve tevakkufun her ikisi de Allah'tan yardım isteme ile olmalıdır: “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا”. Gemi bir vesileden başka bir şey değildir. İnsan Allah'ı yâd etmelidir, çünkü her şey onun iradesi ile olmaktadır: “ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ”. Nuh'un (a.s) yarenleri o zamanda yaşayan müminlerdi ki, onlar da ayıptan ve günahattan masum değillerdi ve Allah onları bağışladı: “إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ”. Nuh'un taraftarlarını tufandan kurtarmak, ilahi rubûbiyet, mağfiret ve rahmetle doludur.¹³⁴

Hiz. Nuh'un (a.s) “Benim Rabbim gafur ve rahimdir” sözünden, mağfiretin ve rahmetin sadece günahları bağışlamak anlamında olmadığı, dünyevi sorunları giderme ve ihtiyaçları karşılamının bile kendi yerine göre rahmet ve mağfiret sayıldığı anlaşılmaktadır. Allah'ın fiili sıfatları, onun mutlak rahmetinin altındadır, Allah'ın fiili vasfıdır ve kudretin altında olan rahmette hakkın zatının vasfı olarak bulunmaktadır.¹³⁵

2.2.1.2. Selamı Tebliğde

Hiz. Nuh'un (a.s) özelliklerinden biri de, “سلام على نوح في العالمين” “Bütün âlemlerde Nuh'a selam olsun”¹³⁶ hitabıdır. Allah hiçbir peygamber hakkında bu tabirle selam göndermemiştir. Onlar hakkında sadece selam ile yetinmiştir. “سلام على موسى وهارون”

¹³² Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'anı Kerim*, VI, 267.

¹³³ Hemedani, VIII, 407.

¹³⁴ Kiraati, V, 323.

¹³⁵ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'anı Kerim*, VI, 271.

¹³⁶ Saffat, 37/79.

“Mûsâ ve Hârûn’a selâm olsun”¹³⁷ ve “سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ” “İbrahime Selam Olsun.”¹³⁸ örneklerinde olduğu gibi. Bu durum Nuh’un (a.s) özel belirginliğidir ve tüm âlemlerde Allah’ın özel selamı ona şamil olmaktadır.

Anlaşılan o ki Hz. Nuh özel ilahi selamete mutlak olarak sahip bir makamda bulunmaktadır. Yani öyle bir kâmil insandır ki, tüm noksan ve ayıp şeylerden salim ve Allah’ın mutlak selamına muhataptır. Ve bu Allah’ın has isimlerinden olan “selam” ismi, Hz. Nuh’ta bu şekilde zuhur etmiştir. O sadece dünya, berzah ve kıyamette salim olmakla kalmamış, tüm geçmiş olduğu âlemlerde de selamet bulmuştur. Öyle bir salim insandı ki, düşüncede cehaletten mahfuz, amelde ise hata ve kusurdan uzak idi. O şeyh’ul-enbiyadır. Ve zahiren ilk inen şeriat de onun aracılığıyla olmuştur. O peygamberler arasında makamı yüksek bir zattır. Kur’ân-ı Kerim de peygamberlerin arasında makam farkı olduğunu açıkça beyan etmektedir. Bunun sebebi de aralarındaki ilim ve eylem farklılığından kaynaklanmaktadır.¹³⁹

“سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ” cümlesi, Allah’ın Nuh’u övmesi manasınadır ve bu ise onun için altıncı nimet sayılmaktadır. “Selamun” kelimesindeki tenvin tazim içindir ve bu delilden dolayı nekre ile başlamıştır. Zira mevsûf gibidir. Ve âleminde kasıt, ümmetler ve asırlardır ki, bu ise selamın devam ettiğine işarettir.¹⁴⁰ Allame Tabatabai’nin görüşüne göre, “عالمين” den kasıt, tüm âlemlerdir. Çünkü âlemin kelimesi elif ve lam ile gelmiştir ve Arap edebiyatına göre eğer çoğul kelime elif ve lam ile gelirse, umumiyeti ifade etmektedir ve zahiren “âlemin” den kasıt tüm beşeri âlemler, ümmetler ve kıyamete kadar gelecek tüm insan topluluklarına işaret etmektedir. Allah’ın göndermiş olduğu selam ise kıyamete kadar Allah’ın tüm sahih itikat ve salih amel eden beşeriyet tarafından Nuh’a (a.s) gönderilmiş mübarek ve tayyip bir esenliktir. Evet, Hz. Nuh insanlar arasında tevhide davet eden ve şirk ile mübareze eden ilk kimsedir ve bu yolda en şiddetli eziyetlere tahammül etmiştir. Öyle ki, bir iki yıl değil, dokuz yüz elli yıl civarında ve birilerinin yardımı olmadan tek başına tüm bu sıkıntıları göğüslemiştir. Öyleyse o hazret tek başına kıyamete kadar tüm hayır ve salih amellerde pay sahibi ve ortaktır.¹⁴¹

¹³⁷ Saffat, 37/120.

¹³⁸ Saffat, 37/109.

¹³⁹ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’anı Kerim*, VI, 244.

¹⁴⁰ Muhammed İbni Tahir İbni Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, Addar Altunesye Naşr, Tunes, 2008, XXIII, 50.

¹⁴¹ Tabâtabâî, XVII, 147.

Bazı tefsircilere göre ise “âlemin” den kasıt, melekler, cinler ve insanlar âlemidir.¹⁴²

Ve yine şöyle de denilmiştir ki, “fil âlemin” in manası onların hepsinde bu esenliğin sübutu için dua etmektir. Yani, onlardan hiçbirisi bu esenlikten ve duadan mahrum olmasın. Sanki şöyle demek istiyor ki Allahu Taala selamı Nuh’a gönderdi ve melekler de devam etti ve sakaleyn hep birlikte onun teslimi oldular.¹⁴³

Yine şöyle söylenmiştir; “سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ” Nuh için Allah tarafından mahlukat arasında bir emanet vardır ki, eğer bir kimse ona selam gönderirse en yüksek makamlara ulaşır. Ve bazı Kufeliler diyorlar ki, onun manası “وتركنا عليه في الآخرين” dir ve “selamun ala Nuh” yani, bu kelimeyi onun için gelecek nesiller arasında bir yer verdik.¹⁴⁴

Bundan dolayı ona selam gönderin, emirlerine iyice kulak asın ve ona dua edin. Duadan maksat, bu esenliğin kıyamete kadar mahlûkat arasında sübutu ve devamıdır. Kurtubi tefsirinde şöyle geçer: Yılan ve Akrep gemiye binmek için geldiler sonra Nuh dedi ki: sizi taşımayacağım çünkü siz zarar ve bela vermektесiniz. O ikisi dedi ki, bizi taşı söz veriyoruz ki, kimseye zarar vermeyeceğiz. Her kim o ikisinin zarar vermesinden korktuğunda “سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ” ayetini okur ise zarar vermezler.

Kuşeyri onu “Tevlatu’n-Necmiye” kitabında zikretmiş ve Nuh’un “Ruhu’l-İnsan” olduğuna ve Allah’ın selamına müstahak olduğuna işaret etmiştir. Zira Allah tebareke ve teala insan dışında herhangi bir şeye selam vermemiştir. Nasıl ki miraç gecesi Allahü Teâlâ şöyle buyurdu: “السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته” ve o Hazret de “السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين” demiş, ve mukarreb meleklerle selam olsun dememiştir. Yalnızca insanoğlu tüm mahlûkatın arasından selama layık görülmüştür. Zira büyük emanetin hamili insandır. Öyleyse her şeyden daha çok Allah’ın selamına ihtiyacı vardır.¹⁴⁵

Kur’ân, Nuh ile diğer insanların irtibatını, ihsan olarak sayar: “انا كذلك نجزي المحسنين” “Şüphesiz biz ihsan sahiplerini böyle mükafatlandırırız.” Nasıl ki işleri iyi idi, başkalarına da iyilik ederdi. (مُحْسِنٌ) Muhsin (مُسِيٌّ) Musî’nin mukabilindedir. Öyle biridir ki, ömrü boyunca ondan her hangi bir kötülük görülmemiş, aksine bütün işleri, fiilleri, sözleri,

¹⁴² Alusi, XXIII, 99.

¹⁴³ Razi, XXVI, 340; Zemahşeri, IV, 49.

¹⁴⁴ Muhammad İbn Cerir Taberi, *Cami-ul Beyan Fi Tefsiril Kur’an*, Dar’l Marefeh, Beyrut, H.K. 1412, XVIII, 44.

¹⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l Beyan fi Tefsiri’l Kur’an*, Dar’l Fıkr, Beyrut, H.K.1405, VII, 469.

davranışları ve amelleri hep güzeldi. Allah onun hakkında böyle bir inayette bulunmuştur. Diyebiliriz ki, bu makam İsmet mertebesinde bile yücedir.¹⁴⁶

Hakikatte ubudiyet ve kulluk makamı, aynı şekilde imanın, iyilik ve ihsan ile kombine olması Allah'ın Nuh'a nispet olan lütfunun asıl delili, onu büyük sıkıntıdan kurtarması ve ilahi selamın ona olması, bu lütfun en bariz örnekleridir. Eğer bu programa başkaları da uyar ise, Nuh (a.s) için olan lütuf onlar hakkında da olacaktır. Zira ilahi lütufların kriterleri, şahsi ve hususi yönü olmamakla beraber, ihlal kabul etmeyen bir durumdur.¹⁴⁷

2.2.2. Hz. İbrahim (a.s)

Hz. İbrahim de büyük peygamberlerdendir ve İslam ümmetinin babası konumundadır. Öyle ki, Kur'ân-ı Kerim, onun hakkında birçok maarifi insanlara öğretmektedir. Birçok ayette onun makamları ve ilmi-ameli kemalleri yâd edilmektedir. Örneğin; “halillik, salahat, hilafet, risalet ve imamet makamları gibi. Aynı şekilde onun Kabe'yi kurmasından, insanları hacca davet etmesinden, şirke karşı duruşundan, putları kırmasından ve müşriklere karşı getirdiği delillerden bahsedilmektedir.

2.2.2.1. İbadetlerde

“قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” *“De ki: Şüphesiz, namazım, ibâdetlerim, diriliğim de, ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir”*.¹⁴⁸

Bu ayet surenin sonundadır ve Resulü Ekrem (s.a.a) bu suredeki hedefini kapsamaktadır. Yani o hazret davet ettiği şeye kendisi de amil idi. Ve yine bu suredeki şirk akidesine karşı sunulan delilleri kapsamaktadır. Bu ayette Allahu Teala değerli resulüne Rabbinin onu kendi ilahi hidayeti ile doğru yola, kendi salıklarının aydın yoluna, ihtilaf ve hilaf olmayan o yola, fitrata uygun dünya ve ahiret maslahatı bulunan en iyi yola, hidayet ettiğini anlatıyor. Onun, namazı, itikafı, yaşamı ve ölümü yalnız Allah içindi.

¹⁴⁶ Saffat, 37/80; Ayrıntılı bilgi için Bkz., Tayyib, XI, 166.

¹⁴⁷ Mekarim Şirazi, XIX, 83.

¹⁴⁸ En'âm, 6/162.

“قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” Ayet-i kerimede geçen “نُسك” kelimesi, mutlak ibadettir ve Allah’a yakınlaşmak için yaptığı kurban etme olayında da çokça görülmektedir.¹⁴⁹ İbadet eden şahsa “ناسك” denilmektedir. Lakin bu kelime daha çok hac amellerini yapan kimseler hakkında kullanılmaktadır. (“مناسك حج”)¹⁵⁰ Ölüm hayatı, hayat nusuku, nusuk (ibadet) namazı ihata etmiştir. Bundan ötürü namaz, ibadetlerin içinde en hayatî konumundadır.¹⁵¹

Burada namazı vacibatların aslı olarak ifade etmiştir. Zira namaz kılan kimse, iftitah tekbiri anında Allah’ı tazim etmekte ve namazda insanı iyiliklere davet eden bir takım ayetleri okumaktadır. Ayrıca rükû ve secdelerde Allah’a karşı huşu ve huşu göstermekte ve tesbihatında Allah’ı her türlü eksiklikten münezzehtir saymaktadır. Ama namazı hayat ile birlikte saymasının sebebi, ilk iş peygamberin ve ikincisi ise Allah’ın işi olmasına rağmen Allah’ın tedbiri her ikisinde de dâhildir. “Benim namazım ve kurban adamam Allah içindir; ibadet, hayat ve ölümüm ise, onun kudreti altındadır.”¹⁵²

İlahi fiiller iki kısımdır. Ya tekvinidir; diriltmek ve öldürmek gibi ya da teşriidir; haram ve vacip etmek gibi. Bu ayette ilk olarak teşrii beyanda bulunmaktadır. Bir başka ayette şöyle buyurmaktadır: “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁵³ İlk olarak namazı beyan ediyor: “قُلْ إِنَّ صَلَاتِي” zira namaz en önemli fazlardan, dinin direği, takva sahiplerinin yakınlaşma vesilesi ve müminlerin miracıdır. Daha sonra vacipler ve sünnetlerden oluşan nusuk ve ibadetleri buyurmaktadır. “Nusukî” kelimesinin ibadet olarak tefsir edilmesi misdakların biri olmasından dolayıdır. Ayrıca ibadetlerde en fazla olan şey ihlastır ve eğer ihlas olmaz ise ibadet sayılmayacaktır. İbadetlerde hiçbir şekilde riya şaibesi, dünyevi yön, şahsi maksatlar olmamalıdır ve tamamen Allah için olmalıdır. Yaşamın olması ve devam etmesi, tekvini fiillerdendir, ölümün olması ve devamı da kesinlikle sadece Allah’a aittir ve ondan başkasına istinat edilemez. İşte budan ötürü tüm yaşam ve ölüm sebepleri ancak Allah’a isnat edilebilir. رَبِّ الْعَالَمِينَ: maddeden ilk akla kadar tüm yarattıklarının mürebbisidir ve her birine kapasitesi oranında kemalat feyzinde bulunarak fiiliyet

¹⁴⁹ Tabâtabâî, VII, 395.

¹⁵⁰ Mekarim Şirazi, VI, 62.

¹⁵¹ Kiraati, III, 396.

¹⁵² Tabersi, *Mecmeul Beyan fi Tefsir’l Kur’an*, IV, 605.

¹⁵³ Zariyat, 51/56.

makamına ulaştırmıştır.¹⁵⁴ Muhlis insanlar tekvini mesir (hayat ve ölüm) ve teşrii yollarını (namaz ve nusuk) yalnızca Âlemlerin Rabbi Allah için yaparlar.

“Rab” Allah’ın fiili sıfatıdır. Zira Âlemdeki her varlık mahduttur. Yani, farz edilen takdir üzere varlığını bulmuştur ve o takdir edilenin dışında varlığı yoktur. Her bir varlık için bazı özellikler vardır ki, bu sayede sayısız varlıklar birbirinden ayrılmaktadır. Her bir yaratılan, bedi sıfatının bir zuhurudur ve kâmil ittisal ve vahdet ile büyük bir tek nizam, ondan oluşmaktadır. Rabbu’l-âlemin, sınırsız kudreti ile onu vücuda getirmiş ve belirli ebedi bir hedefe doğru onu yönlendirmiştir. Her yönüyle de onun tedbiri ve eli altındadır.¹⁵⁵

Tüm yaratılmışların maliki ve mürebbsi resulünü şunu söylemesi için görevlendirmiştir: “Allah beni İbrahim’in hanif dini ve saf tevhid olan ve içinde hiçbir şirk bulunmayan doğru yola hidayet etmiştir. Binaenaleyh, tüm varlık işleri cennet şevki veya cehennem korkusundan değil, sadece ve sadece Allah için olmalıdır ki, hanif olan İbrahim’in dininde de tam olarak böyledir.”¹⁵⁶

2.2.2.2. Din ve Can Emniyetini Teminde

“وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ” *“Hani İbrahim demişti ki: ‘Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.’”*¹⁵⁷

Bilmelisin ki, Allah u müteal İbrahim’in kendisinden birkaç şey istediği bir takım kıssalar anlatmıştır. Onlardan biri, “رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا” *“Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap”*¹⁵⁸ sözüdür ve kasıt Mekke’dir, “amina” yani emniyetli yer anlamındadır.¹⁵⁹

Söylenildiğine göre Hz. İbrahim, Kâbe’nin inşası bitince bu duayı etmiştir. İbrahim’in duasının tefsiri Bakara suresinde “هَذَا بَلَدٌ آمِنٌ” şeklinde ve burada ise “الْبَلَدُ آمِنٌ” şeklinde geçmiştir. Zira nekra tekrar olduğu zaman marifeye dönüşür. Örneğin; “مِصْبَاحٌ” *“Kandil bir cam içindedir.”*¹⁶⁰

¹⁵⁴ Tayyib, V, 261.

¹⁵⁵ Hemedani, VI, 218.

¹⁵⁶ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ani Kerim*, XIX, 101.

¹⁵⁷ İbrahim, 14/35.

¹⁵⁸ İbrahim, 14/35.

¹⁵⁹ Razi, XIX, 101.

¹⁶⁰ Nur, 24/35.

Allah İbrahim'in duasına icabet etti ve Mekke'yi emin bir belde kıldı ve halkını çeşitli meyvelerden faydalandırdı. Öyle ki, eğer biri kendi babasının katilini görseydi ona itiraz etmezdi ve vahşi hayvanlar bile insanlarla iyi geçinirdiler. Enbiyanın duasının kabul olacağı katıksız bir gerçektir.¹⁶¹

“وَاجْتَنِبِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ” *lütfunu benim ve evlatlarım hakkında karar kıl ki, putlara tapmaktan uzak duralım.* Duasına da Rabbi icabet etti. Allahü Teâlâ İbrahim'in hatırına evlatları hakkında ettiği bu duayı kabul etti ve ondan sonra hiçbir evladı putperest olmadı. Onu imam olarak tayin etti ve zürriyesinden namaz kılan kimseleri karar kıldı. Duasını kabul ederek ibadetini ona gösterdi ve ona bağışta bulundu.¹⁶²

Söylemek gerekir ki, o hazretin Allah'tan istediği emniyet, teşrii emniyetti. Yani, bu şehrin emniyet kanununu tazmin etmesi demektir. İşte bu emniyet çok büyük bir nimet ve hatta Allah'ın kullarına bağışladığı en büyük nimettir. Çünkü eğer İbrahim'in Rabbinin izni ile bu şehir için teşrii ettiği kanuni emniyete dikkat eder ve halkın 4000 yıldır süre gelen ve halen devam eden bu beyitin kutsallığı hakkındaki inancını incelersek o vakit anlarız ki, ne kadar dini ve dünyevi hayır ve bereketler, o halka ve diğer hak ehli olan ve bu şehrin hayrını isteyen kimselere nasip olmuştur. Eğer tarihe de bakacak olursak göreceğiz ki, bu şehrin ahalisi diğer şehirlerin gördüğü birçok belalardan korunmuşlardır. İşte o vakit anlarız ki, Mekke'nin bu teşrii emniyeti Allah'ın kullarına nasip ettiği ne kadar da büyük bir nimetmiş.¹⁶³

“وَأَرْنَا مَنْاسِكَنَا” ifadesi ise, Kâbeye karşı nasıl ihtiram edilmesi gerektiği, tavaf, Sefa ve Merve meselelerine dair bir talep olup ve rivayete göre, Cebrail (a.s) İbrahim ve İsmail'e (a.s) nasıl hac ibadetlerinin yapılması gerektiğini öğretmiştir. Kâbe'nin Allah'a nispet verilmesinin sebebi iman ehlinin birçok bereket ve hayırlar görmesi ve İslam dininin oradan tüm dünyaya yayılmasıdır.

“وَاجْتَنِبِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ” İbrahim'in (a.s) isteklerinden biri de kendisi ve İsmail'in de içinde olduğu evlatları içindir ki, hem kendisini hem de evlatlarını şirk ve putperestlikten korunsun. Zira istekte bulunmak her varlığın zati gereksinimidir ve hiçbir zaman, bir an olsun, yaratanın nimetinden ihtiyaçsız olmayacaktır. Nasıl ki, ayette “رَبِّ”

¹⁶¹ Tabersi, *Mecmeu'l Beyan fi Tefsir'l Kur'ân*, VI, 490.

¹⁶² Suyuti, IV, 87.

¹⁶³ Tabâtabâî, XII, 70.

”اغفر لي ولوالدي“ ibaresinde, İbrahim Rabbinden mağfiret talebinde bulunmakta ve kendi beşeri yönlerindeki noksanlıkların giderilmesini Rabbinden niyaz etmektedir. Ve yine Rabbinden beşeriyetin sonuna kadar evlatlarını şirk ve putperestlikten korumasını istedi ama birçok evladı ezcümle İsmail’in neslinden olan Mekke ehli müşrik ve putperest idiler. İbrahim’ın (a.s) bu duası onun kulluğunun bir göstergesiydi ama onların kabiliyetinin olmaması ve bazılarının kalben inat etmelerinden mütevellit duasının kabul olmamasının hiçbir çelişkisi yoktur.¹⁶⁴

Kısacası ”واجبني“ cümlesinden kasıt, onların putperestlikten uzak kalması içindir. Diğer bir tabirle Allah’tan kendisini ve evlatlarını şirkten uzak tutmasını istemesi kendileri istediklerinde, vuku bulması manasına gelmektedir. Eğer onlar da isterlerse Allah’tan hidayet talebinde bulunur. Yani, onlar istesin veya istemesin Allah onları şirkten uzak tutsun manasında dua etmemiştir. Netice olarak anlaşıyor ki kendileri için dua edilen bazı kimseler her ne kadar dua umumi olsa bile eğer kendilerinde hidayet kabiliyeti ve isteği varsa kabul olacaktır, yoksa inat sahipleri ve hakkı kabul etmeyen müstekbirler hakkında edilen dua, kabul olmayacaktır.¹⁶⁵

Bu konudan anlaşılan diğer bir meselede doğru inanç ve fikrin mahfuz kalması için edilen dua, en iyi duadır: ”وَاجِبُنِي وَبَنِي أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ“. Aynı şekilde, ibadet merkezleri emniyetli yerler olmalıdırlar: ”هَذَا الْبَلَدُ آمِنٌ“. Emniyet yaşam için gerekli bir şarttır. Toplumun önderleri halkın emniyetini düşünmelidirler: ”رَبِّ اجْعَلْ ... آمِنًا“. Emniyet özgürce günah ve ayyaşlık etmek için değil aksine ibadetin mukaddemesi babından olmalıdır: ”أَمِنًا“. Şirk tehlikesi ihtimali hiçbir makam sahibinden uzak değildir hatta tevhid kahramanı İbrahim’den (a.s) bile: ”اجِبْنِي وَبَنِي“. Dualarımızda başkalarını da, özellikle de evlatlarımızı yâd etmeliyiz.¹⁶⁶

2.2.3. Hz. Musa (a.s)

2.2.3.1. Seçme Makamında

Vahiy konuşmanın kısımlarından biri ve Kur’ân istilahında Allah’ın peygamberleri ile sohbet etme yöntemidir. Vahiy, yasaklar, emirler ve bir takım haberlerin toplamıdır.

¹⁶⁴ Hemedani, IX, 311.

¹⁶⁵ Tabâtabâî, XII, 71.

¹⁶⁶ Kiraati, VI, 294.

Öyle ki, insanlık onu uygulayarak kulluk yolunu bulmalı ve o yolda ilerleyerek künhü rubûbiyet ve hilafet olan ubudiyete ulaşmalıdır. Peygamberlerin görevi ise, bütün bu ilahi emir ve mesajları insanlığa duyurmaktır. Böylelikle insanoğlu onları izleyerek rubûbiyet yolunda karar kılmalı ve ilahi rubûbiyete mazhar olmalıdır. Allah'ın has insanlar ile sözel olarak irtibata geçmesi, ilahi haberlerin insanlara ulaşması, hikmetin tecellisi, izzet, has rubûbiyet, fazıl ve has rahimiyetin beşer hakkında olması içindir. Böylelikle yaratılışın doğru yolunda karar bulur ve ilahi huzura dönerler. Nübüvvet ve risalet makamı özel nimet olmakla birlikte kazanılan veya irsi bir mesele değildir ki, birisi tahsil ile onu kazansın ya da miras olarak ele alsın. Ama ilahi velayet iktisabi bir iştir ve insan; tahsil, tahzip ve tezkiye ile ona ulaşabilir ve hakkın veli kullarından olabilir, halis olduğu miktarda da ilahi velayetten faydalanmaktadır.¹⁶⁷

“إِنِّي أَنَارُبُكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى” *“Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuva'dasın.”*¹⁶⁸ Musa (a.s) parlayan nura doğru müteveccih olunca, gaybi vahiy ve nida onu sardı ve şerefli bir hitaba mazhar oldu. Yine hitabın Musa'ya olması yönünden hiçbir şek ve tereddüt olmaksızın Musa'nın parlayan kalbi de hitabı şuhudî olarak buldu.¹⁶⁹

“فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ” cümlesinden anlaşılan, bir çeşit tevazudur ki, insan kutsal mekanlarda camiler, Kâbe, ve büyüklerin huzurunda ayakkabılarını çıkarmalıdır ve mütevazı bir şekilde girmelidir. Burada eşe ve çocuğa olan alakanın kesilmesi de kastedilmiş olabilir. “إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ” ifadesindeki “kuds”, ayıp ve noksandan arı demektir. Üzerinde hiçbir kirliliğin olmadığı, günahların işlenmediği, dikenlerin yetişmediği ve ilahi bereketlerin nazil olduğu yerlere mukaddes denir. “Tuva” şimdiki beytu'l-mukaddesin olduğu yerin adıdır.¹⁷⁰

Burada ilk duyduğu söz, Allah'ın rubûbiyeti idi. Yüce yaratanın konuşmasının maksimum mertebesinde, resulü onun sözünü hiçbir vasıta olmaksızın ve gayrısına teveccüh etmeksizin kendi kalbi ile işitmiştir. Her ne kadar ağaç diye bir hicap olsa da,

¹⁶⁷ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'âm Kerim*, VII, 110.

¹⁶⁸ Taha, 20/12.

¹⁶⁹ Hemedani, X, 447.

¹⁷⁰ Tayyib, IX, 14.

yine de kelam ona bağılı değildir. Aksine ağaç bir vesile idi ve onun ötesinden kelam sudur etti.¹⁷¹

Musa, “يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا رَبُّكَ” nidasını duyduğu vakit, mutmain bir şekilde nida sahibinin Rabbi olduğunu ve o sözlerin ona ait olduğunu anladı. Çünkü zikredilen kelam ona Allah’tan bir vahiy idi. Zira Allah’ın kendisi vurgulayarak demiştir ki, Allah kimseyle vahiy, perde arkası veya resulünü göndermek vasıtası dışında konuşmayacaktır. Her ne isterse kendi izni ile vahyeder. Allah ile konuştuğu kimse arasında eğer resul ve hicap aracılığı olmazsa ve yalnız vahiy ile olursa, o vakit hiçbir vasıta olmayacaktır. Hâl böyle iken hiçbir vasıtanın olmadığı zaman vahye muhatap olan kimse kendisi ile konuşanın Allah’tan başka kimse olmadığını görecektir ve onun sözünden başka bir söz duymayacaktır. Zira eğer mütekellimin Allah’tan başka biri olduğu ihtimali verirse veya kelam ondan başkasının sözü olursa, artık “كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا” ifadesindeki vasıtasız sözü doğru olmayacaktır.

“وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى” *“Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle.”*¹⁷² ayetinde “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ” tekrim içindir ki, Allahu teala kendi zatı ile seçmiştir. Tüm seçilmişlerin arasından da bir kulunu seçti. Öyle ki, yarattığı gezegenler içinden birinde yaşamaktadır ve o mecmuanın içinde bir zerredir. Öyle bir mecmua ki bu, kebir âlemin içinde bir zerredir. İşte bu rahman olan Allah’ın insan için olan riayetidir. Tekrim ve seçimini ilan ettikten sonra vahye muhatap olması için uyarı ve tembihte bulunuyor: “فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى” ve vahiy olunan şeyler birbiriyle irtibatlı üç şeyle özetleniyor: vahdaniyete inanmak, ibadete dikkat etmek ve kıyamete inanmak.¹⁷³

Bu ayet nübüvvetin hak ederek kazanılan bir şey olmadığına delalet etmektedir. Çünkü “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ” den anlaşılan bu yüce atamanın onun hakkı olduğu için değil de Allah’ın kendi fazlından seçimi ile olduğudur. “وَأَنَا اخْتَرْتُكَ” ifadesine göre, Allah kimin nübüvvet ve risalete kabiliyeti olduğunu bilmektedir. “اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ” *“Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.”*¹⁷⁴ ve “إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى” *“Allah, Âdem’i, Nûh’u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı.”*¹⁷⁵ Âyetleri de bu durumu belirtmektedir. Hz. Musa (a.s)

¹⁷¹ Hemedani, X, 447.

¹⁷² Taha, 20/13.

¹⁷³ Seyyid Kutub, IV, 232.

¹⁷⁴ En’am, 6/124.

¹⁷⁵ Al-i imran, 3/33.

nübüvvet, risalet ve ulul azim olma kabiliyetine sahiptir. Bundan dolayı Allah onu risaletine ve hatta kelimiyyete seçti: “وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا” “Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu.”¹⁷⁶

“فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى” “Sana vahyedileni dinle” ifadesinde ise, heybet ve celalin en nihai noktası yatmaktadır. Sanki söyle demek; “aklının ve hislerinin tamamını emrolunduğun o yüce fermana ver”. “أَنَا اخْتَرْتُكَ” lütuf ve rahmetin, “فَاسْتَمِعْ” ise heybetin nihayetini ifade etmektedir. İlk ayetten ümit hâsıl olmakta ve ikincisinden korku anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ “فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى” de istima simadan ayrıdır. Sima işitmek demektir ama istima işitmeye hazırlık demektir. Yani, bütün teveccühün hakkın kelamını duymaya olsun ve diğer tüm her şeyi kalbinden çıkar. Sakın teveccühün eşine ve çocuklarına olmasın. “لِمَا يُوحَى” işte vahiy kalbe olduğundan, kalbi teveccühe ihtiyaç vardır.¹⁷⁸

2.2.3.2. Beraberlikte

“قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى” “Allah, şöyle dedi: “Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm.”¹⁷⁹

فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ” “Ona gidip deyin ki: Biz senin rabbinin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları’nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana rabbinden bir mucize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır.”¹⁸⁰

“إِنِّي مَعَكُمَا” koruma manasına gelmektedir. Cümlelerin devamında tekit ederek diyor ki, görüyor ve duyuyorum. Öyleyse eğer Allah’tan başka yardımcı ve koruyucu olsa idi, yalnızca ilmi olduğu yerlerde koruyabilir ve yardım edebilirdi. Lakin suphan olan Allah tekit ile buyurdu ki onlara ulaşacak her şeyi bilmekte, onları korumakta ve onlarla birlikte. İşte bu korkuyu yok etmenin en nihai noktasıdır.¹⁸¹ “تَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ” “Biz ona şah damarından daha yakınız.”¹⁸² Âyetinde de belirtildiği gibi Allah her şeye çok yakındır. Kayyumiyetinin ihatası bütün mümkünatı kapsamıştır ve sizi onun

¹⁷⁶ Nisa, 4/164.

¹⁷⁷ Razi, XXII, 20.

¹⁷⁸ Tayyib, IX, 15.

¹⁷⁹ Taha, 20/46.

¹⁸⁰ Taha, 20/47.

¹⁸¹ Razi, XXII, 55.

¹⁸² Kaf, 50/16.

şerrinden koruyacaktır. “وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ” “O herşeyi işitir ve görür”¹⁸³ ayetinin gereği bütün varlıklar onun müşahedesi altındadırlar. Tüm mevcudat varlıklarında vücuda ihtiyaç duydukları gibi onu sürdürebilmek için de bir devam ettiriciye ihtiyaçları vardır.¹⁸⁴

“أَسْمَعُ وَأَرَى” sizinle onun arasında geçen şeyleri görmekte ve duymaktayım manasını taşır. Yani siz ikinizin korunması ve yardımı için yapmam gereken her şeyi yapacağım. Ben siz ikinizin hafızıyım ve yardımcısıyım, gören ve duyanım demektir.. Nasır ve hafız böyle olunca, koruma tamamlanmış olur, yardım sıhhat bulur ve düşmana karşı ihmal yok olmuş olur.¹⁸⁵

فَأْتِيَاهُ فَقُولَا: إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ. فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تَعَذِّبْهُمْ. فَذُنُّكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى. إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى. *‘Şüphesiz biz Rabbinin elçileriyiz. İsrailoğullarını (serbest bırak ve) bizimle gönder. Onlara işkence etme. Sana Rabbinin katından bir mucize getirdik. Selâm, doğru yola uyanlara olsun. Şüphesiz bize azabı yalanlayan ve yüz çevirenler olacağı vahyolundu.’*¹⁸⁶

O, ikisinin de risalet kaidesini bu şekilde açıkladı: “إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ” ta ilk andan itibaren Allah’ın varlığını, Onun kendisinin ve halkının Rabbi olduğunu kabul etsin. Ve Allah’ın sadece Musa’ya Harun’a ya da İsrailoğullarına mahsus olmadığını anlasınlar. Böylece, putperestlerin iddiasının aksine, her kavmin ya da kabilenin kendine has bir ilahının olmadığını anlasınlar.

Daha sonra o ikisinin risalet konusuna açıklık getiriyor:

“فَذُنُّكَ بِآيَةٍ مِنْ” ifadesi risalet görevini ifade ederken, “فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تَعَذِّبْهُمْ” ifadesi ise risaletlerin sıdkına dair delili ifade ediyor. Son olarak ikna aşaması geliyor: “وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى”¹⁸⁷ Bu ayetlerde itikadi üç esasa işaret edilmiştir: Tevhid, nübüvvet ve mead.

Allah, Musa ve Harun’un (a.s) görev emirlerini beş aşamada tanzim etmiştir:

- Gitmek: “فَأْتِيَاهُ”
- Tebliğ: “فَقُولَا”
- Delil sunmak: “فَذُنُّكَ بِآيَةٍ”

¹⁸³ Şura, 42/11.

¹⁸⁴ Tayyib, IX, 39; IV, 157.

¹⁸⁵ Zemahşeri, III, 68.

¹⁸⁶ Taha, 20/47-48.

¹⁸⁷ Seyyid Kutub, IV, 2338.

- d) Teşvik etmek: “وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى”
 e) Tehdit etmek: “أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى”¹⁸⁸

Ve “وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى” cümlesi vedalaşınca selam vermek yerine kullanılan tarzındadır. Yani, artık diyecek bir sözümüz yok, bizim risaletimiz bundan ibarettir. Yine dini davetin muhtevasını, kısaca beyan etmektedir. Yani, hidayet ve saadeti izleyen bütün fertlerin selamet sınırına da şamil olmakta ve böyle kimselerin yaşam yolunda nahoş olan hiçbir şeyle ne dünyada ve ne de ukbada karşılaşmayacaklarını kapsamaktadır.¹⁸⁹

İlahi özel birlikteliğin başka bir numunesi, İsrail oğullarının Hz. Musa'nın öncülüğünde Firavun'un hükümet merkezinden kaçması olayıdır. Nil nehrine vardıklarında önden gürleyen dalgalar ve arkadan Firavun'un haşin ordusu arasında ölüm muhasarasına düştüler. Musa aleyhisselamı melamet ettiler ama o hakimane ve arifane cevap verdi: “Asla yolumuz kapanmayacak. Zira Rabbim benimle birliktedir ve yolumu açarak hidayet edecektir.” “كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ” “Öyle değil. Şüphesiz Rabbim benimledir ve en kısa sürede bana yol gösterecektir.”¹⁹⁰ “إِنَّ مَعِيَ رَبِّي” sözü Allah'ın yardımını ve nusretine delalet etmektedir. “سَيَهْدِينِ” ise hidayet kurtuluş olduğudur. Onu kurtararak hidayet edince ve düşmanlarını helak ettiği vakit, aslında nusretin ve ilahi yardımın en nihayetine varmış demektir.¹⁹¹

İlahi özel birlikteliğin neticesi olan bu özel hidayet, kelim olan Musa'ya kurtuluş yolunu göstermektedir, onu ve yanındakileri tehlikeli alandan esenlik diyarına geçirmiştir. Lakin bu esenlik yolu Firavun ve askerlerine kurtuluş yolunu kapatarak, ilahi özel maiyetten nasibini almamışları ilahi kahırla helak etmiştir.¹⁹² “وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ” “أَجْمَعِينَ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ” “Musa'yı ve onunla beraber bulunanların hepsini kurtardık. Sonra öbürlerini sulara gark ettik.”¹⁹³

¹⁸⁸ Kıraati, VII, 351.

¹⁸⁹ Tabâtabâî, XIV, 159.

¹⁹⁰ Şuara, 26/62.

¹⁹¹ Razi, XXIV, 508.

¹⁹² Amuli, Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim, XV, 90.

¹⁹³ Şuara, 26/65-66.

2.2.3.3. Nimetlerde

“فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ” *“Sizden korktuğum için hemen aranızdan kaçtım derken, Rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı.”*¹⁹⁴

“Hüküm”den kasıt, görüşün isabetli olması, her işin hakikate ulaşması ve görüşüne amel etmede o nazarın kesinliğidir.¹⁹⁵ Hükme, maslahatlara, dinin hükümlerine, saadet yoluna ve nübüvvetin işlerinden sayılan kurtuluşa olan bilgi, ilahi nimetin tecellisidir. Nübüvvet makamı risalet makamından ayırdır. Nübüvvet “nebe’e” kökündendir ve bundan ötürü çoğulu enbiya olmaktadır ki, mana itibari ile haber anlamına gelmektedir. Yani, ilimden faydalanarak şekavet ve saadet, ibadet ve masiyet, helal ve haram, fayda ve zarar, güzel ve çirkin, hayır ve şer yollarını göstermektedir. Ve önce nübüvvet makamı, daha sonra görevi davet ve iblağ olan risalet makamı, ifaze olur.¹⁹⁶

İnsan, şeytani nefis ve rahmani akla sahip olması yönünden, sürekli bu iki gücün çekişmesi arasında kalmaktadır ve insaniyet kalesinin en yüksek noktasına çıkma yolunda, nefsanîyetin en derin çukuruna düşme dehşetinden korunması, ilahi özel hidayetten faydalanmasına bağlıdır. Bu özel hidayet yüce yaratan katından insanlığa bağışlanmış öyle bir nimettir ki, bu sayede insan ilahi terbiye ve eğitim ile istenilen kemale ulaşabilir.

2.2.4. Hz. İsa (a.s)

2.2.4.1. Ubudiyette

“قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا” *“İsa; şüphe yok ki ben Allah'ın kuluyum, o bana kitap vermiş ve beni peygamber etmiştir dedi.”*¹⁹⁷, “وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ” *“ve nerede olursam olayım beni kutlamıştır ve diri oldukça namaz kılmamı, zekât vermemi emretmiştir.”*¹⁹⁸

¹⁹⁴ Şuara, 26/21.

¹⁹⁵ Tabâtabâî, XV, 264.

¹⁹⁶ Tayyib, X, 18.

¹⁹⁷ Meryem, 19/30.

¹⁹⁸ Meryem, 19/31.

İsa (a.s) sözlerine (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ) “*ben Allah’ın kuluyum*” diye başlayarak Allah’a olan kulluğuna işaret etmiş, kendisi hakkında ğuluvv edenlerin aşırıclılığını önlemiş ve onlara hücceti tamamlamıştır. “آتَانِي الْكِتَابَ” ifadesindeki kitaptan kasıt incildir ama bazıları Tevrat diye de yorumlamışlardır. Bazılarına göre de hem incil ve hem de tevrattır. (وَجَعَلَنِي نَبِيًّا) “beni nebi karar kılmıştır” cümlesinde kendi nübüvvetini beyan etmiş ve böylelikle nübüvvet ve risaletin farkı da belli olmuştur. İsa o zamanlar sadece bir nebi idi ve daha sonra Allahü Teâlâ onu risalete seçmiştir. Sözünün zahirine göre o, gelecekte haber vermiyordu, aksine o gün kitap ve nübüvvet ona verilmişti. Allah u müteal onun aklını kâmil etmiş ve ona küçükken nübüvvet vermiştir.¹⁹⁹

Ubudiyet Allah ile insan arasında bir bağıdır ve insan hangi kemale ulaşırsa ulaşsın, bu bağ sayesinde. Zira sınırsız bir kemal ile olan bağ sonucu insan, kâmil olur. Kur’ân-ı Kerim, İsa aleyhisselamın bu tekâmülünü onun ubudiyeti olarak göstermektedir. Şöyle buyuruluyor: Allahü Teâlâ bana kitap verdi. Kitap; ahkâm ve hükümleri kapsayan ve kanunların toplu yazılı olduğu mecmuadır. Devamında şöyle buyurdu: Allah beni nübüvvet makamına seçti.²⁰⁰ Allah’a kulluk, bütün ilahi feyizlerin kaynağıdır.²⁰¹

Hz. İsa aleyhisselamın “وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ” “nerde olursam olayım beni mübarek kılmıştır”.²⁰² sözündeki Mübarek olmasının manası şudur ki, her bereketin mahallidir ve bereket ise hayrın yetişmesi demektir. Yani o, halk için birçok hayrı barındırmaktadır. Onlara faydalı ilim öğretmekte ve salih amele davet etmektedir ve daha temiz edep ile terbiye etmektedir. Kör ve sedef hastalarına şifa, güçlülere edep ve zayıflara ise yardım ederdi.²⁰³ Bu konuda Mücahit şöyle demiştir: onun mübarek olma yönlerinden bazıları, anadan doğma körlere şifa vermesi ve cüzzam hastalarını iyileştirmesidir. Süfyan ise şöyle demiştir: O hayır muallimidir. İyiliğe emreder ve kötülükten sakındırır.²⁰⁴ Böylece, Hz. İsa (a.s) bereketli bir ömre sahiptir.²⁰⁵

Sanki şöyle demiş oluyor: Ben bereketli bir varlığım. Hangi koşulda olursam olayım hem zahiri ve hem de batini bereketlere sahibim. Diğer taraftan Allah’ın izni ile ölüleri diriltirim hem zahiri hayata ve hem de manevi hayata döndürebilirim. Hikmet ve

¹⁹⁹ Zemahşeri, III, 17; Alusi, VIII, 409.

²⁰⁰ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VII, 356.

²⁰¹ Kiraati, VII, 262.

²⁰² Suyuti, IV, 271.

²⁰³ Tabâtabâî, IV, 48.

²⁰⁴ Alusi, VIII, 409.

²⁰⁵ Kiraati, VII, 264.

kitabı talim ederek cehalet ölülerini âlim ederim. Zahiri ve batini bereket, benden size ulaşır.²⁰⁶ Allah'ın sözündeki “أَيْنَ مَا كُنْتُ” umumiyet ifade eder. Yani, onun bereketi yalnız kendi şehrindekilere mahsus değildir. Aksine her nereye giderse bereketi de kendi ile birlikte dir.

“وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ” cümlesi onun şariatında namaz ve zekâtın şer'i bir emir olduğuna işaret etmektedir ve namaz, Subhan olan Allah'a karşı yapılması gereken özel bir kulluk amelinden ibaret, zekât ise, mali infaktan ibarettir. Kur'ân'da yirmi yerden fazla zikrolunmuştur. Bundan dolayı zekâtın kastın tezkiye-i nefis ve onu temizlemek olduğunu ve mali infakın vacip olmadığını söyleyen kimseleri sözüne itibar edilemez.

İşte tam da bundan dolayı o hazret, *teklif âleminde olduğum sürece namaz ve zekât için mükellefim* buyurmuştur. Namaz ve zekât Allah ile kulu arasında bir bağıdır ve insanların birbiri ile olan tek bağı, ilahi emirlere olan imtisalleridir. Çünkü ahirette ibadet söz konusu değildir ve namaz olsun, zekât olsun ölüm ile kesilmektedir. Bundan ötürü o emirlere hayat bitene kadar karar kıldı ve bütün peygamberler ve ümmetleri özellikle Allah'a o iki emir ile ibadet ettiler.²⁰⁷

2.2.4.2. Tezkiye Makamında

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتَوْفِيكَ وَ رَافِعُكَ إِلَيَّ وَ مَطْهَرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ “كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”²⁰⁸

Kur'ân-ı Kerim yirmiden fazla üstün sıfatı ve Allah'ın veli kulları için verdiği sıfatları, İsa (a.s) için saymıştır ki, o sıfatlara ulaşmanın yolu ruhu arındırmaktır. Her kim bu yolu kat ederse bu sıfatlardan yararlanabilir.

²⁰⁶ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'âm Kerim*, VII, 357.

²⁰⁷ Şeyh Abdolgader Molla Huveyş, *Tefsir Beyan-el Meani*, et-Tereggi, Demeşg, 1962, II, 154; İbn Aşur, XVI, 35.

²⁰⁸ Al-i imran, 3/55.

Mesih aleyhiselamın tathirine dair ayetinde geçen cümlelerinden biri de, o hazretin ölümü hakkındadır. “إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتَوْفِيكَ” bu ayette geçen teveffî hem ölüm anlamında hem de uyku anlamında kullanılmıştır. Bundan dolayı her ne kadar ölüm Hz. İsa için de kat’i bir gerçek olsa da, bu ayetten İsa’nın ölümünü istinbat edemeyiz.²⁰⁹

“إِنِّي مَتَوْفِيكَ” yani, senin ecelini tümüyle alıyorum. Manası şöyle ki, ben seni öldürmek isteyen küffara karşı koruyacak ve ölümünü takdir ettiğim zamana kadar erteleyeceğim. Seni öldürecek ama onların eli ile öldürülerek değilim. Kendi katıma yücelteceğim ve sana karşı küfrünü gösterenlerden seni temizleyeceğim. Bazıları da demişler ki, “müteveffike” senin ruhunu kabzedecek kimse manasındır.²¹⁰

“وَرَفَعُكَ إِلَيَّ” “ref” Hz. İsa’nın yukarı âleme götürülesi manasındır. yukarıdan kasıt, ilahi beşerin ulaşması mümkün olmayan durumdur.²¹¹ O ilahi mukaddes zatın mekân ve zamandan müstağni oluşu hasebiyle, ona doğru yükselişin de bir mekânı olmayacaktır. Kasıt, mekân değildir. Nasıl ki, Allah’a yakınlık mekânı değil de manevi ise, bu da aynı şekildedir. Bu yükseliş velâyetin yüksek derecelerindendir. Netice olarak o hazret, Allah nezdine yükselmiştir. Bu, kâmil yakınlığa işarettir ve Hz. Mesih’in hususiyatlarından sayılmaktadır. Tabi her kim temizlik (manevi taharet) yolunu kat ederse, derecesi yükselir ve ulu mevkilere varır.²¹² Bu konuda şöyle de denilmiştir, İsa’nın (a.s) Allah’a doğru yükselmesinden kasıt, onu canlı olarak gök âlemine götürmesidir. Zira Kur’ân’ın zahirinden anlaşılan Allah’ın onu canlı olarak maddi ve cismani asumana götürmesidir. Allah’a yakınlık makamı, bereketin nüzul mahalli ve mükerrem meleklerin meskeni de bu maddi asumandır.²¹³

Lakin onun teveffî ve rif’ati nasıldı? O, tevilini Allah’tan gayrı kimsenin bilemeyeceği müteşabih gaybi işlerdendir. Ve bu konuda tartışmanın ne itikatta ve ne de şeriatta herhangi bir faydası da yoktur.

Ayetin devamında Allahü Teâlâ İsa aleyhiselama, onun nübüvvetine iman getiren takipçilerinin kâfirlere karşı üstün geleceği vaadi ile ilgilidir. Bu üstünlük kıyamete kadar devam edecektir. Üstün gelen taifeynin *tabi olanlar* olarak adlandırması ve diğer taifenin

²⁰⁹ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VII, 352.

²¹⁰ Zemahşeri, I, 367; Tabâtabâî, III, 207.

²¹¹ Tayyib, III, 221.

²¹² Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VII, 354.

²¹³ Tabâtabâî, III, 208.

de *kâfir olanlar* olarak isimlendirmesinde ince bir ayrıntı vardır. Şöyle ki, taifenin adını söyleyebilirdi. Örneğin; beni İsrail veya Musa'ya iman getiren Yahudi kavmi gibi lakin, birinci taifenin üstün olması, hakka tabi olmalarından dolayıdır. Öyleyse bu nüktede açığa çıktı ki, ayette geçen “اتباع” hakka uyma manasındadır. Öyle ki, bu Allah'ın rızası olan bir tabiiyettir. Sonuç olarak “sana uyan kimseler” den kasıt Nasara dini bozulmadan ve İslam dini zuhur etmeden önce iman etmiş kimselerdir ve İslamın zuhurundan sonra İslam'a uyan ve istikamet edenlerdir. Zira İslam'a uymak hakka uymak ve netice olarak Mesih aleyhiselama uymak demektir. Binaenaleyh, “üstünlük”den kasıt, maddi kudret ve saltanat değil, hüccet ve mantık üstünlüğüdür.²¹⁴

2.2.5. Hatemu'l-Enbiya Hazreti Muhammed (s.a.s)

2.2.5.1. Salat ve Selam Makamında

“*Şüphe yok ki, İNَّ اللَّهَ وَ مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا*” Allah ve melekleri, salat getirir Peygambere; ey inananlar, siz de ona salavat getirin, tam teslim olarak da selam verin.”²¹⁵

Allahü Teâlâ peygambere ihtiram için müminlere, peygamberin hanımlarına bakmamalarını emretti ve onun saygınlığını kemale erdirdi. Zira peygambere has iki halet vardır. Halvet ve celvet haleti. Halvetle alakalı kısımda şöyle buyurmuştur: “لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ”. Ama celvet haleti ise kendi içinde a’la ve edna olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. A’la celvette peygamber efendimiz saygınlığa sahiptir. Zira Allah ve melekleri ona salat ve selam göndermekteler. Edna celvette yine ihtiramı vaciptir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا”.²¹⁶

İslam dininin dünya geneline yayılması, tedrici bir iş olması yönünden ve yıllar ve asırlar süreceğinden Allah, resulünün çabalarının yansması bu tedrici olayda devamlılığa sahip olabilsin diye, her lahza sürekli bir biçimde sınırsız rahmet ve lütfunu, o hazrete inayet buyurmuştur. Yine aynı şekilde, iman ehlinin cesaret ve kuvvet amilleri olan

²¹⁴ Tabâtabâî, III, 209; Seyyid Kutub, I, 404.

²¹⁵ Ahzab, 33/56. Bu âyetle ilgili geniş bilgi için bakınız: Hüseyin Güllüce, *Salât ve Selâm Sana Ey Nebî*, Aktif Yayınları, Ankara, 2007

²¹⁶ Razi, XXV, 182.

melekler Allah resulü için rahmet ve fazilet talebinde bulunuyorlardı. İşte bu salat ve rahmet Allah'ın meleklerle olan desturunu icra etmeleri demektir.²¹⁷

“Salat” kelimesi aslında in’itaf (meyletme-yönelme) manasına gelmektedir. Allah’ın peygambere salata ise, rahmeti vesilesi ile efendimize in’itafı demektir. Elbette mutlak bir in’itaf. Çünkü ayette in’itafı mukayyet etmemiştir. Meleklerin salata da onun efendimize olan in’itafıdır. Öyle ki, onu tezkiye edip istiğfarda bulunsunlar. İnsanların salata da hakeza ilahi bir in’itafıdır ki, bu vesile ile rahmeti talep etmektedir. Müminlere salat ü selam gönderin emrini vermeden önce kendisi ve meleklerinin salatını zikretmesi, müminlerin peygamberimize salat etmesinin, Allah’a ve meleklerine uymasının en bariz delilidir.²¹⁸

Allah’ın peygamberine selam etmesi babında bu nükteye teveccüh edilmelidir ki, her zaman başlangıca değil de sonuca bakılır. Örneğin; Allah seviyor, gazap ediyor veya intikam alıyor söylemleri, bu haletlerin ona arız olduğu manasında değildir. Neuzubillah onda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Öyleyse Allah’ın insanlara olan teveccühü ya da muhabbeti onun hidayeti ve nimetleri demektir. Aynı şekilde Allah’ın efendimize salata da onun hakkındaki dualara icabet etmesi, övmesi ve yad etmesi anlamındadır ve meleklerin salata, onun hakkında dua etmeleri ve ona uyanlara teyittir. Ama müminlerin o hazret için etmiş oldukları salavatlar, ne zaman ki efendimizin adı anılsa dillerinden dökülmelidir. Çünkü bu hem o hazrete dua etmektir hem de bu vesile ile ona yakınlaşmaktır.²¹⁹

2.2.5.2. İlahî Lütuflarda

”يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا“

“Ey Peygamber, gerçekten de seni, bir tanık, bir müjdeci ve bir korkutucu olarak gönderdik.”²²⁰ “وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا” “Ve izniyle, halkı Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir ıfık olarak yolladık.”²²¹

²¹⁷ Seyyid Kutub, V 288.

²¹⁸ Tabâtabâî, XVI, 339.

²¹⁹ Mohammed Tagı Modarresi, *Tefsir-i Hidayet*, Astan Gods Razavı, Meşhed H.Ş. 1377, X, 306.

²²⁰ Ahzab, 33/45.

²²¹ Ahzab, 33/46

Burada efendimiz için beş sıfat zikrolunmuştur. Şahit, mübeşşir, nezir, da'i (davet eden) ve siracen munira (nur saçan kandil). Bu sıfatlar tüm risalet görevini kapsamassından dolayı, birçok sıfat arasından sadece bunlar zikredilmiştir.

Şahit, iddia edilen hüccetten haber veren ve batıl iddiayı def edendir. Resulullah'ın (s.a.s), en doğru ve sahih şeriatların uygulanması ve bekâsı için salahiyeti vardır. İşte bu vasıf şeriatın kapsadığı ve hayra davet eden şeyleri güvence altına almıştır. İmtisalin (emirlere uymak) kısımlarından olan bu vasıf takvanın kısmından sayılır. Takva, emirlere uymak ve nehyedilenden kaçınmaktır. Emirler maslahatları kapsamaktadır. Efendimizin vazifesi, onlara “şahit” olmaktır ve bu şahitlikte değişiklik ve tebdil söz konusu değildir. Resulullah'ın şahit olma manası, dünyada ümmetinin yapmış olduğu amellere şahit olması ve kıyamet günü onlara tolerans ve şefaet etmesi manasınadır.

Beşaret, failini gelecekte güzel bir hâl üzere olacağını iktiza etmektedir. Bu arada beşareti inzardan önce zikretmiştir. Zira peygamberimizin beşaret yönü daha ağırlıklıydı. Çünkü o âlemlere rahmettir.

Nezir, inzar'dan türemiştir ve kötü bir hadisenin olacağını ya da yakın olduğunu haber vermek demektir. “Nezir” yani gafiller içindir. Günah edenleri bekleyen çetin azabı bildirmektir. Allah resulü, onun dinine muhalefet eden kâfirlere, isyan ve günah ehline yapmış oldukları amellere göre başlarına gelecek kötü durum için inzarda bulunurdu.

“وَسِرَاجًا مُنِيرًا” sözü, hâliye cümlesi ile teşbih-i belîğdir. Yani, seni, kendisinde hiçbir aşınma olmayan, açık bir hidayet için nur saçan bir kandil olarak gönderdik. O, karanlıkları aydınlatır, şüpheleri yok eder ve yolu ışıklandırır. İşte bu vasıf, efendimizin izahatlarından anlaşılmakta ve kendisinden önce gelen dinlerde oluşan değişim ve tahrifatı kaldırmasından mütevellit bilinmektedir. Şeriat usulleri istinbat ve dinde tefekküh etmektir ve ilmi de kapsamaktadır. İlim, nura teşbih edilmiştir ki, nur kandili ile münasebeti vardır.²²²

Mübeşşir, yani amel edenlerin beklediği rahmet ve bağışını, Allah'ın fazlı ve ikramını onlara müjdeleyendir. “mübeşşir” ve “nezir” in manası ise, Allah'a ve resulüne

²²² İbn Aşur, XXI, 282.

itaat eden müminleri cennet ile müjdelemesi ve günahkar kâfirleri ise ateş ile korkutması demektir.²²³

”وَ دَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا“ O, Allah’a doğru daveti, halkı Allah’a imana davet eder. O hazretin davetini Allah’ın izni ile mukayyet etmesinin sebebi, onun biset ve nübüvvetine işaret etmesidir. O, ne dünyaya, ne büyüklenmeye, ne kavmin izzetine, ne cahiliyet taassuplarına ve ne de sultanlık ve makama davet eder. O yalnız Allaha ve Allah’a giden tek yola davet eder. Binaenaleyh, o kendi yanından bir söz söylemez. Ancak Allah’ın izni ile konuşur.²²⁴

2.2.5.3. Nusret ve Fetihte

”لِيُغْفَرَ“ ²²⁵ “*Şüphesiz ki biz, sana apaçık bir fetih vermişizdir.*” ²²⁵ ”إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا“ ²²⁶ “*Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını mağfiret etsin ve sana ni'metini tamamlasın ve seni Sırat-ı Mustakim'e ulaştırsın diye.*”²²⁶

Sure, peygamberine olan bu ilahi zikir ile başlamıştır. Feth-i mubin, şamil olan mağfiret, tam bir nimet, sabit bir hidayet ve izzetli bir nusrettir. Bu ödülleri tam itminan oluşması için ilahi bir hediye ve teveccühtür.²²⁷

الفتح (Fetih): Hazine ya da kapı kilidini açmak anlamındadır. Mutlak olarak zafere ve savaşçıların düşman topraklarına girmesine itlak olmuştur. Çünkü her kavmin toprağı onların mevkisidir ve savaşçıların savaş sonrası oraya girmesi, hazine veya kapının kilidinin açılmasına teşbih edilmiştir. Bundan dolayı zaferin fetih olarak nitelendirilmesi, mağlup olan topraklara girilmesindendir. Âlimlerin genelinin nazarı da ayetteki fetihden kastın Hudeybiye anlaşması olduğudur.²²⁸

Bu açık fetih sayesinde İslam dininin temelleri atıldı ve Resulullah’ın İslam’a daveti dünyada payidar oldu. Bu takdir, Allah’ın resulüne nasip ettiği en açık zafer ve fetihtir. Müşriklerin büyük bir kısmı bu iki yıl arasında (Hudeybiye barışı ve Mekke’nin fethi)

²²³ Tabâtabâî, XVI, 331.

²²⁴ Seyyid Kutub, V, 287; Tabâtabâî, XVI, 331.

²²⁵ Fetih, 48/1.

²²⁶ Fetih, 48/2.

²²⁷ Seyyid Kutub, VI, 331.

²²⁸ İbn Aşur, XXVI, 124.

İslam’a mülhak oldular. Buna ilave olarak barıştan sonraki yıl içinde müslümanlar, hayber ve etrafını fethettiler ve daha fazla şevket buldular. Böylelikle İslam dini çok açık bir genişlik kazanmış oldu ve Müslümanların sayısı çoğalarak sesleri yayılmaya başladı. Hicretin sekizinci yılı Allah resulü Mekke fethi için hareket etti. Hudeybiye’de olan 1400 neferin aksine bu defa 10-12 bin neferlik orduyu seferber etti.²²⁹

Ayetin devamında: “Böylelikle Allah senin günahlarını bağışlamak, nimetini tamamlamak, sana hidayet ve yardımda bulunmak ister.” Deniyor. Şüphe yok ki, bunların hepsinin fetih olmaksızın bir arada toplanması mümkün değildir. Nimet onun vesilesi ile tamamlandı ve nusret ondan sonra umumiyet buldu.²³⁰

“ما تَقْدَمُ مِنْ ذُنُوبِكَ وَ مَا تُؤَخَّرُ” “Geçmiş ve gelecek günahlarını”²³¹ ayetinde ki “zenb”, yapmış olduğun tüm ifratlar kastedilmiştir. Mukatil’den rivayet olunduğuna göre “zenb” cahiliyet döneminde ve sonrasındaki şeylerdir.²³² “Liyeğfire” kelimesindeki “lam” ibarenin zahirinden anlaşıldığı üzere “talil (illet) lamıdır”. Zahire göre, “feth-i mubin” geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmasının sebebidir. Oysa bu durumun zikredilen fetihle hiçbir alakası yoktur ve hiç makul bir sebep o fethin bağışlanmak için olduğunu göstermemektedir. Bu yüzden, bu ayette geçen “ذَنْبٌ” (günah)’tan kastın ilahi emirlere muhalefet etmek olmadığı anlaşılıyor. Hakeza ayette geçen “mağfiret”ten kastın maruf manası olan “azaptan aman vermek” olmadığı bellidir. Zira “zenb” kelimesi lügatta kötü sonuçlar doğuran ameller olarak geçer ve “mağfirette” sözlük anlamı olarak bir şeyin üzerini perdelemek olarak kullanılmaktadır. Tabi bunu da söylemeliyiz ki, bu iki kelimenin de (zenb ve mağfiret) söylemiş olduğumuz manası, lügat manalarıdır ve halk onlara ilk anlaşılan manaları yüklemişlerdir. Böylelikle bu iki kelimenin örfi ve lügat manaları bilinmiş oldu. Bundan dolayı diyoruz ki, Allah resulünün halkı davet için kıyamı, putperestlik ve küfre karşı başlattığı hareketi hicretten önce ve sonra idame etti. Hicretten sonra küffar ordusuna karşı başlatmış olduğu savaşlar, acı sonuçları olan amellerdi ve “zenb” kelimesinin misdaki sayılırdı. Kısacası sorun ve olaylara sebep olan amellerdi. Bilinir ki, Kureyş küffarı güçleri olduğu müddetçe o hazrete “mağfiret” etmediler. Yani, hazretin yapmış olduğu çalışmaların üzerini örtüp göz yummadılar ve kendi büyüklerinin akan kanlarını unutmadılar. Öyle ki, intikam olarak efendimizin

²²⁹ Tabâtabâî, XVIII, 253.

²³⁰ Razi, XXVIII, 67.

²³¹ Fetih, 48/2.

²³² Zemahşeri, IV, 334.

ismini ve yolunu yok etmenin peşini bırakmadılar. Ama Allahü Teâlâ Mekke'nin fethi veya Mekke fethi ile sonuçlanan hudeybiye sulhu ile Kureyş'in güç ve kuvvetini onlardan aldı ve resulünün onların gözündeki günahlarını böylece örtmüş oldu ve onların şerrinden korudu. Demek ki, ayette geçen “zenb”den kasıt, (Allah en iyi bilendir) o hazretin küffarı davetindeki karşılaştığı kötü sonuç ve tehlikeli neticelerdir. İşte bu sonuçlar lügat açısından “zenb”dir ki, küffarın nazarına göre bu işlerinin karşılığında cezalandırılmalıydı.²³³ Bu manayı tekit için şu ayet yeter. “وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ ... وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ.” “*Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.*”²³⁴

2.2.5.4. Risalet Tebliğinde

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “*Ey Peygamber, bildir, sana Rabbinden indirilen emri ve eğer bu tebliği ifa etmezsen onun elçiliğini yapmamış olursun ve Allah, seni insanlardan korur. Şüphe yok ki, Allah, kâfir olan kavme, doğru yola gitmek hususunda başarı vermez.*”²³⁵

“يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ” ibaresinde “eyyuhe” uzağa hitaptır ve burada peygamberimizin yüksek makamına işaret etmektedir. “الرسول” risalet makamına işaret etmektedir.

“وَأِنْ لَمْ تَفْعَلْ” yani, sana nazil olan her şeyi halka ulaştır. “بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ” sana emrolunduğu gibi her şeyi ulaştırmazsan “فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ” risalet olduğun şeyi ulaştırmamış olur ve ondan bir şeyi eda etmemiş olursun. O emirlerden hiçbirini bir diğerine karşı öncelikli değildir. Eğer onlardan bazılarını eda etmezsen, hiçbirini yapmamış gibi olursun. Bir kimsenin o emirlerin bir kısmına iman etmemesi halinde, hiçbirine imam etmemiş sayılması gibi.²³⁶

Ayette iki nükte açık bir şekilde beyan edilmiştir. Biri Allah tarafından emredilen yeni desturu halka ulaştırması, ikincisi ise, bu iblağın neticesinde mümkün olan tehlikelere karşı Allah'ın resulünü koruyacağı vaadidir. Ayette önemli bir emirden bahsedilmektedir. Bu emir her ne ise, Resulullah onu tebliğ etmekten endişe duymakta

²³³ Tabâtabâî, XVIII, 255.

²³⁴ Fetih, 48/2-3.

²³⁵ Maide, 5/67.

²³⁶ Zemahşeri, I, 659.

ve o emri başka bir münasip vakte kadar ertelemek istemektedir. Eğer bu korku ve tahir düşüncesi olmasaydı, ayetteki ikaza gerek kalmazdı. “وَلَوْ أَنَّ لَم تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ”. Efendimiz bu emrin tebliğinde bir takım tehditler ön görmekteydi, tabi ki tehdit kendi şahsi canına yönelik değildi. Zira o hazret, kendi canını Allah rızası için kurban etmekten sakınmaz ve hatta en küçük ilahi bir emri bile kendi kanı pahasına söylemekten kaçınmazdı. Bazılarının iddia ettiği *can güvenliğinden dolayı endişedeydi* sözü, o hazretin yaşamına bakılınca otomatik olarak tekzip olmuş oluyor.²³⁷

Resullulah’a gelen desturları ki, Rabbi tarafından ona nazil olmuştur, en kâmil surette halka ulaştırmak zorundaydı. Çünkü hiçbir şeye itina etmez ve hak kelimeleri ile arasında herhangi bir engel tanımazdı. Bu suret dışında kendisine yüklenen risalet görevini yapmamış olur. Lakin Allah halka karşı onu koruyacağını kendi uhdesine almıştır ve her kim Allah’ın korumasına girmişse, hiç kimse ona zarar veremez. İnançta hakkın kelimesinin müphem olması yakışık olmaz ve vacip olan, tam ve açık olarak beyan edilmelidir. Hak kelimesi beyan edildiği vakit, kalpleri hidayete hazır olanların içine işler velakin söz müphem olursa kalpleri hazır olmayanlarda bir yumuşama olmaz: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ”²³⁸

2.3. DİĞER PEYGAMBERLER

2.3.1. Hz. İdris (a.s)

2.3.1.1. Makam Yüceliği ve Sadakatta

- *وَأُذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرِيْسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا*

*Kitap’ta İdris’i de an. Şüphesiz o, doğru sözlü bir kimse, bir nebî idi... ve biz onu yüce bir makama yükselttik.*²³⁹

Hz. İdris’in amelî siresine Kur’ân’da icmalen işaret etmesine rağmen, o hazret için zikrolunan güzel isim ve sıfatlar, birçok marifeti kapsamaktadır. Bu ayetlerde Allahü

²³⁷ Tabâtabâî, VI, 44.

²³⁸ Seyyid Kutub, II, 939.

²³⁹ Meryem, 19/57.

Teâlâ onu güzel sena ile övmüş; sadık, salih ve sabırlılar zümresinden saymıştır ve onu yüksek bir makama çıkardığını haber vermiştir.

Zahiren “صديق” kelimesi sıdk kelimesinin mübalağa babına girmesiyle oluşmuştur ve sıddık o kimseye denir ki sıdkında mübalağa eder yani yaptığı şeyleri söyler ve söylediği şeyleri ise yapar. Kısacası sözü ve ameli bir olan kimsedir.²⁴⁰

“نبي” (nebi) kelimesi “feil” kalıbı ve vezninden ve “n-b-e” (önemli haber) maddesinden alınmıştır. Enbiyayı böyle adlandırmanın sebebi, Allah’ın vahyi sayesinde gayb âleminde haberdar olmalarından dolayıdır.

Hz. İdris hakkında beyan olan özelliklerden biri de ilahi rif’at bulmasıdır. “وَرَفَعْنَاهُ” Hz. İdris hakkında beyan olan özelliklerden biri de ilahi rif’at bulmasıdır. “مَكَانًا عَلِيًّا” *biz onu yüce bir makama yükselttik*. Allahü Teâlâ kendisi refi ve yüksek makam sahibi olduğundan, insanı da yüksek derecelere nail ediyor. Kur’ân-ı Kerim’de müminler hakkında şöyle buyuruyor: “يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ” *“iman etmiş olanları ve ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın.”*²⁴¹ Ancak Hz. İdris hakkında çoğul tabiri ile buyuruyor ki, biz onu yüce bir makama yükselttik. Zira tüm müdebbirler Allah’ın desturu üzere o hazretin yücelmesinde pay sahibiydiler.²⁴²

Enes b. Malik (radiyallahü anh)’den nakle göre onun yükselişinden kasıt, dördüncü semaya yükseltilmesidir. İbni Abbas’tan nakle göre de altıncı semaya yükseltilmesidir. Hasan’dan nakle göre ise cennette ondan daha yüksek bir yer yoktur.²⁴³

Allame Tabatabai şöyle diyor: Allah’ın onu yükselttiği “yüksek mekân”dan kasıt kurb derecelerinden biridir. Zira mekânsal yükseliş ve yüksek bir yere çıkarmak her ne kadar tasavvur edilen en yüksek mekân dahi olsa herhangi bir meziyet olarak sayılmaz.²⁴⁴ Bu konunun açıklaması şöyledir ki, uluv iki kısımdır: mekân yüksekliği ve makam yüksekliği. Mekân yüksekliğinin hiçbir iftihar edilecek yönü yoktur. Zira onda olan yükseklik itibari ve nispidir. Farklı nispetlere göre değişir. Bundan dolayı mekânsal âli ve dani arasında bir fark yoktur. Ta ki mekânı âli olanın kendisi de hakikatten yüksek ve yüce olsun. Ulviyetin kaynağı ilahi zatın kendisidir. Allah zati olarak yücedir ve onunla

²⁴⁰ Kiraati, VII, 285.

²⁴¹ Mücadele, 58/11.

²⁴² Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 227.

²⁴³ Zemahşeri, III, 25.

²⁴⁴ Tabâtabâi, XIV, 65.

irtibatı olan her şey de yücelir.²⁴⁵ Eğer insan, ister mekân isterse makam olarak yükselmek isterse yüksek olanla irtibat kurmalıdır.

Allahü Teâlâ'nın kendisi zati olarak yücedir, insânlar içinde birtakım derekeler ve dereceler karar kılmıştır. İnsan ne kadar Allah'a yaklaşırsa derece alır ve uzaklaştığı oranda ise derekeye giriftar olur. Hz. İdris'de yüce mertebelerin sahibiydi. Bundan dolayı hem en iyi şekilde tevhid dersini almış hem de en iyi şekilde beşeriyete öğretmişti. Zira o, Hz. Nuh'tan önce olan birçok peygamberlerin silsilesinin başıdır. O; salih, sabir, yüksek merhalelere ulaşmış risalet sahibi sıddık bir peygamber idi.²⁴⁶

Her kim ölümden sonra amelleri tartıldığında hasenatı seyyiatından fazla olursa İdris (a.s) gibi olacaktır ki Allahü Teâlâ onu kavmine öncü karar kılmıştır ve semaya yükselmeden önce onlara ilim ve marifet öğretmiştir. Kısacası biz Kur'an'da onun hakkında gelen bu sözlerle iktifa ediyor ve onun Benî İsrâil'in eski peygamberlerinden olduğuna inanıyoruz.²⁴⁷

2.3.2. Hz. Hud (a.s)

“إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ” *“Şüphesiz ki ben, Rabbim ve Rabbiniz Allah'a dayandım; yeryüzünde yürür hiçbir mahlûk yoktur ki o, onun alnına düşen saçlardan tutup çekmesin, onun mukadderatını tayin etmesin ve şüphe yok ki Rabbim, dosdoğru yoldadır, bütün kudretiyle beraber adaletiyle, lütfüyle hükmeder.”*²⁴⁸

Hud aleyhisselam büyük peygamberlerdendi. Öyle ki Kur'an-ı Kerim onu ilim ve amelde kâmil olan insanlar gibi insanlık camiasına tanıtmaktadır. O hazret gaybi ilimler ve marifetler ile elde ettiği bilgilerini beyan etmiştir.

O, bütün her şeyin ve kendisinin Rabbi olan Allah'ın güçlü ve kudretli olduğu aşikâr olan hakikati bulmuştu. “مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا” kavminden öfkeli olanlar dört ayaklılardan başka bir şey değillerdi ve Allah onların tüm maharetlerini elinde tutarak galip sıfatı ile onları mağlup etmişti. Davet sahibinin kendinde bulduğu bu hakikat, onun

²⁴⁵ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, VI, 227.

²⁴⁶ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, VI, 234.

²⁴⁷ Seyyid Kutub, IV, 2315.

²⁴⁸ Hud, 11/56.

kalbinde herhangi bir şek ve tereddüde yer bırakmamaktadır ve o hakikat ulûhiyettir ki mümin kulunun kalbinde ebediyen tecelli etmektedir. Hud (a.s) ilahi gücün yardımını ile yaptığı bu tahaddide ve onun kahir yönünü beyan etmekteki muradı, inzar ve tehdittir.²⁴⁹

Hud (a.s)’un kati surette kavmine ölüm tehlikesinden amandayım demesinin sebebi, onun kendisini risalete seçen Rabbine olan tevekkülü idi ve risaleti gereği davet vazifesini ona güvenerek yapıyordu. Bundan dolayı emniyette olacaktır. Zira her şeyin tedbiri onun kudret ellerindedir ve kendi daveti için seçtiği kulunu da koruyacaktır. İşte böyle bir inanca sahip bir şahıs ile toplumun ileri gelenleri ve diğer tabakalardaki kimseler onunla mübareze edecek ve onu yok etmenin peşine düşeceklerdir. İşte bundan dolayıdır ki onun güvenliği harikulade bir durum ve Kibriya makamının hifazeti dışında olmayacaktır.²⁵⁰

Tüm maddi imkânlardan mahrum olan ilahi bir insan, varlıklı ve bütün imkânlara sahip kimselere karşı mübareze için kalkarak şöyle diyor: “Hiçbir şey yapamazsınız” ve onlara karşı galip oluyor. Bu amel kendi başına bir mucizedir. Zira normal durumda, mahrum bir kimseyi yok etmek, müstekbirler için kolay bir iştir. Bundan ötürü mahrum olan kimse ilahi gaybi kudrete dayanmaz ise normal şartlarda kazanması mümkün değildir.²⁵¹

“دابه” kelimesi yeryüzünde hareket eden her türlü canlı anlamındadır ve bütün hayvanları kapsar. “nasiye” (saçın ön kısmından tutmak) ise güç ve kudretin en hat safasından haber veren bir kinayedir. Allah’ın sırat-ı müstakimde olmasının manası ise, onun mahlukatı arasında sabit ve hiç değişmeyecek sünnetinin olduğuna işarettir. Şöyle ki, işleri belli bir düzende yani adalet ve hikmet üzere tedbir etmesidir. O her zaman hakkı galip kılmakta batılı ise rüsva etmektedir.²⁵²

Binaenaleyh, hiçbir canlı nasiyesiz (güçsüz) değildir ve hiçbirinin nasiyesi ise ne kendi elindedir ne de Allah’tan başkasının elindedir. Zira Allah Rabbu’l-Alemîn’dir ve Rabbu’l-Alemîn ise varlık âleminin tümünü sıratı müstakime doğru tedbir etmektedir. Bu makamda iki tane sınırlandırma (hasr) vardır: Biri işlerin tedbirinin yalnız Rabbu’l-

²⁴⁹ Seyyid Kutub, IV, 1900.

²⁵⁰ Hemedani, XIII, 135.

²⁵¹ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 292.

²⁵² Tabâtabâî, X, 304.

Alemîn'in ihtiyarında olması ki bu tevhid-i rubûbiyeti gerektirir. Diğerisi ise Allah'ın işleri yalnız sıratı müstakim üzeredir ve onda herhangi bir inhıraf söz konusu olamamasıdır.²⁵³

Geçen konudan anlıyoruz ki; Allah'ın her yönlü rubûbiyetine teveccüh etmek, ona tevekkülün zeminesini hazırlamaktadır. “تَوَكَّلْتُ” “رَبِّي وَ رَبِّكُمْ” tevekkül, şecaatin ön hazırlığıdır. “إِنِّي تَوَكَّلْتُ” “فَكِيدُونِي جَمِيعاً” Allah'a dayanarak dünyanın karşısında durulabilir. Hiçbir varlık Allah'ın iradesi olmaksızın bir başkasına zarar verme gücüne sahip değildir. “مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَّتِهَا” “فَكِيدُونِي جَمِيعاً” Allah'ın her şeye hem kâmil bir sultası vardır hem de Allah adildir.²⁵⁴

2.3.3. Hz. Sâlih (a.s)

2.3.3.1. Mutlak Kullukta Rubûbiyet Tecellisi

وَ إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا “فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ” *Semûd toplumuna da, kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik de onlara: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka gerçek ilahınız yoktur. Sizi topraktan yaratıp ve yeryüzünde sizin yaşamanızı veya orayı bayındır hale getirmenizi sağlayan O'dur. O halde O'ndan bağışlanmanızı dileyin de, O'na yönelip tövbe edin. Şüphesiz ki, benim Rabbim kendisine yönelen herkese, her zaman yakınlık gösterir ve dualarına cevap verir.*²⁵⁵

Bu ayet Salih Peygamber'in ve Semûd Kavmi'nin hikâyesini açıklamaktadır. Hz. Salih (a.s) Hz. Nuh ve Hud (a.s)'dan sonra risalete ulaşan üçüncü peygamberdir. Varlık âleminin var oluşu, Allah'a kulluk içindir. Kur'ân ayetlerinde şöyle ifade edilmiştir: “Biz her ümmet için bir peygamber gönderdik ki, hepsinin müşterek sözü olarak Allah'a kulluğa davet etmeleri idi”. Allah'a kulluğun felsefesi ve delili, O'nun insanlara olan sınırsız lütfüdür. Hz. Salih (a.s)'ın özelliklerinden biri, onun imtihanı ve çektiği belalar idi. Onun kavmi diğer kavimlere nispeten refah içindeydi ve en varlıklı kavimdi. O, Hazret-i Allah yolunda birçok eziyet ve musibetlere sabretti, en sonunda Allah Azze ve

²⁵³ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, VI, 305; Hemedani, VIII, 426.

²⁵⁴ Kıraati, V, 340.

²⁵⁵ Hud, 11/61.

Celle onun ile kavmi arasında onu ve ona inananları kurtarıp, inkârcıları helak etme şeklinde hükmetti.

Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin...” İbadet ve tapmak, Allah’a karşı tam teslimiyet ve boyun eğiş ile kulluk etmek demektir. Tam ve kâmil kulluk, tahayyür ile ikizdir. (Yani, hayranlık ile bitişiktir). Zira Allahü Teâlâ fikirden ve aklın ihatasından daha üstündür ve mahlûk, O’nun sıfat ve makamına ulaşp O’nu derk etmekten aciz ve mütehayyirdir.²⁵⁶ “اعْبُدُوا اللَّهَ” cümlesi, sınırlandırma makamındadır. Yani şöyle buyruluyor: Yalnız ona tapın ve ondan başka sizinle Allah arasında şefi olacaklarını zannettiğiniz ilahları bırakın ve onlara tapınmayın. Sınırlandırma içeriğini ifade eden bahsimizin konusundaki delilimiz, bir sonraki cümlede buyrulmaktadır: “مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ”: ondan başka mabudunuz yoktur. Onlar putperest idiler ve putların onların menfaatlerini karşılayacaklarını zannediyorlardı. Hz. Salih ile delilinin özü “la ilahe illallah” idi ki, hem ispat boyutunu ifade ediyor “اعبدوا الله” hem de bu tabirle “ما لكم من اله غيره” nefy boyutunu gösteriyor.²⁵⁷

“هو أنشأكم من الأرض و استعمركم فيها” “O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi.”²⁵⁸ Ragıp şöyle diyor: “انشأ” kelimesi, bir şeyin var olması ve terbiyet edilmesi manasına gelmektedir ve daha fazla canlılarda (ki daha fazla terbiyete ihtiyaçları vardır) kullanılmaktadır. Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ” “De ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O’dur.”²⁵⁹

“عمار” kelimesi *harap* kelimesinin zıttıdır. Abad ve bina etmek manasınadır, İmaret kelimesi, yeri tabii halinden çevirip ona bir kalıp vererek onda olan faydalardan istifade etmektir. Örneğin; harap ve kullanılamayacak durumda olan bir evi elden geçirerek kullanılacak hale getirmek, mescitte değişiklik yaparak ibadete daha şayeste olmasını sağlamak, arsayı işleyerek ziraat edilecek bir hâl aldirmek, bağı meyve verecek hale getirmek veya ekilecek bir hâl almasını sağlamak böyledir. İsti’mar kelimesi imaret

²⁵⁶ Hasan Mustafavi, *Tefsiri Ruşen*, Merkezi Neşri Kitap, Tahrân H.Ş. 1380 XI, 237.

²⁵⁷ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 315.

²⁵⁸ Hud, 11/61.

²⁵⁹ Mülk, 67/23; Ayrıntılı bilgi için Bkz., İsfehani, Hüseyin İbni Muhammed Rağibi *el-Müfredat fi Ğerib-ul Kur’ân*, Dar-ul İlim, Beyrut H.K. 1412, IV, 339.

talebi manasına gelmektedir. Öyle ki, bir insandan yeryüzünü abad etmesini istemek ve bu sayede onda olan faydalardan yararlanılabilmesini sağlamaktır.²⁶⁰

“هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا” cümlesinin manası, geçen açıklamalara binaen şöyledir: Allah sizi, yeryüzünün barındırdığı element ve maddelerden var etti veya başka bir tabirle; yeryüzünde ismi insan olan bir hakikat var etti, daha sonra onun tekmline yönelerek yavaş yavaş terbiye etti, yeryüzünde bir takım tasarrufta bulunmasını fitratına yerleştirdi ve onu öyle bir hâle getirdi ki orda yaşaması ve ihtiyaçlarını ve eksikliklerini gidermesini sağladı. Kısacası buyrulmak istenen; sizin ne var olmanızda ne de bekânızda bu putlara ihtiyacınız bulunmamaktadır ve siz yalnız Allah’a muhtaçsınız.²⁶¹

Demek ki Hz. Salih’in kavmine dediği; “هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا” sebep ve delil makamında daveti için bu cümleye istidlal ediyordu. Daveti şuydu: “يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ” (kendisinden başka ilah olmayan Allah’a ibadet edin.) Delili budur ki, o sizi yerden ve yerde var etti ve yeryüzünün abat olmasını size bıraktı.

Mümkinâtın menşei Subhan olan Allah’tır. O insanlara kudret verdi ve yeryüzünü insana ram etti ki insanlar abat etsinler. Hz. Salih, Semut Kavmi’ne dedi ki: Sizin varlığınızın aslı ve varlıktaki kemaller ile olan irtibatınız yalnızca Allah ile dir.²⁶²

Yaratıcı olan Allah’a inanç, putperestlerin kalbinde de vardı. Lakin rab ve müdebbir unvanı ile değil.²⁶³ Müşriklerin putlara tapma bahanesi şuydu: Allah beşerin fehiminin onu ihata edebilmesinden daha azametlidir ve beşerin ibadetlerinin ona ulaşabilmesinden, yücedir. Bundan dolayı mecburen Allah’ın kullarından şerafet sahibi olan ve yeryüzünün düzeni ve tedbir işlerini kendilerine bıraktığı bir takım kimselere tapınmalıdır. Ta ki böyle yaparak o mahlûkun katına yakınlaşıp onun karşısında boyun eğerek onun rızayeti kazanılsın. Böylelikle, hayırlar onlara ulaşacak, gazabından âmânda olunacak ve bu ilahlar Allah katında onların şafii olacaktır. Onlara göre, Allah tüm ilahların mabudu ve tüm rablerin Rabbidir ve bütün işler ona dönecektir. İşte, ikilik ve şirk bu esas üzerine dayalıdır. Onların inancına göre bu üstün ve şerefli varlıkların dışında insanla Allah arasında hiçbir vasıta yoktur. Bu vasıtalar kendi işlerinde tesir etme ve şefaet etmedir ve müstakildirler. İşte Hz. Salih bu yanlış düşünceyi yasaklamıştır. Zira eğer Allah bizi var

²⁶⁰ İsfehani, II, 648.

²⁶¹ Tabâtabâî, X, 311.

²⁶² Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 317.

²⁶³ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, 346.

etmiş ve yeryüzünün abat olmasını bize vermişse demek ki onunla bizim aramızda en yakın bir vasıta vardır. Bu vasıta, nizam âleminde munazzam ve cari olmuş ve hiçbirinin herhangi bir istiklali bulunmamaktadır ki insanlar onlara ne umutlarını bağlasın ne de onların gazap ve şerlerinden korkuya kapılsın.²⁶⁴

Rabbın tedbiri ve rubûbiyet sıfatı sürekli varlık feyzinde bulunması ve emsalleri yenilemek suretiyle varlıkların yaratılışının hedefi olan kemale doğru yönlendirmesinden ibarettir. Bu esasa binaen, yaratıcı ile varlıkların arasındaki rabıta, zati ve kopmaz bir bağıdır. Nasıl ki geniş imkân sahnesinde oluşturduğu ve yarattığı şeyler fenayı kabul etmezler ve yine, garib ve mucip sıfatları hilkat sıfatının lâzımesidir ve hakiki ihata ve varlık vücudunun feyzinden ibarettir. Zira her var olanın sürekli bir takım ihtiyaçları oluşmakta ve tekvini dil ile kendi varlık haddi miktarınca yaratıcıdan o ihtiyaçlarını istemektedir ki bu vesile ile kemale ve maksadına doğru gidebilsin.²⁶⁵

Bu yöndendir ki devamına şunu ekledi: “فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ”. “Fa” harfini cümle başına getirerek, neticeyi kapalı olarak delillendirdi. Bu ifadenin özeti şöyledir: Allah’ın tek mabut olduğu size sabit olunca, O’na tapmanız vaciptir ve O’nun dışındakileri bırakmalısınız. Çünkü yalnız o sizin yaşamınızın var edicisi ve müdebbiridir. Öyleyse Allah’tan isteyin, emre itaatsizliğinizde ve putlara tapmanızda sizi bağışlasın ve O’na iman getirerek ve O’na taparak kendisine geri döndürsün, o yakın ve cevap verendir.

Bahsi geçen cümlede, bir önceki cümlelerin sebebi olduğunu söylemiştik ve yine mağfiret talebini de “إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ” bu cümle ile sebeplendirmiştir. Bunun sebebi kendi zikrettiği delilden netice almasıdır. Allah, yaratılış işine, insanın terbiye ve tedbirine ve onun yaşamına yön veren tek hakikattir ve âlemde O’ndan başka hiçbir varlığın ve sebeplerin herhangi bir istiklali yoktur. Hatta Allahü Teâlâ bütün bu sebeplere yön veren ve özelliklerini bahşedendir ve o sebepte başka bir sebebi vücuda getirmekte ve harekete geçirmektedir. Demek ki, Allahü Teâlâ insan ile hacetlerinin ve sebeplerin arasında olan irtibatı oluşturmakta ve hepsini ihata etmektedir. Öyleyse Allah insanlara sebeplerden daha yakındır. Bundan dolayı müşriklerin zannettiği gibi, Allah ile insanların arasında o kadar çok fasıla var ki ne insan aklı ne de ibadetleri ona ulaşabilir, düşüncesi batıl olacaktır. İşte bundan dolayı O bize her şeyden daha yakın olduğundan, kesinlikle bize

²⁶⁴ Tabâtabâî, X, 311.

²⁶⁵ Hemedani, XIII, 135; VIII, 434.

cevap da verecek olan O olacaktır ve hâl böyle iken ondan başka mabut olmadığına göre bize gerekli olan O’ndan mağfiret talep etmemiz ve ona doğru dönmemizdir.²⁶⁶

Salih Peygamber (a.s) kavmini davet için söylediği bu kısa cümlede tevhidin erkanı, zati sıfatları ve fiili tevhidi de talim etmiş ve insanların önüne sunmuştur. Hissi delillerle ispat etmiştir ki Yüce Yaratan insanı topraktan yaratmış ve onu varlık âleminin bir mahsulü olarak tanıtmıştır. Akıl gücüyle ona fazilet vererek yeryüzünde olan kabullenme gücü ile orayı kendisine asayiş mekânı haline getirmesini sağlamıştır.

2.3.4. Hz. İsmail (a.s)

2.3.4.1. İlahi Emri Kabullenmede

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ “*İbrâhim’le beraber koşup gezecek çağa gelince İbrâhim, oğulcağızım demişti, ben rüyamda, seni kestiğimi gördüm, bir bak, düşün, sen ne dersin buna? O da babacığım demişti, ne emredildiyse sana onu yap, Allah dilerse beni sabredenlerden bulursun.*”²⁶⁷

Allahü Teâlâ İbrahim’e sabırlı bir çocuğunun olacağını müjdelemişti. Oğlu iş görebilecek yaşa vardığı vakit, İbrahim ona kendisini kestiğini gördüğü rüyasını anlattı ve görüşünü sordu. Oğlu hiç tereddütsüz babasına, Allah’ın emrine itaat etmesi yönünde görüş belirtti.

Burada bir şey hazf olmuştur ve kelamın takdiri şöyledir: “فلما ولد له و نشا و بلغ معه” (Allah ona bir oğul verdi ve o çocuk rüşt edip çalışacak yaşa geldi.) Çalışacak yaştan kasıt, genel olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme safhasına gelen kimsedir ve bu buluş yaşıdır.

“قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ” cümlesi İbrahim’in rüyasını anlatmaktadır. “انى” tabirinden anlaşılan bunu sürekli gördüğü idi.

“فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى” “tera” kelimesi burada, görme manasında değil de inanç ve itikat manasına gelmektedir ve “rey” kökünden türemiştir. Yani *görüşün nedir?* anlamında olup

²⁶⁶ Tabâtabâî, X, 312.

²⁶⁷ Saffat, 37/102.

şöyle demek istemiştir: Kendi alın yazın için düşün ve karar ver ki benim de teklifim belli olsun. “قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ” bu ayet oğlunun babasına vermiş olduğu cevaptır. “Babacığım emrolunduğun vazifeni yap” cümlesiyle başının kesilmesine razı olduğunu göstermektedir. Burada dikkat çeken şey, bu rızayeti emir fiili ile söylemesidir ve yine “benim başımı kes” değil de “sana emredileni uygula” demesidir. Bu durum babasının bu işe görevlendirildiği ve bunu yapmaktan başka bir çaresinin olmadığına işaret etmektedir.²⁶⁸

Hilkat kemalâtı tarikinde ve nefsanî faziletler yolunda süluk ederek bir makama ulaştığı vakit, ona vahyettik ki tevhidte fena ile ve Rabbine karşı tam bir teslimiyetle onu kessin. Ona bu haberi verdi baş eğerek teslim oldu. Sonra kendisini Cebrail'in eline kesilmek için feda etti ve Allah onu kurtararak selam ile yâd etti.²⁶⁹

“Ben rüyamda senin başını kestiğimi gördüm” dedi ve rüyanın tabirini zikretti. Denilmiştir ki o, *terviye* gecesinde rüya gördü. Sanki biri ona, “Allah oğlunun başını kesmeni sana emretti” dedi. Sabah olunca acaba bu rüya şeytandan mı yoksa Allah’tan mı, diye düşündü. O günden sonra bu rüyayı gördüğü gün, *terviye* günü olarak adlandırıldı. Sonraki akşam da aynı rüyayı gördü ve anladı ki bu rüya Allah tarafındandır. Bundan dolayı o güne arefe denildi ve üçüncü gecede aynı rüyayı görünce artık o gün oğlunun başını kesmeye himmet etti. Bundan dolayı o güne kurban günü denildi. Yine denilmiştir ki; melekler ona müjde verdiklerinde dediler ki; o zibhullahtır ve doğup çalışacak yaşa geldiğinde, ettiğin ahde amel et bak ne göreceksin?

“افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ” “görevlendirildiğin şeyi yap” demektir. Eğer neden Allah’ın emri hakkında meşveret ettiği sorulursa deriz ki, o meşverete göre amel etmek için meşveret etmedi aksine bu imtihana karşı oğlunun sabitkadem, sabırlı ve menus olduğunu görmek istedi.

Eğer neden uyanıkken değil de rüyada bu emri aldığı sorulursa şunlar söylenebilir: Yusuf aleyhi selam da babası ve kardeşlerinin secde edeceklerini rüyasında görmüştü ve babasına vahiy gelmemişti. Yine, efendimize Mescid-i Haram'a gireceği rüyasında vaat edilmişti ve bunun gibi diğer peygamberlerin rüyaları da vardır.²⁷⁰

²⁶⁸ Tabâtabâî, XVII, 153.

²⁶⁹ İbn Arabî, II, 183.

²⁷⁰ Zemahşeri, IV, 54.

Bu ayetten istifade edilen konu, İbrahim'in rüyasının Rabbi tarafından bir emir olduğu ve ona vacip kılındığıdır. Zira emir kipi zahiren vacibe delalet etmektedir. Bu yönden, “قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ” Allah’ın emri idi. Bazı rivayetlere göre şeytanın İbrahim'e rüyanın hüccet olmadığını ve İsmail'i kurban etmenin nefs-i zekiye katletmek olduğunu ve günahsız birini öldürmek sayıldığını telkin etmiştir. Diğer taraftan da şeytan, İsmail'e bu işe karşı gelmesini telkin etmesine rağmen etki edememiş ve “سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ” الصَّابِرِينَ” cümlesinden de anlaşıldığı üzere İsmail'in makamı Allah yolunda kurban olmaya hazır olduğunu göstermektedir.²⁷¹

İsmail (a.s.)'in hiç düşünmeden hemen cevap vermesi: “Ey babacım! Sana emredilen şeyi yap ve beni Allah’ın fazlı ve lütfü ile sabredenlerden bulacaksın” sözünde kesilmeye işaret etmemesi onun edebinden ve Allah’ın emrine olan duyarlılığındandır ve Allah’ın ona bahşetmiş olduğu sabrı kullanmasındandır.²⁷²

“وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ” “Ona büyük bir kurbanı fidiye (oğluna karşı bedel olarak) verdik.”²⁷³

“فداء” lafzı, bir şeyin yerine ondaki zararı yok etmek için konulan başka bir şey manasını ve “ذبح” kesilen mezbuha anlamını taşımaktadır ve maksat fidiye karşılığında kurtarılan esir için verilen şeydir.²⁷⁴

Evet, sebir adındaki halvet dereye vardıkları vakit, İbrahim aleyhi selam oğlunu Allah’ın kendisine verdiği emirden haberdar etti. İsmail dedi ki: Babacım! Bu iple çırpınmamam için ellerimi ve ayaklarımı bağla ve elbiseni topla ki kanımla kirlenmesin ve annem o kanı üzerinde görmesin ve bıçağını tizleştir ki boğazımı çabucak kessin ve ben de çabuk rahata kavuşayım çünkü ölüm zordur. İbrahim dedi: “Oğlum! Gerçekten de Allah’ın emrine itaat edebilmem için ne kadar da iyi bir yardımcısın.” İşte burada İbni İshak hikâyeyi şöyle naklediyor: İbrahim eğildi ve elindeki bıçakla oğlunun boğazını kesmek istedi. Cebrail onun bıçağını çevirdi ve İsmail'i onun elinden kenara çekti. Diğer taraftan da İsmail'in yerine getirdiği koçu koydu ve sol taraftan Hıf mescidinden bir ses yükseldi: Ey İbrahim! Rüyanı tasdik ettin ve Allah’ın emrini yerine getirdin.

²⁷¹ Tayyib, XI, 176.

²⁷² Hemedani,

²⁷³ Saffat, 37/107.

²⁷⁴ Tabersi, *Mecmeul Beyan fi Tefsir'l Kur'ân*, VIII, 709.

Neden bu meseleye “zıbh-i azim” denilmiştir, suali neticesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür: Mücahit, kabul olması hıسابıyla böyle denmiştir, demektedir. Bazılarına göre de, o koç kırk mevsim cennette otlanmış olmasından öyle denmiştir. Bu görüş “Said İbni Cubeyr” e aittir. Bir başka gruba göre de koç anne ve babası olmadan oluşmuştur ve başka görüşe göre de, azim bir kul için kurban olacağından böyle denmiştir.²⁷⁵ Bütün bu yönlerin zıbh-i azimde toplanması ve farklı açılardan azametinin olmasını engelleyen bir mani yoktur. Bu kurbanlığın azametinin nişanelerinden biri de bunca geçen yıllara rağmen yıldan yıla daha fazla genişlemesi ve şimdi ise her yıl milyonlarca insanın o zıbh-i azimi yâd ederek kurban kesmesi ve hatırasını canlı tutmasıdır.²⁷⁶

2.3.4.2. Rıza Makamını Kazanmada

“وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا” “وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا

*“Kitapta İsmail’i de an; şüphe yok ki o, vaadinde gerçekte ve insanlara gönderilmiş olan bir peygamberdi. Ehline, ayaline namaz kılmalarını, zekât vermelerini emrederdi, Rabbinin katından da rızasını kazananlardandı.”*²⁷⁷

İşte bu İbrahim oğlu İsmail (a.s)’dir ve Allah onu birkaç sıfat ile vasıflandırmıştır. İlk olarak, “إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ” ifadesi, İkinci olarak, “وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا” ve üçüncü olarak, “وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا” ifadesidir. Dördüncüsü ise, “وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ” ifadesidir.²⁷⁸

Hak Teala Hz. İsmail’e şerafet ve ikramından dolayı sözünde duran sıfatı ile (صَادِقَ) onu yâd etmiştir. Gerçi bu sıfat diğer peygamberlerde de vardır. İbni Abbas’tan nakledilmiştir ki, arkadaşı olan birine bir yerde onu bekleyeceğine dair söz vermiş ve tam bir yıl onu beklemiştir ve yine, kendisi ile Allah arasında başın kesilmesi olayına sabredebileceğine dair söz vermiş ve vefa etmiştir.²⁷⁹

“سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ” dediği vakit, ıslah ve ibadet işine ilk olarak kendi ailesinden başlamıştır. Çünkü onların diğer halka oranla öncelikleri vardır. “وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ” “الْأَقْرَبِينَ، وَ أْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ، قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا

²⁷⁵ Razi, XXVI, 351

²⁷⁶ Mekarim Şirazi, XIX, 117.

²⁷⁷ Meryem, 54-55.

²⁷⁸ Razi, XXI, 550.

²⁷⁹ Taberi, IX, 120.

göre onun ehli ümmetinin tamamı ve akrabalarıdır. Çünkü peygamberlerin ümmetleri onların akrabaları mesabesinde dir.²⁸⁰

“رَسُولًا نَبِيًّا” yani İsmail (a.s) hem risalet hem de nübüvvet makamına sahipti.

“وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا” “marzi” (razı olunmuş): her zaman Allah katında beğeniliyordu. Allah ondan razı idi ve o Allah’ın marzi’si idi. Bu söz onun bütün fiillerinin, amellerinin, ahlakının, sözlerinin ve itikadî işlerinin ilahi desturlar ile mutabık olduğunun delilidir ve hakkın rızasına muhalif olacak hiçbir amel işlememiştir. Rıza makamı bütün makamların üzerinde bir makamdır. Bizim görüşümüze göre bu cümle övgünün en doruk noktasıdır. Zira Allah’ın “marzi”si olan kimse her itaatinde onun en yüksek derecesine nail olandır.

Rabbi katında “marzi” olmaktan kasıt; onun amelinin değil, nefsinin marzi olmasıdır. Bazı müfessirler de bu manada yorumlamışlardır. Çünkü lafzın mutlak gelmesi, rızanın amele mahsus takyidi ile uyuşmamaktadır.²⁸¹ Rıdvan ve rızayet makamı enbiyanın en büyük isteğidir.

2.3.5. Hz. Zülkifl (a.s)

2.3.5.1. Sabır Makamında

“وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ” *“İsmail’i, İdris’i ve Zülkifl’i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi.”*²⁸²

İsmail (a.s) Rabbinin, kesilmesini istemesi imtihanına karşı sabretti ve teslim olarak dedi ki: “يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ” *“Dedi ki: Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.”*²⁸³

İdris (a.s) hakkında ise önceden dediğimiz gibi yaşamının zaman ve mekânı meçhul idi. Denilmiştir ki; Mısırlılar onun ölümünden sonra ona tapıyorlardı ve onun hakkında birçok efsane uydurdular. Bu vasıfla o, beşerin ilk muallimidir, ziraat ve sanat

²⁸⁰ Zemahşeri, III, 24.

²⁸¹ Tabâtabâî, XIV, 64.

²⁸² Enbiya, 21/85.

²⁸³ Saffat, 37/102.

öğretmiştir. Lakin bu konuya ait herhangi bir delil bulunmamaktadır. Yalnız biliyoruz ki o sabredenlerdendir. Onun sabrı Allah'ın kalıcı kitabında yer edecek türdendi.

Zülkifl /a.s)'in da yaşamının zaman ve mekânı hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tercih edilen görüşe göre Beni İsrail peygamberlerindendi. Bazılarına göre, bir peygamberin yanında ve hizmetinde bulunan salih bir kimse idi, gündüzleri oruç tutar ve geceleri de ibadet ederdi. Sinirlenmeme ve hakka tabi olma kararı almış ve tıpkı 1 kararına göre de amel etmiştir. İşte Allah bundan dolayı onu mükâfatlandırmıştır.²⁸⁴

Zülkifl hakkında denilmiştir ki o İlyas'tır. Yahut o Zekeriya'dır. Bazılarına göre, Yuşa bin Nun'dur. Ve yine denilmiştir ki enbiyadan beş kişinin iki ismi vardır: İsrail-Yakup, İlyas-Zülkifl, İsa-Mesih, Yunus-Zunnun, Muhammed-Ahmed. (salavatullah ve selamuhu aleyhim ecmain).²⁸⁵

Allame Tabatabai şöyle söylüyor: Allahü Teâlâ bu saygın şahsın adını Kur'ân-ı Mecit'te zikretmiş ve onu enbiyalardan saymıştır. Onu övgüyle yâd ederek, kendisini seçkin kimseler arasında tanıtmıştır. Zülkifl'i sabirinden saymıştır. Rivayetlerde de bu iki peygamberin isimleri görülmektedir.²⁸⁶

Allah'ın “كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ” sözü onların hepsinin Allah'ın emrini ihya etmede ve dine yardımda çıktıkları eziyetlere sabırlı olmalarındandır.²⁸⁷ İsmail, Yuşa ve Zülkifl seçkinlerdendi. Peygamberlerin sonuncusu ve resullerinin en üstünü olanı onların sabrı ve Rablerinin onlara olan rahmeti hakkında düşünmeye çağırıyor. Ve yalanlayıcı ve sapkın kavme karşı sabra davet ediyor. Demek ki sabır resullerin yöntemi ve Allah'a davetin yoludur. Allah ise sabreden kullarına sabırları karşısında hayır, rahmet, bereket ve üstünlük vermedikçe onları bırakmaz.²⁸⁸

²⁸⁴ Seyyid Kutub, XXIII, 94.

²⁸⁵ Zemahşeri, III, 132.

²⁸⁶ Tabâtabâî, XIV, 315.

²⁸⁷ Razi, XXII, 177.

²⁸⁸ Seyyid Kutub, V, 3023.

2.3.6. Hz. İshak (a.s)

2.3.6.1. İhlas ve Basiret Makamında

“وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَ الْأَبْصَارِ” “إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ”

*“Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim’i, İshak’ı ve Yakub’u da an... Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık.”*²⁸⁹

Bu değerli ayet, ismi geçen peygamberleri şu şekilde methetmektedir: Onlar el ve göz (güç ve basiret) sahibidirler. Ve Allah’ın yaratılış amacına uygun kullanılırsa geçerli olur. İsimleri geçenler el ve gözlerini insaniyet yolunda kullanmışlar ve elleri ile salih ameller işleyip, Allah’ın kullarına hayır ulaştırmışlardır. Yine gözleri ile afiyet ve selamet yollarını, helaket yollarından ayırmış ve hakka ulaşmışlardır. Ayette; “İbrahim, İshak ve Yakup el ve göz sahibiydiler” sözünden kasıt, hakikatte kinaye ile şöyledir: İsmi geçen şahıslar Allah’a itaatte ve halka hayır ulaştırmada ve ayrıca hak amel ve itikadın teşhisinde iyi bir göze ve basirete sahiptiler.²⁹⁰

Onlar hakkında el ve göz sahibi olduklarının söylenmesinin sırrı; işlerin genelinin el ile yapılması ve yine birçok hissedilen şeyin göz ile fark edilmesi durumunun söz konusu olmasıdır. Binaenaleyh, doğru biçimde idraki olmayan kimse, aslında kördür ve salih amel etmeyenler de elsiz ve felçtir. Çünkü hakkı müşahade etmek ve onun desturlarına amel etmek, keskin bir bakış ve güçlü bir el gerektirmektedir. Allah onları el ve göz sahibi ve düşmanlarını ise kör, sağır, dilsiz ve akılsız olarak tanıtmaktadır.²⁹¹

Ne zaman insan, Rabb-ül Âlemin'in civarını ve ahireti düşünmeye dalarsa ve bütün himmeti o yönde olursa, Allah’a olan marifeti kesinlikle kâmil olacak ve hak itikadı teşhis vermede görüşü koruma altında olacaktır. Yine hakka ubudiyet sülukunda basiret kazanacak ve artık dünya ve ziynetlerine ihtiyaç duymayacaktır.²⁹²

Onlar hakkında dördüncü vasıfta şöyle deniliyor: “Biz onları özel bir ihlâs ile halis kıldık” ve o, ahiret yurdunu hatırlamaydı. Evet, onlar sürekli diğer dünyayı

²⁸⁹ Sad, 38/45-46.

²⁹⁰ Tabâtabâî, XVII, 212.

²⁹¹ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 396.

²⁹² Tabâtabâî, XVII, 212.

düşünüyorlardı. Onların bakış ufku bu birkaç günlük dünya ve lezzetleri ile sınırlı değildi. Onlar bu geçici dünyanın ötesindeki bitmek bilmeyen nimetlerle dolu ebedi yurtlarını görmekteydiler. Sürekli onun için çaba ve telaş içerisindeydiler.²⁹³

2.3.7. Hz. Lut (a.s)

2.3.7.1. Günahkârların Akıbeti ve Müminlerin Kurtuluşunda

“فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ”

“وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ”

*“Böylece Biz, onun eşi (hanımı) hariç, onu ve ailesini kurtardık. O, geride kalanlardan oldu... Ve onların üzerine (taş) yağmuru yağdırdık. Bak, mücrimlerin (suçluların) akıbeti nasıl oldu.”*²⁹⁴

“فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ” Burada ehlinden maksat, onun dinine iman eden taraftarları ve yine bir başka görüşe göre de akrabalarıydı. İbni Abbas’tan ise kızları olduğu nakledilmiştir.. “كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ” “ğabirin” kelimesi kavminden arda kalanlar manasına gelmektedir ve burada helak olduklarına kinayedir. Yani onun eşi de helak olanlardan oldu. Daha sonra şöyle buyurdu: “وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا” burada herhangi bir azap ismi kullanmamış aksine yerine yağmur yağdırmayı zikretmiştir. Buradan anlaşılan Lut Kavmi’nin helak olmasının yağmur ile olmasıdır. Tabii Kur’ân’ın başka bir yerinde bu yağmurun taş olduğu vurgulanmıştır. “وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ” (Hicr-74)²⁹⁵

Eşi kendisine en yakın şahıs olmasına rağmen kurtulamamış ve helak olmuştur. Çünkü eşi de Lut Kavmi’nin inanişine ve yöntemlerine göre yaşamaktaydı.²⁹⁶ Her ne kadar burada söz peygambere söylense de asıl amaç tüm iman ehlinin bu konudan ibret almasıdır. Yani peygamber eşi olmak, tek başına insanın kurtulması için yeterli değildir. İşte bundan dolayı Allah katındaki üstünlük takva olarak adlandırılmıştır.

²⁹³ Zemahşeri, IV, 101.

²⁹⁴ A’raf, 7/83-84.

²⁹⁵ Razi, XIV, 313.

²⁹⁶ Seyyid Kutub, III, 1317.

2.3.7.2. İlim ve Hikmet Vermede

“وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمٍ سَوِيًّا فَاسِقِينَ”
 “وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ”

“Ve Lut (a.s)’a hikmet ve ilim verdik. Ve Habaîs (kötülükler, ahlâksızlıklar) işleyen ülkeden onu kurtardık. Muhakkak ki onlar, fasık olan kötü bir kavimdi... Ve onu rahmetimizin içine dâhil ettik. Muhakkak ki o, salihlerdendir.”²⁹⁷

Hiz. Lut (a.s) İbrahim, İshak ve Yakup Peygamberler gibi özel ilahi rehberlik ile lütuflanmıştı. Hayır işler ona ilham oluyordu ve özel ilim ve hikmet ile nimetlendirilmişti.²⁹⁸

“Hüküm” kelimesi husumeti ayıran veya hikmet manasına gelmektedir. Kötü işler işleyen kavmin adı “Sodom ve Gomare” idi, Lut İbrahim ile muhaceret ederken orada kalmıştır. “habais” kelimesinden kasıt çirkin işlerdir ve “rahmet” den kasıt ise velâyet veya nübüvvet makamıdır.²⁹⁹

“İlim” den kasıt bir peygamberin makamına yakışır bütün ilimleri kapsamaktadır ve onların en önemlisi ise, Allah’ı tanıma ve tevhid ilmidir. Zira o hazret, putperestler döneminde yaşamaktaydı.³⁰⁰

2.3.8. Hiz. Yakup (a.s): Hidâyet ve Islâhta

“وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ”

“وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ”

“Ve ona, İshak (a.s)’ı ve nafileden (ilâveten) Yâkub (a.s)’ı vehbî (armağan) olarak verdik. Ve hepsini salihler kıldık... Ve onları, emrimizle hidayete erdiren (ölmeden önce ruhları Allah’a ulaştıran) imamlar kıldık. Ve onlara, hayırlar işlemeyi, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vah yettik. Ve onlar, Bize kul oldular.”³⁰¹

²⁹⁷ Enbiya, 21/74-75.

²⁹⁸ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 381.

²⁹⁹ Tabâtabâî, XIV, 307.

³⁰⁰ Muhammed Cevad Necfe Humeyni, *Tefsiri Asan*, İntişarati İslamiye, Tahrân H.K. 1398, XII, 305.

³⁰¹ Enbiya, 21/72-73.

“وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ”: İshak'tan sonra Yakub'un torun olarak Hz. İbrahim'e verilmesi, o halis tevhid inancı ve putlardan ve puta tapanlardan içtinap etmesi neticesinde özel ilahi bir bağıdır. Enbiya suresinde onun da diğer peygamberler gibi salih olduğuna işaret edildikten sonra, Yakub'un nafile olması zikredilmiştir. Zira İshak, ilahi bir fazl ve Yakup ise nefl (ilahi vergi) mesabesindedir.³⁰²

Hız. Yakup umumi nübüvvet ve İbrahimî enbiya özelliklerinde pay sahibiydi ve yine, özel hidayet, ihsan, zati cevherinin ıslah oluşu, cihan şümül fazileti, seçkinliği, kitap verilmesi, hikmet ve nübüvvet verilmesi, ilahi vahyin hariminden müdafaa etmesi gibi has sıfatlarla yâd edilmiştir.³⁰³ Onun soyundan halkı hidayet edecek önderler karar kılmıştır ve onlara hayır işler işlemelerini vahyetmiştir. Namazı kılmaları, zekât vermeleri ve Allah'a itaatkâr olmaları söylenmiştir.³⁰⁴

“يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا” bu cümle Allah'ın dini için ıslah yolunda adım atan herkesi kapsamaktadır. Hidayet için kaçınılmaz olan bir konuda, şahsın Allah tarafından o işe görevlendirilmesi gerekir. İlk olarak onunla hidayet etmelidir. Zira insanlar, hidayete tabi olana iktida ederek hayırlı işleri yapmaya mütemayıl olurlar ve daha sonra hayır işleri yaparlar. Namaz ve zekâtta da durum aynıdır.³⁰⁵

2.3.9. Hz. Yusuf (a.s)

2.3.9.1. Makamlarda

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لَامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَانًا لِيُوسِفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ...

“Mısır halkından olup onu satın alan kişi, karısına, buna izzetle muamele et, umarım ki bize faydası dokunur yahut da onu evlât ediniriz demişti. İşte Yusuf'u, Mısır'da böylece yerleştirdik de ona rüya yormasını öğrettik ve Allah, yaptığı işte üstündür daima, fakat insanların çoğu, bunu bilmez. Ergenlik çağına girince ona hükmetme kabiliyeti ve bilgi verdik ve işte iyilik edenleri böyle mükâfatlandırırız.”³⁰⁶

³⁰² Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'âm Kerim*, VI, 394; Tabâtabâî, XIV, 304.

³⁰³ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'âm Kerim*, VI, 394.

³⁰⁴ Seyyid Kutub, IV, 2389.

³⁰⁵ Zemahşeri, III, 128.

³⁰⁶ Yusuf, 12/21-22.

Yaratılış âlemi üç bölüme bölünmektedir: tabiat âlemi, misal âlemi ve mücerret (soyut) âlem. Mümkün olan her varlık kendine has bir takım makam ve menzilete sahiptir ve ondan ileri geçmez. Yalnız insan, bütün hepsini kapsayabilir. Yükseliş kavısında tabiat âleminden akıl âlemine ve nüzul kavısında akıl âleminden tabiat âlemine olan her şeyi kendi varlığının ve Şuhut'unun ihatası altına almış ve bu yönden kâmil insana "kevn-i cami" (var olan her şeyin toplamı) denmiştir. İlâhi enbiyalar kamil insan ve kevn-i cami'dirler. Yusuf (a.s) da kevn-i cami ve kâmil insandır ve hem akıl âleminde akli huzuru vardı, hem misal âleminde misali olarak hem de tabiat âleminde tabii insan olarak bulunmaktaydı.³⁰⁷

Mısır azizinin eşinin adı Züleyha idi ve "أَكْرَمِي مَثْوَاهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا" sözüyle eşine tavsiyede bulundu. Ayetteki "nefis" levvame nefsidir, aydın ruhun nurundandır ve eseri ona muttasıldır. Orda kalmayarak mutmainne derecesine ulaşacaktır. Allah ona yeryüzünde mekân verdi. Tezkiye ve ruhun nuru ile aydınlandıktan sonra nefsin mukavemetine ve güçlerine karşı üstün gelip beden diyarına musallat olunca ve kemal makamlara varmak için tüm her şeyi doğru kullanınca yeteneklerini fiiliyata geçirecektir. Kur'an'da şöyle geçer: "وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ" yani onu kurtarıp yer verdiğimiz gibi, ona yüce ilimlerden de verdik." Tefvik ve teyit ile reşit yaşına gelince istidatı gereğince bulunduğu makamın iktizası olarak ona ilim ve hikmet de verdik: "وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ" "عِلْمًا". "Eşuddehu" kelimesi fitratına dönüşün en nihai noktasına işaretler ve yaratılış kavgasından soyutlanarak ulaşılmaktadır.³⁰⁸ "الأشُدُّ" hakkında şöyle denmiştir: 18, 20, 33 ve 40 yaşlarıdır. Ve yine denilmiştir ki; hüküm hikmetin kendisidir ve o amelle olan ilimdir, bilmediğimiz şeylerden içtinap etmektir. Yine denilmiştir ki; halk arasında hâkimlik etme hükmü ve onları barıştırmaktır.³⁰⁹

"Mekân" kelimesi yeryüzünde her bir şeyin karar yeri anlamındadır ve imkan ile temkinin manası da yerinde karar vermek demektir. Ve belki de mekân ve mekanet kelimelerinin manası, manevi işlerin istikrar yeri anlamına gelmektedir. "Yusuf'a yeryüzünde temkin verdik" sözünden maksat bu olabilir yani biz Yusuf'u yeryüzünde öyle bir yerleştirdik ki yerin hayat özelliklerinden en geniş şekilde faydalanabilsin. Kardeşlerinin onun yeryüzünden mahrum olmasını istemelerinin aksi gerçekleşti. Bu

³⁰⁷ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, VII, 18.

³⁰⁸ İbn Arabî, I, 318.

³⁰⁹ Zemahşeri, II, 455.

nedenle onu kuyunun dibine attılar sonra ise az bir mal karşılığı onu sattılar ki böylelikle babasının yanından uzak kalsın ve bir yerden başka yere gidip dursun. Allahü Teâlâ Yusuf aleyhisselamın kıssasında iki yerde yeryüzünde yerleştirme konusunu hatırlatıyor. Biri, kuyudan çıkartıldıktan sonra Mısır'da satılması olayında diğeri de zindandan çıkıp Mısır hazinelerinin başına getirildiği vakit ki şöyle buyurmaktadır: “وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ” (Yusuf-56) ve her iki yerde de inayet birdir.³¹⁰

“وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ” ifadesi ise, zikrolunan temkinin neticesini anlatmaktadır. Çünkü lam harfi netice ve gayeyi ifade eder. Vav harfi getirerek cümleyi atfetmesi, mukadder olan cümleye atıftır ki hadiselerin talimi dışında başka neticeleri de nazarımızda var ama hitap makamı o sözleri beyan edecek kapasiteye sahip değildir demektir.

“وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ” cümlesinde zahiren emir'den kasıt “şan” dır ve Allah'ın şanı tedbir nizamının mecmuasından ele gelen varlık âlemindeki davranışlardır. Âlemdeki her bir işin şanı Allah'ın emrindendir ve Allahü Teâlâ galip, o işler ise mağluptur. O ne isterse itaat etmek zorundadırlar ve onun isteğine muhalefet edemez ve onun saltanatından dışarı çıkamazlar. Onu geçemeyecekleri gibi, hiçbir şey onun tedbirinden ayrı olmayacaktır.³¹¹

“وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ” yani Yusuf gençliğinin, kemalin, gücün ve aklın en alâ haddine ulaştı. “«آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا»” biz ona hikmet ve ilim verdik ve hikmetten kasıt onun bilgeliği ve ilimden kasıt ise bir şeyi beyan ederken kalbe işleyecek şekilde söylemesidir.³¹²

Eğer Hz. Yusuf Kenan'daki sade evlerinde yaşasa idi, hüküm ve ilim sahibi olmasının belki de çok bir önemi olmayacaktı. Lakin şimdi Mısır azizinin sarayında, bütün imkânlardan faydalanarak ve parlak bir hayat içinde yaşamaktadır. Bu sınırlar içinde Allahü Teâlâ buyuruyor ki, biz ona hüküm ve ilim nimeti verdik. Bir insanın bütün engellere rağmen hüküm ve ilme ulaşması çok önemli bir meseledir. İlim ve hikmetten faydalanmanın esası, Allah dışında hiçbir şeye bağlı olmamak ve ondan başka her şeyden koparak yalnız ona yönelmekle olmaktadır. Yusuf aleyhisselam işte bu kopmanın en

³¹⁰ Tabâtabâî, XI, 202.

³¹¹ Tabâtabâî, XI, 112.

³¹² Tabersi, *Mecmeul Beyan fi Tefsir'l Kur'an*, V, 340.

kemal noktasında olarak ister zülmani ve ister nurani olan tüm hicapları yırtmıştı ki bu yönüyle muvahhit olarak nam saldı.³¹³

Binaenaleyh, ona işlerde hüküm sıhhati verildi ve rüya tabiri ilmi bahşedildi ya da daha geniş bir ilim olan hayat ve ahval ilmi verildi. Çünkü ilim lafzı geneldir ve birçok şeyi kapsar. İşte bu süluk ve itikat yolundaki ihsanlarının karşılığı olarak ona lütfedildi: “وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ”³¹⁴ Bu ifade, onun ihsan edenlerden olduğunu ve amelinin iyi olduğunu bildirmektedir. İşlerinde takvalı ve pak bir kimsedir. Allahü Teâlâ da hüküm ve ilmi, ihsanı ve iyi işlerinin neticesi olarak ona vermiştir. Hasan’dan rivayet olmuştur ki, her kim gençliğinde iyi bir şekilde Rabbine kulluk ederse, Allahü Teâlâ ona yaşlılığında ilim ve hikmet verir. Verilen ilim ve hikmet sıradan bir nimet değildi. Aksine yaptıklarının karşılığı olarak mükâfatlandırıldı. Zira o iyilik edenlerdendi.

2.3.9.2. Belayı Bertaraf Etmede

“فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” *“Rabbi, onun duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan uzaklaştırdı. Şüphesiz ki O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*³¹⁵

“تُمْ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنَنَّهُ حَتَّىٰ حِينٍ” *“Sonra onlar, Yûsuf’un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu bir süre zindana atmayı uygun buldular.”*³¹⁶

Bazen maslahat gereği ilahi lütufları alabilmek için insan dua etmelidir ve sürekli dua ile de Allah’tan istemelidir ki istediğine nail olsun. Zira Yusuf beşeri şehveti kendi nefsinde müşahede ediyordu ve biliyordu ki eğer Allah’ın lütfü olmazsa beşeri şehvet iktizasız üzere günaha duçar olabilir. Diğer taraftan da biliyordu ki Allahü Teâlâ kendi peygamberlerini lütfü ile korumaktadır. Eğer bir kimse hakkında bu lütuflar olmazsa, onu nübüvvet makamına seçmez. Şüphesiz Allah kulunun duasını işitendir ve duadaki ihlâsına ve icabetteki maslahat ve mefsedelere karşı âlimdir.³¹⁷

³¹³ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VII, 18.

³¹⁴ Seyyid Kutub, IV, 1980.

³¹⁵ Yusuf, 12/34.

³¹⁶ Yusuf, 12/35.

³¹⁷ Tabersi, *Mecmeul Beyan Fi Tefsir’l Kur’ân*, V, 355.

Onların tuzaklarını uzaklaştırması, gönüllerinde Yusuf'un onlara icabet etmeyeceğini anlamalarını sağlayarak ümitsizliğe düşürmesidir. “إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” bilen ve işiten kimse duayı bilip işittiği gibi hileleri de bilip işitmektedir ve hatta onların ötesini de bilmektedir.³¹⁸

“بداء” kelimesi önceden olmayan bir görüşün ortaya çıkması manasına gelmektedir. Yani yeni bir görüşün bulunmasıdır. “لَيَسْجُنَنَّ” yani Yusuf'un suçsuz olduğu alametlerini bulduktan sonra bir müddet onu zindana atma görüşünün akıllarına gelmesidir ve “lehum” kelimesindeki “hum” zamiri Mısır azizi, eşi ve bir takım has adamlarına dönmektedir. “آيات” kelimesinden kasıt, onun suçsuz olduğunu gösteren delillerdir ve bu konuda ona atılan iftiradan temiz olduğuna delalet etmektedir.³¹⁹

Buradan anlaşılıyor ki böyle karar almalarının sebebi, Mısır azizinin hanedanını iftira atma rezaletinden korumak istemesidir. Bu kararda şehrin umumi emniyetini koruma gerekleri de olabilir. Ayrıca halkın ve özellikle Mısır kadınlarının onun güzelliğine meftun olmasına izin vermek istemediler. Öyle bir güzellik ki Mısır eşrafının hanımları ve azizin karısını kendine hayran bırakacak türden. İşte böyle bir güzellik serbest bırakılırsa ister istemez bazı olumsuzluklar oluşacaktı.³²⁰

2.3.10. Hz. Eyyub (a.s)

Zararı Def Etmede

“وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ” *Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin” diye niyaz etmişti.*³²¹

“فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ” *Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.*³²²

³¹⁸ Seyyid Kutub, IV, 1986.

³¹⁹ Zemahşeri, II, 469.

³²⁰ Tabâtabâî, XI, 171.

³²¹ Enbiya, 21/83.

³²² Enbiya, 21/84.

O zamanda hiç kimse Allah katında Eyyub'tan daha değerli olmadığından, Allah onu çok büyük sınavlara tabi tuttu ve o da en güzel şekilde sabretti.³²³ Eyyub aleyhisselam birçok bela ile imtihan olan mutmainne nefse sahip biridir. En olgun riyazet, tezkiye ve mücahede kemaline varmıştı. Çektiği onca çile ve sıkıntının en son haddine varınca Rabbine nida etti ki bana acziyet ve kırgınlık getirecek bir takım zararlar ulaştı ve sen ise merhametlilerin en merhametlisisin. Böylelikle onun ruhunun genişlemesi neticesinde duasına icabet ettik ve hidayet nuru ile sıkıntılarını giderdik ve sıkıntı karanlığını nurun ışırağı ile yok ettik ve onun ehline de lütufta bulunduk: “وَرَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ”³²⁴

Bilinmelidir ki burada ve diğer yerlerde zikredilen Eyyub aleyhisselamın işlerinde ondan başkasında bulunmayan deliller ve ibretler vardır. Zira Allahü Teâlâ bunca faziletlerle rağmen Eyyub’a hastalık vererek bu olayın hem ona hem de başkalarına ibret olmasını istedi. Tâ ki, bu olayı bilen ve işiten herkes, dünyanın ahiret için tarla olduğunu öğrenebilsin. İnsana vacip olan, dünyada başına gelen her türlü bela ve musibete sabretmesidir ve hak için kıyamda sebat göstererek hem sevinçte hem de üzüntüde sabretmesidir.³²⁵

“ضر” kelimesi (zad harfini zammeli okuyarak) özellikle insanın bedenine gelen belalar manasına gelmektedir ve “ضر” (zad harfi fetheli okunursa) ise, tüm bela çeşitlerini kapsamaktadır. Hz. Eyyüp aleyhi selam birçok belaya maruz kaldı. Malları elinden gitti, bütün çocukları öldü ve çok şiddetli bir hastalık bedenini sardı. Uzun müddet bu hastalık ona sıkıntı yaşattı ta ki ellerini Rabbine açarak durumunu dile getirdi. Allahü Teâlâ da duasına icabet ederek hastalıktan kurtarıp elden çıkan mallarını ve evlatlarını fazlasıyla ona geri verdi.³²⁶

“Eyyub'un duasının ardından isteğine icabet ettik ve sıkıntı ve belaları ondan def ettik.” Kısmı ifade ediyor ki, dua ile ilahi rahmetin yağması arasında has bir irtibat söz konusudur.”³²⁷ Bu olay akıl sahipleri için bir uyarıdır ki zorluklar karşısında sabırlı olarak hakkın gaybi lütuflarına ümitli olsunlar ve normalde mümkün gibi görülmeyen işlerde Allah’ın kudretinde mümkün olduğunu anlasınlar.³²⁸ Müslümanlar bilsinler ki zorluklar

³²³ Tabersi, *Mecmeul Beyan Fi Tefsir’l Kur’ân*, VII, 95.

³²⁴ İbn Arabi, II, 49.

³²⁵ Razi, XXII, 172.

³²⁶ Tabâtabâî, XIV, 315.

³²⁷ Kiraati, VII, 487.

³²⁸ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ân Kerim*, VII, 76.

her ne kadar büyük, sıkıntılar fazla, düşmanlar el ele ve imkânlar sınırlı olursa olsun, Allah'ın lütfü ile bütün bunlar yok olabilir. Sadece zararlar karşılanmakla kalmıyor, sabredenlere mükâfat için kaybettiklerinin fazlası veriliyor. Bu olay bütün Müslümanlar için ve özellikle bu ayet nazil olduğu vakit düşmanın zorlu muhasarası altında olan Müslümanlar için bir derstir.³²⁹

Eyyub aheyhi selamın yaşadıkları tüm beşeriyet için bir ibrettir ve o sabrın, edebin ve güzel akıbetin zirvesindedir, basiret oradan doğmaktadır.³³⁰

2.3.11. Hz. Şuayb (a.s)

Merhamette

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَائِعِينَ *“Emrimiz gelince Şuayb'i ve onunla beraber inanmış olanları, bizden bir rahmet olarak kurtardık, zulmedenleriyse bir bağırsık kavrayıverdi ve hepsi de yurtlarında diz çökmüş bir halde helâk oluverdi.”*³³¹

Medyen ahalisi ticarete hile karıştırmak, düzeni bozacak fesatlar çıkarmak ve memduh olan özgürlüğü, mezmum olan istediği gibi yaşamak ile karıştırma neticesinde böyle bir şiddetli azaba duçar oldular. Sanki daha önce orada hiç kimse yaşamamış gibiydi ve Hz. Şuayb ve ona inananlar dışında hiç kimse kurtulamadı.³³²

”برحمه منّا”: Şuayb Peygamber kendi mektebine uyanlardan makam ve zati imtiyaz yönünden ayrıcalıklı olduğundan onu kurtarıp tehlikelere karşı güvende kıldık. Daha sonra ona uyanların kurtuluşunu zikretmiştir. Çünkü onların rahmetin şumulünde olma liyakatleri vardı ve bundan ötürü kurtuldular. Ayette vücudî bir emir olan ve ilahi rahmetin göstergesi olan kurtuluşu, Allah'a nispet vermiş ve yokluk ve rahmetin olmayışını ise Allah'ın emirlerine karşı çıkan kavme nispet vermiştir.³³³

³²⁹ Mekarim Şirazi, XIII, 482.

³³⁰ Seyyid Kutub, IV, 2393.

³³¹ Hud, 11/94.

³³² Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, VII, 105.

³³³ Hemedani, VIII, 484.

2.3.12. Hz. Davud (a.s)

Fazilette

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَ لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ “*Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût’u öldürdü. Allah, ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.*”³³⁴

Hz. Davud’un önemli ve belirgin amellerinden birisi de, Allahü Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerim’de azametle bahsettiği Calut’u öldürme olayıdır. Hz. Davud “ميميت” isminin mazharı olarak Calut’u yok etti ve tuğyankar ordusunu yendi. Kur’ân-ı Kerim Hz. Davud’un savaşımdan sonra hakkı talep ederek fesadı yok etme adına, savaşın rolünü beyan etmiş ve insan toplumunun ıslahı konusunu işlemiştir. Eğer cihad ve savunma olmasa idi, yeryüzüne fesat hâkim olurdu. Lakin Allah’ın kullarına olan fazlından dolayı yeryüzünün tamamını fesadın sarmasına müsaade etmemektedir. Bu yolla ki bir grubu batıla karşı savaşta muvaffak kılmakta ve onların devamlı direnişleri ile fesadı yok etmektedir. Netice olarak toplum ilahi feyizden nasiplendiğinden yeryüzü de tamamen harap olmaktan korunmuş olmaktadır.³³⁵

Allahü Teâlâ ona batı ve doğunun padişahlığını verdi. Hz. Davud’dan önce Beni İsrail padişahlık ile bir araya gelmemişlerdi. “و عَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ” nübüvvettir ve “و لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ” *“ve eğer Allah insanların bazısı ile bazısını defetmeseydi”*, müfsitler galip gelir ve yeryüzünü fesat ile doldururlardı ve yine yeryüzünün faydasına olan ve onu abat eden yetiştirme ve nesli çoğaltma gibi şeyler tatil olacaktı. Denilmiştir ki, eğer Allah Müslümanlara yardım etmeseydi, yeryüzü harabeye dönecek ve kâfirler Müslümanları öldürecek. Yine eğer Müslümanlar ile kâfirleri defetmeseydi, küfür umumiyet bulacak ve azap inerek yer ehlini kapsayacaktı.³³⁶

“و لَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ” yani Yüce Yaratan kendi fazlı açısından insanoğlunun fitratına faydalı şeye meyil ve zararlı şeyleri defetme özelliği koyduğundan, ferdi ya da

³³⁴ Bakara, 2/251.

³³⁵ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VII, 261.

³³⁶ Zemahşeri, I, 297.

içtimai maslahatların muhalifine bir durum söz konusu olunca, insan ona karşı kıyam edecek ve savaşıacak yapıya sahiptir.³³⁷

2.3.13. Hz. Süleyman (a.s): Fazilet ve İlimde

“Andolsun! ” وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُulَيْمَانَ عِلْمًا وَ قَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ *Biz Davud’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar, Hamd, bizi mü’min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a mahsustur dediler.*”³³⁸

Ayet o iki resulün teşekkürüne dayanmaktadır ki sürekli hamd ve şükür makamında idiler. Öyle ki bu nimetler neticesinde onları birçok iman ehlinen üstün kılmıştır. Bir görüşe göre, kendilerine üstün kılındıkları mümin kullardan kasıt bazı peygamberlerdir. Dolayısıyla o iki peygamberin imanı onların imanlarından daha üstün ve değerli demektir. Başka bir görüşe göre ise kasıt tevhid mektebinin öğrencileridir. Diğer bir görüş ise, mutlak olarak ehl-i imandır. Her halükarda, hangisi olursa olsun, Yüce Yaratan o ikisini kendi fazlından birçok peygamber ve iman ehline üstün kılmış ve itikatları iktisabı olan bütün müminlere nispet onları daha faziletli kılmıştır.³³⁹

İlmi olarak bu lafız nekere olarak söylenmiştir ki ehemmiyet ya da kesreti bildirsın. Maksat şudur: O ikisine çok önemli ve fazla ilim lütfettik. Sonra Allah için amel ettiler ve onun azamet ve önemini fark ederek şöyle dediler: “Hamd o Allah’a ki bizi birçok iman ehlinen üstün kıldı.” Külli olarak bakınca bu ayet ilmin ve bilginin büyüklüğüne delalet etmekte ve ilim ehlinin üstünlüğü, ilim nimetinin en üstün nimetlerden olduğu ve her kime ilim verilirse halkın geneline karşı üstün olduğunu göstermektedir³⁴⁰

Üstünlük vermekten kasıt ya ilmin üstünlüğüdür ki ayetin siyakı da bunu teyit etmekte, ya da ona mahsus olan tüm nimetlerdir. Örneğin; dağları ve kuşları ram etmesi, Davud için demirin yumuşaması ve bir melek vermesi, Süleyman için rüzgâr, cin, kuş ve vahşi hayvanların ram olması ve dillerini anlaması ve büyük bir saltanatının olması gibi. Bu ikinci ihtimal diğer insanlara nispeten birçok nimete sahip olmalarını, “فضلنا” kelimesinin itlakından elde etmekteyiz.³⁴¹

³³⁷ Hemedani, II, 274.

³³⁸ Neml, 27/15.

³³⁹ Hemedani, XII, 119.

³⁴⁰ Tabersi, *Tefsiri Cevamei'l Cami*, IV, 454.

³⁴¹ Tabâtabâi, XV, 350; üstünlükten kasıt

2.3.14. Hz. İlyas (a.s)

“وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ” *“Zekeriya ve Yahya ve İsa ve İlyas, hepsi salihlerdendi.”*³⁴²

Hız. İlyas (a.s) İbrahim aleyhi selamın soyundan gelen peygamberlerdendi ve onların umumi ve müşterek vasıflarında pay sahibi idi. Varlıksal fazilete, ihsana ve ilahi değerlere sahip ve hikmet, kitap ve nübüvvet ile değerli kılınmıştır.³⁴³

Bunların hepsi salihlerdendi. Yani onlar, icbarı değil aksine salih amel sonucu Allah katında şahsiyet ve azamet sahibi oldular.³⁴⁴

“صلاح” (salah) fesadın karşıtıdır ve değerli ve iyi anlamındadır. Öyle ki ihtilal ve fesat onda olmaz. Salih mutlak olarak kendisinde herhangi bir yanlış ve fasit fikir, amel ve davranış olmayan kimsedir.

Evet, bu dört değerli peygamber (Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas) salih olma sıfatında müşterektirler. İhsan ve salahın arasındaki farka bakılacak olursa ihsan, harici amelleri dikkate alınan iyiliklerdir ve zati sıfat ve nefsanî haletlere nazar edilmez. Lakin salahta insanın kendisinin değerli olduğuna nazar edilir ki özünde salih olsun. İşte bu sıfat (salah) bu dört kişi ile mütenasiptir ki zat ve nefis cihetinden salahta ve değerdedirler.³⁴⁵

2.3.15. Hz. Elyesa (a.s): Fazilette

“وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكَالًا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ” *“İsmail’e, Elyesa’a, Yunus’a ve Lût’a da doğru yolu ihsan etmiştik, hepsini de âlemlere üstün kılmıştık.”*³⁴⁶

Fazl; lazım olan hadden fazla olan manasına gelmektedir ve tafzil ise lazım olan boyutundan daha fazla verme manasını taşımaktadır.

Bu tafzildeki ölçü, fıtrî hidayete sahip olmanın kendisidir ve enbiyanın diğerlerine karşı olan üstünlüğü bu hidayet kısmına sahip olmalarıdır. Binaenaleyh, eğer enbiya

³⁴² En’am, 6/85.

³⁴³ Amulî, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VII, 225.

³⁴⁴ Mekarim Şirazi, V, 327.

³⁴⁵ Hasan Mustafevi, VIII, 72.

³⁴⁶ En’am, 6/86.

silsilesinin dışında olan kimseler de örneğin melekler hidayetleri fitri ve gayr-i iktisabı olursa, kesinlikle o kimseler de diğer fertlere nazaran bu fazilete sahip olacaklardır.³⁴⁷

2.3.16. Hz. Yunus (a.s): Üzüntüden Kurtulmada

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ “Zünnûn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum diye dua etti.”³⁴⁸

”فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ“ (Enbiya-88) “Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü’minleri böyle kurtarıyoruz.”³⁴⁹

Hz. Yunus kaçarken, hakkın gaybi lütfüne ümitli idi ki onu zorda bırakmasın. Ama eğer aksine Allah’ın onu sıkıntıya düşüreceği ihtimalini verseydi yolculuğa çıkmazdı. Allah’ın feyzi kulun hüsnü zannı ile birlikte olduğundan, o has ilahi feyiz Yunus’a da şamil olarak kurtuluşunun mayası ve yeniden risaleti almasını sağladı. Hz. Yunus ilahi kurb kemaline sahipti. Küçük bir hicap bile has kullar ve evliya için üzüntü yükü olmaktadır. Zira ilahi kıvılcıma engel teşkil etmekteydi. Bu sebepten dolayı, yalvararak şöyle nida etti: “لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ” ve eğer o teşbih ehli olmasa idi, kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı.³⁵⁰

Yunus’un yolunu kesen ameli, kavmini ilahi azaba terk edip gitmesiydi ki henüz Allah tarafından böyle bir emir gelmemişti. -Her ne kadar böyle bir kastı olmasa bile- Allah’tan başka sığınılacak bir merci vardır, manasını taşımaktadır. İşte amelinin böyle bir manayı taşımasından dolayı bu manadan uzaklaşarak şöyle dedi: “لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ” ve yine, onun işlerine itiraz manasına gelebileceğinden veya onun kudreti sultasından çıkma imkânı olabileceği manasına geleceğinden özür dileyerek şöyle dedi: “سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ” bu cümle ile kendi zulmüne itiraf etmiştir. Zira zulmü anımsatan bir amel işlemişti. Her ne kadar zulüm olmasa bile onun kendisi de zulüm veya günah kastı olarak yapmamıştı. İşte Allahü Teâlâ peygamberinin başına gelen bu olayla onu terbiye etmiş ve

³⁴⁷ Tabâtabâî, VII, 244.

³⁴⁸ Enbiya, 21/87.

³⁴⁹ Enbiya, 21/88.

³⁵⁰ Amuli, Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim, VII, 304; Seyyid Kutub, IV, 2394.

böylelikle pak ve zulme benzerliği olmaktan müberra bir şekilde adım ile ilahi yakınlık yoluna yakışır şekilde yürümesini sağlamıştır.³⁵¹

“وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ” cümlesi, kedere müptela olmuş her bir mümini kurtaracağının sözüdür. Tabii Yunus gibi hakkın dergâhına yönelip onun gibi nida eden müminler içindir.³⁵²

2.3.17. Hz. Zekeriya (a.s): Duaya İcâbette

“وَ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ” *“Zekeriyya’yı da (an). Hani o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısısın, (her şey sonunda senindir)”*³⁵³

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا “وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ” *“Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya’yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”*³⁵⁴

“Yalnız bırakmak”dan kasıt ondan irs (miras) alacak çocuğunun olmayışydı. “وَ «أَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»” cümlesi Allah’a hamd ve övgüdür ki lafız onu ifade etmektedir. Bu cümleyi dediği makam Allah’ı tenzih etmeyi bildiriyor. Çünkü “beni yalnız bırakma” dediği vakit, bu cümle kinaye olarak varis istemektir ve Allahü Teâlâ bütün âlemin mirasçısı olan hakiki varis olduğundan ve bu konuda Allah’a bir ortak yüklememekten dolayı cümlesine bu sözü ekledi: “sen varislerin en hayırlısısın”.³⁵⁵

“رغب” ve “رهب” kelimeleri iki mastardır. Rağbet ve rahbet gibi. Bunların biri tamah diğeri korku manasınadır. Cümleyi terkiib etme nazarından her ikisi de temyizdir. “خشوع” kelimesi kalbin azamet ve kibriyalık müşahedesi karşısında etkilenmesine denir. Ayetin manası şöyledir: “Biz onlar için nimetler verdik. Zira onlar hayırlara doğru koşuyorlardı, bize rahmete olan rağbet veya sevap için gazap veya kötü akıbetten dolayı

³⁵¹ Tabâtabâî, XIV, 316.

³⁵² Tabâtabâî, XIV, 317.

³⁵³ Enbiya, 21/89.

³⁵⁴ Enbiya, 21/90.

³⁵⁵ Tabâtabâî, XIV, 317.

dua ediyorlardı veya rağbet, rahbet halinde dua ediyorlardı ve kalpleri bizim karşımızda huzu içindeydi.”³⁵⁶

Her varlık yaratılış fitratı gereği beka ve kemale meyillidir ve fenadan, tenezzülden ve noksandan kaçmaktadır. Eğer bir varlık içgüdüsel ihsas sebebi ile örneğin hayvanlar gibi veya terkibi şuur vesilesi ile örneğin insanlar gibi gaflete düşmezse, kendi olumsuz yönlerinden bile kaçır hâle gelir. Kendi meyillerine ve uygun yönlerine rağbeti vardır ve kâmil olan ise hem olumlu hem de olumsuz yönlerinden gafil olmamasıdır. Zikredilen şeylerden gafil olmayan kimse, sürekli korku ile ümit, firar ve talep, korku ve rağbet, dikkat ve yakarış, kaçış ve sığınma, teberrâ ve tevella haletleri arasında olur. Bazen insan bu terkibi şuur yönünden kendi varlık noksanlık ve kemalinden gafil olmaktadır ve bazen mağrur olmakta ve bazen ise ümitsizliğe düşmektedir. Velakin her üç halette kınanmıştır. İstenen ve övülen halet, süluk yolunun salikinin korku ve ümit arasında olmasıdır ve rivayetlerde de geçtiği üzere bu iki haletin bir diğerine üstün gelmemesidir.³⁵⁷

Huşu kalpte her daim çekinmenin olması manasına gelmektedir. “وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ” bizim yanımızda mütevazı ve bir başka deyişle korku sahibi idiler. Nimet halinde iken şöyle söylüyorlardı: Allah’ım bizi gafil yakalama. Sıkıntı anında ise şöyle diyorlardı: Allah’ım geçmiş günahlarımızın karşılığı olmasın. Bu üç sıfatın zikredilmesinin sebebi, onların imanı zayıf kimseler gibi nimete ulaştıkları zaman gurura kapılmaması olabilir. Onlar her durumda ihtiyaç sahiplerini unutmuyorlardı ve hayır işlerde hızlı idiler. Onlar hem ihtiyaç anında hem de ihtiyaçları yokken, fakirlikte ve zenginlikte, sağlıkta ve hastalıkta sürekli Allah’a teveccüh etmekteydiler ve bilahare onlar nimete ulaştınca kibirlenmek bir tarafa, daha da mütevazı ve korku sahibi oluyorlardı.³⁵⁸

2.3.18. Hz. Yahya (a.s)

“هَذَاكَ دَعَا زَكْرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ”

“Zekerîyya, orada Rabbine dua etmiş, ya Rabbi demişti, sen katından tertemiz bir soy ver bana, muhakkak ki duaları duyarsın sen.”³⁵⁹

³⁵⁶ Tabâtabâî, XIV, 317.

³⁵⁷ Sultan Muhammed Kunabadi, *Tefsiri Beyanul Saadet fî Makamatil İbadet*, Müessesetul Eâlemi Lilmetbuat, Beyrut H.K. 1408, IX, 417.

³⁵⁸ Necefi Humeyni, XII, 348.

³⁵⁹ Al’i imran, 3/38.

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُنْشِئُكَ بِيْحَى مُصَدِّقًا لِّكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصُورًا
”وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ“

“Zekeriya mabette namaz kılariken melekler ona, “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa’yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler” diye seslendiler.”³⁶⁰

”ذُرِّيَّه طَيِّبَه“ fazilet sahibi ve Rabbi katında mukarreb olan evlat manasındadır. Zekeriya Meryem hakkında ilahi nimetleri müşahede ettiği vakit, onun Rabbi katındaki yakınlığını anladı ve Meryem'e gıpta etti. Diğer taraftan tevhid camiasına fayda sağlayacak bir evlada sahip olmadığından ve artık yaşlandığından dolayı üzülerken Rabbine yakarışa yöneldi. “Rabbim layık ve değerli bir evlat nasip et ki, toplumun tevhidte önderi, dini ve dünyevi işlerinin rehberi olsun ve onun varlığının etkileri beşer camiasında kalıcı olsun.” Peygamberlerin dua ve istekleri hiçbir zaman nefsi meyil veya heva üzerinden değildir. İnsanlığın rehberi ve ilahi meşiet neticesi gereğidir. Bu yüzden ilk etapta Allah tarafından peygamberinin kalbine ilham olmakta ve daha sonra peygamber onu istemektedir. Zira peygamberlerin ve seçkinlerin kalpleri beyhude hayallerden güvendedir ve kesinlikle onları kalbine ilham olan şeyler yüce Allah’ın katından ışıkmaktadır.³⁶¹

”مُصَدِّقًا لِّكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ“ cümlesi delalet ediyor ki Yahya (a.s) İsa (a.s)’nın dinini tebliğ edecektir ve bundan dolayı “kelime” den kasıt Hz. İsa (a.s)’dır.

Hz. İsa’nın nübüvveti, Yahudilerin ve kötü niyetlilerin inkâr ve reddine maruz kalmıştı, tasdike ihtiyaç duymaktaydı. Yani Hz. Yahya, Hz. İsa’nın açık bir şekilde tasdik, himaye ve halkın genelinin davetini gerektiren şartlar altında onun risaletini onaylamak için kalktı ve onun davetine davet ederek kendisini tasdikledi. Sanki Hz. Yahya’nın kalp kulağına Allah’ın kelimesi olan İsa’yı tasdiklemesi fısıldandı ve o da bu yolda himmet gösterdi.³⁶²

”سَيِّد“ kelimesi halkın işlerini elinde tutan ve yönlendiren kimse hakkında kullanılmaktadır ve onların geçimini sağlamakla mükelleftir. Ya da en azından halkın övülen faziletler yönünden işlerini elinde tutan kimsedir. Bu, kelimenin asıl manasıdır.

³⁶⁰ Al’i imran, 3/39.

³⁶¹ Hemedani, XIII, 135; III, 69.

³⁶² Amuli, Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim, VII, 329.

Lakin sonraları bütün büyükler için kullanıldı ve her kavmin büyüğüne o kavmin seyidi, efendisi denildi. Zira böyle denilmesinin sebebi her zaman işleri elinde tutan kimsenin ihtiram ve saygınlık gösterilmesi gereksinimi olmuştur. Hâl böyle iken, ya halka hüküm sürmesinden ya fazla mala sahip olmasından ya da başka bir faziletten dolayıdır. “حضور” kelimesi kadınlarla ilişkide bulunmayan kimse demektir ve ayette geçen bu kelimeden kasıt, ayetin siyakından anlaşıldığı üzere, Hz. Yahya (a.s) zühdünün çok olması hasebiyle bu şekil nefsanî şehvetlerden uzak kaçan ve kendine hâkim olan birisidir.³⁶³

Hz. İsa ve Yahya (a.s) için bir takım benzerlikler zikrolunmuştur ki burada onlara değineceğiz:

- 1) Hz. Yahya ve İsa'ya çocukluk döneminde nübüvvet bahşedilmişti. Denilmiştir ki; dört kişi çocukluk zamanında nübüvvet'e erişmiştir. Yusuf, Süleyman, Yahya ve İsa (Allah'ın selamı üzerlerine olsun)³⁶⁴
- 2) Her iki hazrette doğum sonrası kerametlerde pay sahibi idiler. Yani hem onların doğum şekli ve hem de onların kendisi ve belirgin özellikleri birbirine eş değerdir ve şöyledir:
- 3) Hz. Yahya'nın anne ve babası normal anne baba şartlarına haiz olmadıkları gibi, Hz. İsa'nın da annesi bu sığata haiz değildi.
- 4) Hz. Yahya'nın doğum müjdesinin babasına verilmesi ve batını yola annesinin durumunun düzelmesinde olduğu gibi, Hz. İsa için de durum aynıdır. Hz. Meryem'e müjde verilmiş ve bu işin oluşumu batını yolla gerçekleşmiştir.
- 5) Hz. Zekeriya üç gün Allah'ın zikri dışında kimse ile konuşmamıştı, Hz. Meryem de İsa aleyhi selamı doğurduktan sonra üç gün susma orucu ile mükellef olduğundan kimse ile konuşmadı ve tek munisi Allah idi.
- 6) Hz. Yahya'nın (a.s) çocukluk döneminde ilahi has hükümle kuşatıldığı gibi, Hz. İsa da kundakta iken şöyle söyledi: “Allah bana kitap verdi ve beni peygamber kıldı.”

³⁶³ Tabâtabâî, III, 279.

³⁶⁴ Farabi, *El-Mille*, 107, Erişim: lib.ahlolbait.com/parvan/resource/50060/----معرفي- کتاب-الملء-ابونصر-فارابي- Farabi el-Mille kitabında şöyle nakletmiştir: Yahya'nın bu isimle adlandırılmasının sebebi, kısır olan annesine hayat kaynağı olmasıdır. Hz. Meryem Hz. Yahya'nın teyzesinin kızıydı ve Hz. İsa'dan altı ay büyüktü. Onun katledilmesinin sebebi, zamanının padişahının istediğı fetvayı vermemesi oldu. Kendisi Hz. İsa göklere çekilmeden önce şehit oldu. “يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا” “Ey Yahya, azim ve kuvvetle kitabı al. Ve ona çocukken peygamberlik verdik.” Âyeti Hz. Yahya'nın bu özelliğini ifade ediyor.

- 7) Hz. Yahya'nın nübüvvetin genel sıfatları dışında bir takım özel sıfatlara sahip olduğu gibi, Hz. İsa da aynı şekildeydi.

2.3.19. Hz. Üzeyr (a.s): İbret Almada

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتُ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَ آيَةً لِلنَّاسِ وَ انْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, “Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?” demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: “Ne kadar (ölü) kaldın?” O, “Bir gün veya bir günden daha az kaldım” diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: “Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?” Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: “Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”³⁶⁵

Kur'ân-ı Kerim Allah'ın müminlere olan velayeti konusunda ve onları karanlıklardan aydınlığa çıkarması konusunda, yine şeytan ve tağutun kâfirlere olan velayeti ve onları aydınlıktan karanlığa doğru çıkarması meselesi ardından, Nemrut'un Hz. İbrahim ile olan muhakemesini beyan etmektedir. Bu durum, Allah'ın müminlere ve tağutun kâfirlere olan velâyetinin bir numunesidir. Zikri bahsedilen ayet de Allah'ın velâyetinin başka bir numunesidir.³⁶⁶

Bu ayet enbiyalardan olan bir başka nebinin başından geçeni beyan etmekte ve mead (ölüm sonrası) meselesine şamil canlı şahitleri içermektedir. Bu iki ayetin birbirine atfedilmesinin sebebi, önceki ayetin tevhid ve Allah'ı tanıma ile alakalı olması ve diğer ayetin ise ölüm sonrası hayatı anlatması yönü olabilir. *Allah ölüleri kıyamet günü nasıl diriltecek* sorusunun karşısında bu olay olmuş ve yüzyıl kadar uzun bir zamandan sonra

³⁶⁵ Bakara, 2/259.

³⁶⁶ Dohbet İbni Mustafa el-Zoheyli, *et-Tefsir-ul Muir*, Darulfikr, Dimeşg H.K 1418, IV, 33.

tekrar onu dirilterek diğer halka ibret olmasını ve kıyamet hakkında şüphe etmemesini sağlamıştır.

Üzeyr Peygamber Beni İsrail arasında iyi bir üne sahipti ve onun ölümünden millet haberdar idi. Tekrar dirildikten sonra ilginç yaşamı insanlara ibret oldu ve daha çok meşhur oldu. Öyle ki Allahü Teâlâ da Kur’ân’da bu meseleyi zikretmiş ve topluma duyurmuştur: “وَ أَنْظِرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا” “işte kendi gözlerinle Allah’ın ölüleri nasıl dirilttiğini görmen için bineğinin çürüyüp toprağa karıştığı durumuna bak ki nasıl da Allah onu yeniden var ediyor ve kemiklere et ve deri giydiriyor.”

“فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” “bu olayı kendi gözleriyle gördükten sonra kendine gelerek Allah’ı tasdik etti ve arz etti ki şimdiye kadar delil gösterdiğin her şeye yakın ediyorum ve benim bu inancım doğru ve sarsılmazdır.” “Artık bu mucizeyi gördükten sonra bende herhangi bir şüphe kalmadı ve sürekli Rabbimi her işe güç yetiren olarak biliyordum ve bileceğim.”

Eğer sadece bu olayı görmek ile ilim ve yakın ona hâsıl oluyor olsaydı şimdi öğrendim ve bildim demeliydi. Ayrıca karinelerden anlaşılan bu şahısın peygamber olduğudur ve peygamberler Allah’ın zati sıfatı olan kudreti hakkında şüpheye düşmekten münezzehtir.³⁶⁷

Halk için canlı bir şahit olası diye bunu yaptık. Böylelikle ölülerin tekrar dirilmesi ve ölüm sonrası hayat daha açık olsun. Şöyle denilmiştir: Üzeyr merkebine binili olduğu hâlde, kavminin yanına gelerek dedi ki, ben Üzeyr'im. (100 yıl geçtiği için) onu yalanladılar. Sonra şöyle dedi: Tevrat'ı getirin. Getirdiklerinde ezberden tertib ve adabına uygun okumaya başladı ve onun okuduklarını Tevrat ile tatbik ettiler. Gördüler ki bir tek kelime hatta tek bir harf bile farklı değil. İşte bundan dolayı Üzeyr Allah’ın oğludur dediler. Anlaşıldığı üzere Üzeyr'den önce hiç kimse Tevrat'ı kıraat etmemişti ve bu yüzden Tevrat'ı okumak Üzeyr'in iddiasının doğruluğuna bir delildi.³⁶⁸ Bu durum şu âyette dile getirilmektedir:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا “مَنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ”

³⁶⁷ Hemedani, XIII, 135; II, 325

³⁶⁸ Tabersi, *Tefsiri Cevame'l Cami*, İntişarati Danişgah Tahrân ve Mudiriyyeti Havzayı İlmiyyeyi Kum, Tahrân H.Ş. 1377 I, 143.

“Yahudiler, Üzeyr, Allah'ın oğludur dedi, Nasrânîler de Mesîh, Allah'ın oğludur dedi. Bu söz, onların uydurup ağızlarına aldıkları bir söz. Daha önce kâfir olanların sözlerini taklit etmedeler, hay Allah kahredesiler, nasıl da yalana kapılıyorlar, bâtila uyuyorlar.”³⁶⁹

2.3.20. Hz. Harun (a.s): Tesbih Makamında

وَجَعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي (29) هَارُونَ أَخِي (30) اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي (31) وَاشْرِكْهُ فِي أَمْرِي (32)
كِي نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا (33) وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا (34) إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (35)

“Âilemden birini vezir et bana. Kardeşim Harun'u. Arka olsun bana, onunla kuvvetlendir beni. İşime ortak et onu. Böylece seni bol bol tesbih edelim. Ve çok çok analım seni. Şüphesiz sen bizi görmektesin. Allah; Ey Musa! dedi, istediğin sana verildi.”³⁷⁰

Musa aleyhisselam Rabbinden kendisine vezir (yardımcı) olması için ailesi içinden birini istedi. O vakit kastının kardeşi Harun olduğunu dile getirdi. Vezir istemesinin sebebi şöyledir: Risalet işi geniş alanlara hitap etmektedir ve tek başına bu işin üstesinden gelemeyeceğinden, mecburen bir vezire ihtiyaç duydu. Risalet işinde ona ortak olsun ve bir kısım işleri idare etsin ki onun da yükü hafıflemiş olsun. Burada istediği aslında vezirinin de teyit olunmuş olmasıdır ve sonraki ayette şöyle buyuruyor: Beni onunla güçlendir ve işimde ortak kıl. Bu ortaklık peygamberlerin dini getirdikten sonra din tebliğcilerinin onu yayması ortaklığından farklı bir şeydir. Zira o ortaklık Harun'a mahsus bir şey değildir. Demek ki ayette kastedilen ortaklık, Harun'a özel ve mahsus olan ortaklıktır. Yani Harun'un dinin asli davetinde ilk baştan Musa'ya ortak olmasıdır. Öyle ki ne Musa'ya Harun'dan başkasını naibi yapabilir ne de Harun itiraz edebilir. İlk mananın aksine, herkesin vazifesi davete iman etmesi ve dini öğrenmesidir, şeklinde değildir. Evet, âlimin vazifesi cahile, hazır olanın gaip olana tebliğ etmektir. Böyle bir şeyi de zaten Allah'tan istemezler. Zira böyle bir vazife ne Musa'ya ne de kardeşine mahsus bir şey değildir. Aksine tüm iman ehlinin vazifesidir, başkalarını irşat ve talim etsinler ve dinin hükümlerini insanlara beyan etsinler. Buradan anlaşılan Harun'un onun işlerinde ortak olması, bir miktar vahiy olan ve ilahi bazı özellikleri yüklenmesidir (sözünün hüccet

³⁶⁹ Tevbe, 9/30.

³⁷⁰ Taha, 20/29-35.

olması ve ona itaatın vacip olması gibi). Çünkü sadece vahiy almak Musa'nın korktuğu veya çekindiği bir şey değildi. Aksine onun çekincesi işleri idare etmede ve İsrail oğullarını kurtarmada ve risaletin bir takım işlerinde idi.³⁷¹

Tesbih, hakkı zat, sıfat ve fiil açısından bütün ayıplardan ve noksanlardan tenzih etmektir. Zati olarak; yoklukğun, başlangıcın, benzerliğin ve zıtlığın onun için olmayışıdır. Vacib'ul vücuttur ve cüzlerden mürekkebe değildir. Ne harici cüz'ü vardır cisim gibi ne zihni cüzü vardır cins ve fasıl gibi ne de vehmi cüze sahiptir vücut ve mahiyet gibi. Sıfat açısından, onda nakıs sıfatın olmayışıdır. Örneğin, cehalet, acziyet ve ihtiyaç vs. gibi. Fiil yönünden ise, kabih fiillerin mesela; zulüm, lağv vs. gibi onda sadır olmaz. Bir şeyde hulul etmez ve bir şeyin mahalli de vaki olmaz. Farklı haletler onda oluşmaz. Hatta ayet ve rivayetlerde olan rahmet, gazap, muhabbet, rıza vs. sıfatların manası onların eserlerinin tertibidir ve bu haletlerin O'na arız olduğu manasını taşımaz. “وَنُذَكِّرُكَ كَثِيرًا” zikir iki kısımdır: Lisani zikir dilin daima Allah'ı zikredeceği tehdid, tehlil ve tekbir zikirleridir. Kalbi zikir bütün hallerde Allah'ı hatırlamaktır ve ondan gafil olmamaktır. Basir yani mübsirata âlim olmaktır ve sami mesmuata âlim, müdrik müdrikata ve hekim maslahat ve hükme âlim olmaktır. Bütün bu sıfatlar ilmin şubeleri ve işlerindendir. Dolayısıyla farklı haletler değildir ve ilmin kendisi de zati sıfat olması hasebiyle, sırf vücuddur.³⁷² (yani vücudun kendisidir ve ondan ayrı olarak telakki edilmez.)

2.4. ENBİYANIN KISSALARINDAKİ RUBÛBİYET KONULARI

Peygamberlik bir ilahi lütuftur ve Allah'ın hibesidir. Allah kime isterse verir. Çalışmak ve ibadetle etmekle elde edilmez.³⁷³ Kura'n-ı Kerîm'deki şu ayette de buna işaret vardır: *Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lutuf sahibidir.*

Şüphesiz enbiyanın kıssaları ile aşına olmak, insanın şahsiyetinin ve terbiyesinin şekillenmesinde olumlu bir role sahiptir. Bu yüzden Allahü Teâlâ beşeriyetin tekâmül ve yükselişi için, çeşitli alanlarda güzel olguları sunarak itikadı, ahlaki ve ibadi zeminde en üstün sıfatları ve terbiye mefhumlarını göstermiştir. Ezcümle halkın itikadı ve fikri terbiyesi için Kur'ân kıssalarında esasî hedefler izlenmiştir. Bu hedefleri enbiyanın tebliğ

³⁷¹ Tabâtabâî, XIV, 148.

³⁷² Tayyib, IX, 28.

³⁷³ Sabunî, Muhammed Ali, *en-Nübüvvetü ve'l-Enbiyâ*, Mektebetu'l-Gazzalî, Dimeşk, 1405, 10.

ve eylemlerinde açık bir şekilde müşahade etmekteyiz. Selef-i salihin siresi ile aşına olmak, kalbe sakinlik bağışlamakta ve onlar gibi salah ve felaha ulaştırmaktadır.

Enbiya bizleri nefse uymamaya ve Allah’a ibadete davetin yanı sıra, bizlere kendilerine ulaşamayan ve fikri zayıflığa uğratılmış kimselerin öğreticisi olmamızı söylemişlerdir. Demek ki enbiyanın görevi sadece talebe yetiştirmek değil, aynı zamanda muallim ve eğitmen yetiştirmektir.³⁷⁴ Kur’ân kıssalarındaki en önemli ve ilk olan terbiye mihverli hedefler, insanların itikadının “puta tapma ve şirk koştırmaktan uzaklaşmanın gereği” yönünde olmuştur.

İlahi ahsen nizamda olduğu üzere, insan halifetullah ve eşrefi mahlûkat unvanı ile kendi iradesini kullanarak, “saadet” ve “şekavet” yollarından birini seçebilir ve doğru seçimin getirisi, kâmil bir ilim ve tüm yönleriyle farkındalıktır. Bu farkındalık da vahiy yolu dışında imkân bulmayacaktır. Bunun için Allahü Teâlâ, kendi hikmet ve lütfü esas gereği, hüccetin tamam olması ve akla yardımcı olması için beşeriyetin kendi içinden iddiasına uygun mucizeler getiren peygamberler göndermiştir ki, vahiy yoluyla başlangıç ve bitiş arasında doğru yolu icat etsin. Bu nedenle Allah En’am suresinde birçok peygamberin adını zikrederek bu önemli “sırat-ı müstakim” ve “hidayet” meselesine vurgu yapmaktadır.

2.5. ENBİYANIN RİSALETİNDE İLAHİ MUCİZELER VE VAHYİN ROLÜ

“Vahiy” sözcüğü diğer kelimeler gibi genel itlaka sahiptir ki lügat ehli manası hakkında çeşitli tabirler söylemiştir. Bazıları, onun sözel olarak sınırlamış ve bazıları ise hem sözel hem de yazı olarak çerçeveyi daha geniş tutmuşlar. Vahiy Arapça bir kelimedir ve aslında “وحى – یحى” fiilinin mastarıdır. Onun asıl manası hakkında denilmiştir ki vahiy, birinin başka birine öğrenmesi için ilka ettiği şeydir. Bundan dolayı; işaret, ilham, name, kitabet hakkında da kullanılmıştır.³⁷⁵

Lügat âlimlerinden bir kısım şöyle demiştir: “ bilinmeyen ve gizli olan bir şeyi haber vermek ve başkasına ilka etmektir”.³⁷⁶

³⁷⁴ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim*, VI, 74.

³⁷⁵ Ahmed İbni Fares, *Mekayisu’l-lüga*, VI, 93

³⁷⁶ Said Hori Şartuni, *Akrabu’l-Mevarid*, II, 487

Kur’ân-ı Kerim’de en bariz mısradak, Allah’ın enbiyanın talimi hakkında kullandığı mefhumdur. “وَمَا يَتَّقِ عَنِ الْهُوَيِّ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ” “O arzusuna göre de konuşmaz. Sözü, ancak vahyedilen şeyden ibaret.”³⁷⁷ Yine buyuruyor ki: “فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِي مَا أَوْحَىٰ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ” “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğün şey hakkında onunla tartışıyor musunuz?”³⁷⁸ “وَ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ” “Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁷⁹

Binaenaleyh, Allah’ın kulları ile konuşması bu üç şekilde olmaktadır. Ya vahiy vesilesi ile ya perde arkasından ya da peygamber göndererek ve izni ile ona dilediğini vahiy ederek konuşur. Deniyor ki, Allah resulüne bildirilerini bu yolla vahiy ediyor ve o hazrete, Allah tarafından vahiy olan şeyler hakkında önceden herhangi bir şey bilmiyordu. İşte bu vahiy ilahi bir nurdur ve Allahü Teâlâ kullarından kime isterse bu hidayeti nasip eder ve onu vahyin muhatabı karar verir ve devamında kullarından istediğini elçisinin vesilesi ile hidayet eder.³⁸⁰

Vahyin özelliklerinden biri de onun içsel olma yönüdür. Yani vahiy bizim anladığımız gibi kulak, göz vs. zahiri yolla telakki edilmiyor. Aksine içsel ve deruni bir olaydır.³⁸¹

Bütün peygamberler, vahyi almada, onu korumada ve tebliğ etmede ismet sahibidirler. Allahü Teâlâ her türlü eksikliği enbiyadan selbetmiştir ve külli olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyuruyor: “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلُ” (Ali-imran-3/161) “Bir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez.” Hıyanet etmesi mali konularda olamayacağı gibi, manevi ve vahiy konusunda da dolayısıyla olamayacaktır.³⁸²

Enbiya arasındaki müşterek usullerden bir diğeri beyyinat belge, canlı şahit mucize gibi), kitap ve mizan sunmasıdır. İ’caz başkalarının onu yapmaktan aciz kaldığı iş demektir ve enbiyanın müşterek özelliklerinden olan mucizenin gereği, muhaliferi aciz

³⁷⁷ Necm, 53/3-4.

³⁷⁸ Necm, 53/10-12.

³⁷⁹ Şura, 42/51.

³⁸⁰ Tabâtabâî, V, 73.

³⁸¹ Mutahharri, Mecmua Asar, IV, 412-414

³⁸² Amuli, Tefsiri Mevzui Kur’ânı Kerim, VI, 60.

bırakarak vahyi inkâr edememelerini sağlamaktır ve diğer taraftan akli delilleri güçlendirmeğe yarar. Zira akli deliller halkın genelinin anlayacağı türden değildir.³⁸³

Allah enbiyanın risaletini mucize ile aydınlatıyor ki inkâr edenler hüccet tamam olduktan sonra helak olsunlar.

Enbiyanın mucizeleri, Allah'ın izniyledir ve onların daveti rububi tevhidedir ve davaları ise risaletlerini ispat etmektir. Bu dava, davet ile mutabık olmalıdır. Bütün peygamberlerin daveti, tevhide idi. Bu manada, âlemde Allah'tan gayri etki sahibi yoktur. Eğer mucizelerini getirdiklerinde iddiaları, kendilerinin bunu yaptığı olsaydı, tevhide davet ile uyumlu olmayacaktı.³⁸⁴

Aşağıdaki âyet peygamberi tabi olmanın gerekliliğine delalet eder. Aynı zamanda bu âyet onların ismetine ve masumiyetine işaret eder.³⁸⁵

“İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.”

³⁸³ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, VI, 57.

³⁸⁴ Amuli, *Tefsiri Mevzui Kur'ânı Kerim*, 59.

³⁸⁵ Abdurrahman Hasan Habbaneke, *el-Meydânî, el- Akidetu'l-İslamiyye ve Ususuhâ*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1412, 336.

SONUÇ

Kur’ân ayetlerinde beyan olan mefhumlar tümüyle Allah’ın an be an, kâinâtı tedbir ve idare ettiğini gösteriyor. O’nun tedbiri gizli ve aşikâr olan şeylerde; geçmiş, şimdi ve gelecek zamanlarda olan her şeyi kapsamaktadır. Allahü Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli meseleler hakkında kayyumiyyetin kendisine münhasır olduğunu beyan etmiş ve ondan başkasının bir şey yapamayacağını bildirerek başkasına teveccüh etmenin ziyan doğuracağını buyurmuştur.

Rubûbiyet, enbiyanın risaletinde kâmil ve tam manasıyla kendini göstermektedir. Peygamberlerin gönderilmesi “Rab” isminin tezahürüyle olmuştur. Nitekim Kur’ân da şöyle buyuruyor: “إِنَّا كُنَّا مَرْسَلِينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ” *“Rabbinden bir rahmet olarak biz devamlı göndermekteyiz.”*³⁸⁶ Yani senin ve göklerin ve yerin Rabbi, “Rab” olması yönünden peygamberleri beşerin kabiliyetlerinin terbiye ve tekmil olması için gönderdi. Allahü Teâlâ beşeriyeti peygamberler mektebinde terbiye etmek istiyor.

Peygamberlerin gönderilmesinin nihai hedefi ise halkı küfür, cehalet ve günah karanlığından çıkararak tevhid nuru, iman ve takvaya yönlendirmektir. İşte resullerin görevi halkı karanlıklardan aydınlığa doğru yönlendirmeleridir. Bütün peygamberler insanların şeytanın kulluğundan kurtularak tek olan Allah’a kul olmaları için çalışmışlardır. İnsanların şeytanın istibdadından ve esaret pençesinden kurtarılması, ilahi elçilerin en önemli görevlerindendir.

Enbiya marifetullahta olan yüksek makamlarından dolayı bütün güç, kudret, hayır ve bereketin Allah’tan kaynaklandığını biliyorlardı. Eğer Allah bir kulu korur ve himaye ederse bütün âlemdekiler el ele verseler dahi ona bir zarar veremezler. İşte böyle bir marifetin semeresi, yalnız Allah’ın emrine karşı muhalefet etmekten korkmak ve hiç kimseden korkmamaktır. Allah’ın yapılan amellerin hesabını soracağını bilmeleri onlar için yeterlidir. Bu özellik peygamberlere yüksek metanet sağlamıştır ve onlara inatçı ve anlamaz düşman karşısında istikamet ve sağlamlık vermiştir. İşte bu, onların muvaffakiyetinin sırlarından biridir.

Enbiyanın hedeflerinden biri de adaleti sağlamaktır. Allah’ın elçileri adaleti sağlama adına sadece öğüt ve nasihat ile yetinmemiş, kendileri de amel sahnesinde

³⁸⁶ Duhan, 44/5-6.

olmuşlardır. Her bir peygamber farklı milletlere gönderilmiş, halkın arasındaki zulüm ve fesat ile mübareze etmişlerdir.

Peygamberlerin programlarından bir diğeri ise toplumda güzel ahlakı yaygınlaştırmak, ahlaki faziletleri kemal noktasına ulaştırmak, ahlakî melekeleri tanıtip genişletmek, toplumdaki anormalliklerin çözülmesi ve insan toplumundan ahlaki rezillikleri defetmektir. Efendimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: “*Şüphesiz ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.*”³⁸⁷ Kur’ân-ı Kerim peygamberlerin gönderilme hikmeti olarak sürekli nefis tezkiyesini talim ile birlikte zikretmektedir ve hatta tezkiyeyi talime mukaddem kılarak manevi gelişimin ehemmiyetinin önemine vurgu yapmaktadır. Allahu Teâlâ kullarına lutfundan dolayı, halkın içinden onlara peygamberler seçti ki onları Kur’ân ayetleri ile hakiki temizliğe yöneltsin.

Enbiyanın davetindeki yüce hedeflerden biri de Allah’a davet ve kemal yolunda halkı terbiye etmektir. Muallim ve mürebbinin risaletinin en önemli hedefi, kullardaki ruh dünyalarını terbiye ve eğitmektir.

Bir mürebbinin terbiyede muvaffak olabilmesi için, Allah’a teveccüh ederek terbiye ve eğitimini Allah için yapmalıdır. Bir muallim ve mürebbinin en önemli görevi insanlardaki tevhid ruhunu eğitmesi ve geliştirmesidir.

Kur’ân-ı Kerim insanın hidayet sürecinde muhatabın düşüncesine münasip bir tavır sergilemektedir ki doğru inançları insanın içine yerleştirip eksin ve böylelikle beşerin saadeti meyve versin. Bu süreçte münasip yollardan muhatabın zihniyetine göre hareket edilmiştir. Şöyle ki, münasip yol muhatabın düşüncesine göre tayin edilir ve akabinde maarifin beyan üslubu ve kalıpları olan kelamın beyan yollarını seçilir. Mesela, muhatabın düşüncesine yönelik davranışta ıslah yolu seçilir ve bu ıslah kıssa kalıbında beyan olunur. Bu rahmetten istifade etmek için mahallinde kabiliyeti de şarttır. Öyleyse bir kimse rahmeti kabul etmez ve kendini bu feyizden mahrum bırakırsa, kendisi kendisine zulüm etmiş olur. Diğer bir tabirle, muktezi her yönüyle tamdır lakin engel mukteza tarafındandır.

Rubûbiyet terbiye, talim ve tezkiye ile sıkı irtibatlıdır. Bu yüzden, eğer terbiye meselesine değinmek istiyorsak, Kur’ân’da tekid edilen bu sözcüklere de teveccüh

³⁸⁷ Muhammed Bager Meclesi, *Bihar-ul envar*, Darehyai Eltoras El Arabi, Beyrut H.K. 1400, XVI, 287.

etmemiz gerekir. Zira bir şeyde ve özellikle insanda terbiye ve kabiliyetleri geliştirme ve onda bulunan potansiyeli aktüele çevirmek için, kesinlikle bilinçlendirme ve nefsi tezkiye etmek gerekir. Bundan dolayıdır ki Kur’ân-ı Kerim’de terbiye, talim ve tezkiye ile birlikte zikredilir.

Sonuç olarak, ilahi inayet için gerekli olan şey, beşer toplumunu, onların saadet mayası olan ve hak ettiği kemale ulaştıracak öğretilere hidayet etmektir. İşte bu vahiy yoluyla hidayettir ki akıl burada tek başına yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı da Allahü Teâlâ beşere akıl vermekle yetinmemiştir.

Nübüvvet tariki beşerin terbiyesi için gerekli olan şeydir. Her ne kadar hevanın tesiri altında kalan aklımız, amel merhalesinde ilahi deüsturlarla amel etmeyip kendi türettiği kanunlarla amel etse de, iyi düşündüğünde Allah’ın beşeriyeti vahiy yoluyla terbiye etmesi gerektiği konusuna hükmedecektir. İnsanın, dünya ve âhiret saadeti için onun karşısında boyun eğmesinden başka bir çaresi yoktur.

Peygamberlerde tecelli eden ilahî sıfatların başında rahimiyyet gelmektedir. Allah’ın rahmeti her şeyi kuşatmıştır. Ve bu rahmetin en büyük vesilesi ise Peygamber Efendimizdir. Nitekim âyette şöyle buyrulmaktadır: “وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ” (Enbiya-107) “*Ve biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*” Efendimiz’in mukaddes zâtı tüm insan ve cin âlemi için kıyamete kadar rahmet olarak seçilmiştir ve onların dünya ve ahiret salahına olan her şeyi tebliğ etmiştir. Bu rahmetin bir tezahürü olarak, geçmiş ümmetlere nazil olan belalar, bu ümmetten kaldırılmıştır. Efendimiz hem dinimiz hem de dünyamız için mahza rahmettir.

Allahü Teâlâ’nın mukaddes zatı, her zaman kendi yardım ve nusretini enbiyasına buyurmaktadır ve onlara iman edenlere de yardım etmektedir. Bu birlikteliğin en belirginini, Allah’ın Hâtem-ül Enbiya (s.a.s)’nın çocukluk çağından vefatına kadar, yaşamının her döneminde, bilhassa en tehlikeli sahnelerinde onunla olan maiyetidir. Allah resulünün hicret ederken mağaradaki sözünün yankısı, hâlâ her muztarip kimsenin sakinleşmesini sağlamaktadır. “لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا” “*üzülme Allah bizimledir.*”³⁸⁸ Şüphesiz bu birliktelik ve maiyetten kasıt, koruma, kollama ve yardımda bulunmaktır. Bu bir “rahimiyyet maiyetidir” ve Allah’ın özel birlikteliğidir. Mağaranın çok az mesafeyle

³⁸⁸ Tevbe, 9/40.

dışarısında bulunan ve peygamberi yok etmek için uğraşan kâfirler ise, o lütuftan mahrumlardı.

Allah'ın edepsizleri terbiyesi ise ilahi gazap ile olmaktadır. Her kim Rabbine karşı isyan edip günah işler ve o gûnahta ısrarcı olursa, şüphesiz bir gün rezil ve zelil olacaktır. Çünkü Allah'a karşı günah işlemek, aslında onunla savaşımaya kalkmaktır. Tekit etmek gerekir ki Allah'taki kahır ve gazap, bizlerin örfi olarak anladığımız manadan farklıdır. İnsanlardaki öfke, insan ahlakı ve davranışının dönüşümü ve değişimi ile bağlantılıdır. Bu ilahi ceza, insanın yapmış olduğu günahlarının eseridir. İnsanın mürtekip olduğu her bir günahın, insanın varlığında ve ruhunda kendine has bir etkisi vardır ve bu etki ilahi azaba duçar olmaktır. Nitekim bu dünyada bazı ameller insan üzerinde kötü etkiler bırakmaktadır. Biliyoruz ki iğneyi göze saplamak, kör olmakla eşittir ve neticesi budur. Burada da günahın neticesi, Allah'ın geniş olan rahmetinden uzak kalmaktır. Aslında Allah'ın günah işleyen şahsa gazap etmesinin manası, kulun günah işlerken günahın neticesi olan, onun geniş rahmetinden uzak düşmesidir.

KAYNAKLAR

- Âlûsî, Seyyid Mahmud, *Ruhu 'l-Meani fî Tefsiri 'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut H.K.1415.
- Âmulî, Abdullah Cevadi, *Suret ve Sîret-i İnsan der Kur'ânı Kerim*, Asra, Kum H.Ş. 1393.
- *Tefsiri Tesnim*, Merkezi Neşri İsrâ, Kum H.Ş. 1377.
- *Tefsir-i Mevzui Kur'ân-ı Kerim*, Merkezi Neşri İsrâ, Kum H.Ş. 1379.
- Bahrani, Seyyid Haşim, *el-Burhan fî Tefsiril Kur'ân*, Bonyadı Biset, Tahrân H.K. 1416.
- Beydavi, Nasuriddın Abdullah, *Envaru 'l-Tenzil ve Esraru 't-Te 'vıl*, Daru'l-Turasi Arabi, Beyrut H.K. 1420.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu 'l-Beyan Fi Tefsiri 'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, H.K.1405.
- Caferi, Muhammed Taki, *Şinahti İnsan Der Tesidi Hayati Tekâmül*, Emir Kebir, Tahrân H.Ş. 1362.
- Güllüce, Hüseyin, *Salât ve Selâm Sana Ey Nebî*, Aktif Yayınları, Ankara, 2007
- Güllüce, Veysel, “İnsan Allah'ın Halifesi midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2001, sayı, 15.
- Elbani, Muhammed Nasuriddin, *el-Silsilet-ul Sahihe*, Mektebetu'l-Mearif, Beyrut, 1415.
- Farabi, Abunasr Muhammed, *Elmille*, Erişim: lib.ahlolbait.com/parvan/resource/50060
- Hüseyini Hemedani, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Envari Direhşan*, Kitap Furuşi Lutfi, Tahrân H.K. 1404.
- Humeyni, Seyyid Ruhullah, *İmamet ve İnsan-ı Kamil*, Müessese Tenzim ve Neşri Aşari İmam, Tahrân H.Ş. 1387.
- *Misbahu 'l-Hidaye İle 'l-Hilafe Ve 'l-Vilaye*, Müessese-i Tenzim ve Neşri Aşari İmam, Tahrân H.ş. 1368.
- İbnî Arabi, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed, *Tefsiri İbni Arabi*, Darul Terasul Arabi, Beyrut H.k. 1422.
- *Fusûsu 'l-Hikem*, (çev. Ekrem Demirli), Kbalce Yayınevi, İstanbul 1999.

İbn Aşur, Muhammed İbni Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Addar Altunesye Naşr, Tunes, 2008.

İbn Faris, *Mucemu Megayisul Lügat*. Mektebul el-Alamil İslami, Beyrut H.K. 1404.

Kasımı, Cemaluddın, *Mehasinul Tevil*, I, 227, Darulfıkr Beyrut H.K 1398.

Kıraati, Muhsin, *Tefsir-i Nur*, Merkezi Ferhengi Dershayî ez Kur'ân, Tahrân H.Ş. 1383.

Kızmaz, Fedakâr, *Ulûhiyet*, Sorularla İslamiyet sitesinden

Kummi Meşhedi, *Kenzu'd-Dekaik ve Bahru'l-Ğaraib*, İntişarati Vizareti İrşad İslami, Tahrân H.Ş. 1368.

Kunabadi, Sultan Muhammed, *Tefsiru Beyanu's-Saadet fi Makamati'l-İbadet*, Müessesetu'l-Âlemi Li'l-Matbuat, Beyrut 1408.

Meclisi, Muhammed Bager, *Bihar'ul-Envar*, Darehyai Eltoras El Arabi, Beyrut,1400.

Meraği, Ahmed İbni Mustafa, *Tefsiru'l-Meraği*, Darul Terasi Arabi, Beyrut H.K. 1420.

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habbanek, *El-Akidetu'l-İslamiyye ve Ususuhâ*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1412.

Mekarimi Şirazi, Nasir, *Tefsir-i Numune*, Çap ve Naşri Beynelmilel, Tahrân H.Ş. 1384.

Meybudi, Reşiduddin, *Keşfu'l-Esrar ve İddetu'l-Ebrar*, İntişarati Emir Kebir, Tahrân H.Ş. 1371.

Mezahiri, Hüseyin, *Cihad ba Nefs*, Fedek, Tahrân H.Ş. 1361.

Mibedi, Reşiduddin, *Keşfu'l-Esrar ve İddetu'l-Ebrar*, İntişarati Emir Kebir, Tahrân H.Ş. 1371.

Misbah Yezdi, Muhammad Tagi, *Amuzeş-i Akaid*, Çap ve Neşr Beynelmilel, Tahrân, H.Ş. 1384.

Müderrişi, Mohammed Taki, *Tefsir-i Hidayet*, Astan Gods Razavî, Meşhed H.Ş. 1377.

Molla Huveys, Şeyh Abdulkadir, *Tefsiru Beyanu'l-Meani*, el-Terekki, Dimeşk, 1962.

Mirza Husrevani, Alırıza, *Tefsir-i Husrevi*, İntişarati İslamiye, Tahrân H.Ş. 1390.

Mustafevi, Hasan, *Tefsir-i Ruşen*, Merkezi Neşri Kitap, Tahrân H.Ş. 1380.

Mutahhari, Murteza, *İnsan-ı Kamil*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1370.

----- *İslam ve Mukteziyat-ı Zaman*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1370.

----- *Şinaht-i Kur'ân*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1383.

----- *Kitab-ı Hikmetha*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1358.

----- *Azad-i Manevi*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1365.

----- *Mecmua-i Asar*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1370.

----- *Tefsir-i Kur'ân*, İntişarati Sedra, Tahrân H.Ş. 1383.

Muterciman, *Tefsiri Cevamiul'l-Câmii*, Bonyadi Pejuheşhayi İslami Astan Mukaddes Rezevi, Meşhed H.Ş. 1377.

Nursi, Bediüzzeman Said, *Mu'cizat-ı Kur'âniye Risalesi*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2009.

Necefi, Humeyni, Muhammed Cevad, *Tefsir-i Asan*, İntişarati İslamiye, Tahrân H.K. 1398.

Rağib İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğaribu'l-Kur'ân*, Dar-ul İlim, Beyrut H.K. 1412.

Razi, Fahrüddin, *Mefatihü'l-Gayb*, Darut't-Türasi'l-Arabi, Beyrut H.K. 1420.

Sabunî, Muhammed Ali, *en-Nübüvvetü ve'l-Enbiyâ*, Mektebetü'l-Gazzalî, Dimeşk, 1405.

Subhani, Cafer, *Şinaht-i Sıfat-i Huda*, Çabhan İlmîye, Kum H.Ş. 1375.

----- *el-İlahiyat alâ Hude'l-Kitab ve's-Sünne ve'l-Akl*, Merkezi'l-Âlemi Li'd-Dirasati'l-İslamiye, Kum H.K. 1411.

Sebzevari, Necefi, Muhammed b. Habibullah, *Mevahibu'r-Rahmân*, Dâru't-Turâs Li'l-Matbuat, Beyrut H.K. 1419.

----- *İrşadu'l-Ezhan İla Tefsiri'l-Kur'ân*, Dar'l Tearufu Lilmetbuat, Beyrut H.K. 1419.

Seyyid Kutub, İbni İbrahim Şazeli, *fi Zilali'l-Kur'ân*, Darul Şurug, Beyrut H.K. 1412.

Seyyid Razi, *Nehcu'l-Belağ Tercume Daşti*, Darolelm, Tahrân H.Ş. 1375.

Surabadi, Ebubekir Atık b. Muhammed, *Tefsir-i Surabadi*, Ferhengi Neşri Nu, Tahrân H.Ş. 1380.

- Suyuti, Celaluddin, *ed-Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Kitaphane Ayetullah Mereşi Necefi, Kum H.K. 1404.
- Şukuhi, Ğulam Huseyn, *Talim ve Terbiye ve Merahili An*, İntişarati Astani Mukaddesi Rezevi, Meşhet H.Ş. 1387.
- Şeyh Saduk Kummi, Muhammed İbni Ali b. Babeveyhi, *et-Tevhid*, Defteri İntişarati İslami, Kum H.K. 1398.
- Talikani, Seyyid Mahmud, *Perteve ez Kur'an*, Şirketi Sehami İntişar, Tahrân H.Ş. 1362.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an*, Tercüme Muhammed Hüseyini Hemedani, Defteri intişarati İslami, Kum H.Ş. 1374.
- Taberi, Muhammad İbn Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dar'ı Marefeh, Beyrut H.K. 1412.
- Tabersi, Fazl İbni Hasan, *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsir'l-Kur'an*, Muterciman, İntişarati Ferahani, Tahrân H.ş. 1360.
- *Tefsiru Cevamiu'l-Cami*, İntişarati Danişgah Tahrân ve Mudiriyyeti Havzayi İlmiyeyi Kum, Tahrân H.Ş. 1377.
- Tayyib, Seyyid Abdul Huseyn, *Etyabu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, İntişarati İslami, Tahrân H.Ş. 1378.
- Zemahşeri, Mahmud, *el-Keşşaf*, Daru'l-Kitabul Arabi, Beyrut H.K. 1407.
- Zuheyli, b. Mustafa, *et-Tefsiru'-Munir*, Daru'l-fıkr, Dimeşk H.K. 1418.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hosein GHANNADI
Doğum Yeri ve Tarihi	04.08.1968 TABRIZ-IRAN
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	İngiliz dili edebiyatı-1989
Y. Lisans Öğrenimi	Kur'ân ve Hadis bilimleri-1999
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce – Arapça –Farsça- Türkçe
Bilimsel Faaliyetleri	Doktora öğrencisi Üniversite öğretim üyesi
İş Deneyimi :	
Stajlar	30 sene Kuran Öğretmeni
Projeler	El-Mesad'in yorumlanması için makale
Çalıştığı Kurumlar	Kuran Öğretmeni Lise Yöneticisi
İletişim	
E-Posta Adresi	hoseinghannadi@gmail.com
Tarih	07.08.2019